

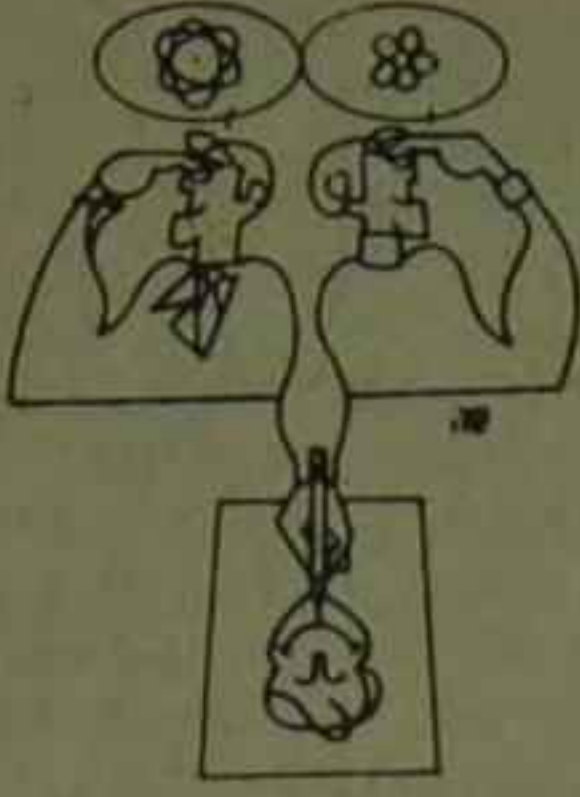
100 TL

150. YILINDA BASIN

[illegible]

I. YIL DOLARKEN	3	BİLİM VE SANAT
ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİ	4	TAHA PARLA
BİLİM ADAMININ SORUMLULUĞU	6	NECDET BULUT
TÜRK TOPLUMU 150 YILDIR AYNI ŞEYLERİ TARTIŞIYOR	7	ORHAN KOLOĞLU
BASIN YAŞAMINDAN ÇİZGİLER	10	KEMAL SÜLKER
ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR	12	MAHMUT T. ÖNGÖREN
BABİALİ'DE "DOKUZ PATRON OLAYI" VE ÇALIŞANLARIN ORTAK ÜRÜNÜ: "BASIN GAZETESİ"	16	SELÇUK ALTAN
BASINIMIZDA EKONOMİK HABERCİLİK	20	YALÇIN DOĞAN
BÜYÜK BASIN VE YENİ GAZETECİLİK	21	EMİN ÇÖLAŞAN
BASINDA YABANCILAŞMA	22	VARLIK ÖZMENEK
BASIN VE KÜLTÜR	25	ANIL ÇEÇEN
YEREL BASIN, İŞLEVİ VE SORUNLARI	28	E. AHMET
O, ZOR YOLU SEÇENLERDENDİ	31	İLHAN TEKELİ
"ULUSLARARASI POLİTİKADA KUVVET" KAVRAMI, ABD VE ULUSLARARASI GERGİNLİK	32	AHMET DOĞAN
1940'LAR TÜRKİYESİ VE BİR EĞİTİM KURAMI	34	NİHAT AKSOY
"TARİH İÇİNDE ANKARA" ÜLKEMİZDE YOZ MÜZİKLER SORUNU VE RADYOLARIN SORUMLULUĞU	37	YİĞİT GÜLÖKSÜZ
1. İKTİSAT KONGRESİNDE "AMELE GRUBUNUN İKTİSAT ESASLARI" VE SONRASI	40	GÜNEY GÖNENÇ
	44	M. ŞEHMUZ GÜZEL
"DEVLET VE DEMOKRASİ"	50	MEHMET KÖK
SATRANÇ	51	EMREHAN HALICI
KARİKATÜR	52	HATAY DUMLUPINAR

Sahibi: A. NAKİ ÖNER • Sorumlu Yazarları Müdürü: MEHMET ÖZTOPRAK • Genel Yayın Yönetmeni: VARLIK ÖZMENEK • Teknik Sorumlu: VECDİ BASKESİK • Adres: Emek İşhanı (G8/4dele) Kat. 13, No: 1000 Kızılay/Ankara • Dergi: EMAS • Basıcı: EMAS • Kapak Basıcı: Polin Ofset • Abone Koşulları: Yurtiçi Yıllık 1000* Altı Aylık 500 TL, Yurtdışı Yıllık 40* Altı Aylık 20 DM • 5 adetten az isteklerde her dergi için 100 TL.lik posta pulu gönderilmesi yeterlidir. • Posta Çeki No: 125261 • İlan Koşulları: Arka Kapak (R.) 25.000 (S.B.) 12.000 TL, İç Sayfalar Tam Sayfa 10.000 1/2 Sayfa 5.000 1/4 Sayfa 2.500 TL •

1. YIL DOLARKEN

Bilim ve Sanat, bu sayısı ile yayın yaşamının birinci yılını doldurmuş bulunmaktadır. Başka bir deyişle derginin birinci yayım yılı, başarıları, eksiklikleri, katkıları ve hataları ile geçmişin malı haline gelmiştir. Bilim ve Sanat'ın umudu, bu geçmiş yılın, birinci sayıda belirlenen perspektif ile tutarlılık gösterebilmiş olmasıdır. Daha açık bir ifade ile Dergi, demokratik ve ilerici bir kültür görüşünün en önde gelen sözcüklerinden biri olma işlevini yerine getirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz geçmiş bir yıl içinde bu işi ne kadar başardığının en kesin ölçütü, okuyucuların ve kamuoyunun değerlendirmesi olarak kabul edilir. Bilim ve Sanat, okuyucularının katkı ve yol göstericiliği altında üzerine aldığı işlevi giderek daha iyi biçimde yerine getireceğine inanmakta, ikinci yayın yılının daha başarılı olabilmesi için bütün gücünü ortaya koymaya kararlı bulunmaktadır.

Derginin bu sayısının ağırlıklı konusu basındır. Bilindiği gibi ilk Türk gazetesi sayılabilecek olan Takvimi Vekayi 150 yıl önce yayımlanmaya başlamıştır. Çağdaş toplumda kitle haberleşmesinin önemi ve toplumsal yaşam üzerindeki ağırlığı artık herkes tarafından çok iyi bilinen bir konu sayılabilir. Radyo, TV, gibi kitle haberleşmesi araçlarının kamunun tekelinde bulunduğu toplumlarda basın tüm özgürlüklerin ve demokratik yaşamın temel süreci haline gelmiş bulunmaktadır. Bu nedenle 150 yıllık tarihi içinde Türkiye basınına ele alıp incelemek, geçmişte ve bugün ortaya çıkan sorunlarını tartışmak ülkenin siyasal, toplumsal ve kültürel konumu açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır. Bilim ve Sanat, böyle bir görüşten hareket ederek bu sayısında basına ilgili sorunları bütün genişliği içinde ele almaya ve tartışmaya açmaya, çalışmıştır.

Geçtiğimiz ay içinde Türkiye'nin kültür yaşamı açısından yaşadığı en önemli olay kuşkusuz 'Yüksek Öğrenim Yasası' olarak tanımlanabilir. Kamuoyunda halen çekingen bir biçimde tartışılan yeni yasanın en önemli özelliği siyasal iktidarların büyük rüyasının artık gerçekleşmiş olması, üniversitelerin merkezi yönetimin tam bir denetimi altına sokulmasıdır. Böylece 1961 Anayasası ile kamusal yaşamımıza iyice girmiş bulunan 'özerklik' son ve en önemli kalesini de kaybetmiş bulunmaktadır. Son günlerde ilginç gelişmelere sahne olan TRT'nin yeni yasa için olumlu kamuoyu yaratmaya yönelik olarak düzenlediği 'Açık Oturum' o gece elektrik kesintisini ortadan kaldırması nedeni ile sevinçle karşılanmış bulunmaktadır.

Bilim ve Sanat bu sayısında geçen ay kaybettiğimiz ODTÜ Öğretim Üyelerinden Tarık Okyay'ı saygı ile anmaktadır. Bu sayımızda yayınlanan, Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin Okyay'ın ölümü üzerine düzenlenen törende yaptığı konuşma ve üçüncü ölüm yıldönümünde kendisini minnet, sevgi ve saygı ile andığımız Necdet Bulut arkadaşımızın eski bir yazısı, çağımızın bilim adamlarının nasıl kişiler olması gerektiğini, ne türlü sorumluluklar taşıdıklarını çok açık ve güzel bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu arada sizlere Server Tanilli Hoca'nın selamlarını iletmek istiyoruz.

Ekim ayının sonunda iki yıllığına Strasbourg Üniversitesi'nde ders vermek üzere Fransa'ya giden Tanilli Hoca, Bilim ve Sanat'a gönderdiği 8 Kasım günlü mektupta şöyle diyor:

"Türkiye Etüdleri Enstitüsü'nde çalışacağım. Orada 'Çağdaş Türkiye'nin Kültür Tarihi' üstüne dersler vereceğim. İlk dersimi geçtiğimiz hafta verdim bile. O konuda bir de kitap yazacağım. Daha doğrusu, çok yeni yazılmış bir kitabı burada bitireceğim. Bitireceğim ama, Enstitü'nün kitaplığı pek zayıf. Tahsisatları devde kulak. Türkiye, ilgilenmezse olacağı yok. Dostlara yazıyorum, sonra da söylüyorum: Tanıdığımız yayıncılara söylerseniz, mevcut yayınlarından birer adet Enstitü'ye bağışlasalar... Ne güzel bir kültür hizmeti olur!.. Kişi olarak ilgilendiriyor da bizi. Bizimle ilgili bir Enstitü nihayet, giderek bizim Enstitümüz sayılır bir yerde..."

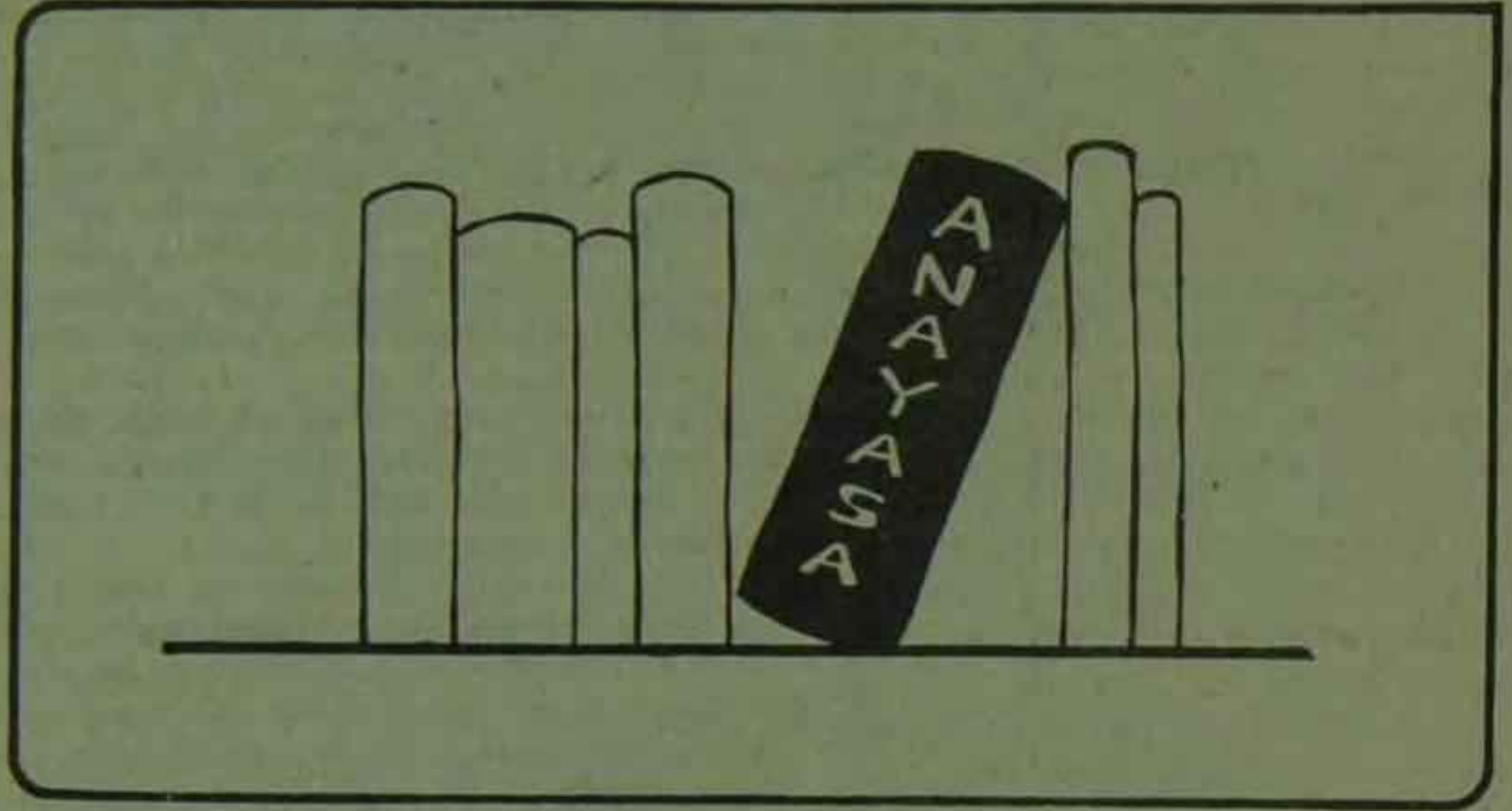
Bilim ve Sanat, Server Hoca'nın bu çağrısına katıldığını duyurarak, başta okurlar olmak üzere, yazar ve yayıncı arkadaşların bu çağrıya gerekli duyarlıkla karşılık vereceklerine inanmaktadır. Bunun için de Enstitü'nün adresini sunuyoruz:

Institut d'Etudes Turques
22, Rues Deseartes
67- STRASBOURG
FRANCE

Yayın yaşamına 1. sayısında Server Hoca'nın yazısı ile başlamış olmaktan onur duyan Bilim ve Sanat, okurları ve yazarları adına kendisine saygılar ve başarı dilekleri sunar...

ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİ

Taha PARLA

1961 Anayasası münakaşalı bir belge olmuştur. Münakaşa, özet olarak, iki ana nokta etrafında. Anayasa'nın birinci ve ikinci yarıları üzerinde süregelen tartışma. Kabaca ifade edersek, bütün anayasalarda birinci yarı, dayatılan ve amaçlanan ilkeleri, yani bireysel ve kamusal hak, özgürlük ve ödevleri; ikinci yarı, bu ilkeleri koruyacak ve sağlayacak kurumları, yani temel siyasal kuruluşu, eski deyimle devletin esas teşkilatını içerir.

Türkiye'de birinci yarı üzerindeki münakaşa, özellikle 1971-1973 yıllarında yapılan radikal kısıtlamalarla belli bir ara-sonuca varırılmış sayılabilir. Bugün itibarıyla, bazıları bu alanda 1961'in ölçülerine dönülmesini arzularken, bazıları 1971-73 durumunu dahi yeterli bulmamaktadırlar. Bize göre, esas itibarıyla solidarist korporatist prensiplerle liberal prensiplerin sıkıntılı bir karışımı olan 1961 Anayasası, bu alanda 1971-73 dozlarının dahi ilerisine götürüldüğü takdirde bu, o tarihte nokta nokta beliren faşizan korporatist çizgilerin kalınlaşması ve netleşmesi demek olurdu. Sorunu liberal veya sosyal demokrat bir 1961 Anayasası ile sağ otoriter bir yeni düzenleme akımı arasındaki karşıt-

lık olarak koymak doğru değildi. Asıl karşıtlık, daha çoğulcu, yumuşak ve sivil bürokrasiye önveren bir seçkinlik, vesayetçi prensip ile daha sert ve inhisarcı ve askeri bürokrasiye ağırlık vermek isteyen bir seçkinlik otoriter prensip arasındaydı. Ancak, şu andaki konumuz bu değildir.

1961 Anayasası'nın ikinci yarısı ise benzer bir değişikliğe uğramamış veya uğratılamamıştı. Geçen yıl içinde tekrar gündeme gelen birtakım anayasa değişikliği öneri ve tasarımlarının önünde duran hedef bu ikinci yarıdan başka bir şey değildi. Bunların arkasındaki objektif saik ise birinci yarı ile ikinci yarı arasındaki bu değişim oransızlığının yarattığı tansiyondur.

1961 Anayasası'nın esas itibarıyla solidarist korporatist bir zihniyet içinde düzenlediği yasama-yürütme-yargı organları ve ilişkileri kimine göre kuvvetli hükümet teşekkülünü ve icraatını önler mahiyettedir. "Sandıktan çıkıp geliyoruz, fakat Ankara'da bize hükümet ettirmiyorlar" şikayetinde en iyi ifadesini bulan bu tespitte büyük gerçek payı vardır. 1961 Anayasası, birçok yerinde görülen, uzlaşmazları bağdaştırılabilen yaklaşımını burada da göstermiş, parlamenter meşruiyet veya yasamanın üstünlüğü ilkesini teorik olarak sorgu-

lamamış, fakat parlamento çoğunluklarına karşı olan elitist ve bürokratik kuşkusu nedeniyle getirdiği kurumsal yapılar ve mekanizmalar ile bu prensibin hükmünü kendi eliyle iptal etmiştir. Bu ikircikli anayasa mühendisliğinin türevi olarak da bir taraftan -sanılanın aksine- gayet kuvvetli bir yürütme erki yaratmış, diğer taraftan -söylenildiği gibi- oldukça zayıf bir yürütme erki ortaya çıkarmıştır. Ancak paradoks sadece görünüştedir. Şöyle ki:

Yürütme erki yaşamaya karşı gerçekten zayıftır. Parlamenter sistemin ayırıcı özelliklerinden olan yürütmenin yasamayı feshi yetkisi kabineye verilmemiştir; bu imkân zaten sorumsuz olan devlet başkanına tanınmıştır, o da birçok sınırlamaya tabi olarak. Ancak bu tespit, yürütme erkini, parlamento çoğunluğuna dayanan parti-hükümeti anlamında aldığımız ölçüde doğrudur. Bunda da şaşılacak bir şey yoktur. İç mantığı itibarıyla parlamento çoğunluğuna güvensizlik hissiyle hareket eden bir anayasa koyucunun, ondan çıkacak bir parti hükümetine de güven duymamış olması doğaldır. Başka bir deyişle, 1961 Anayasası'nın kuvvetli parti-hükümetini önleyen niteliğini onun, milli hakimiyetin temsilciliğini milletin seçilmiş parlamento-

sunda değil, memleketin seçilme-
miş, fakat etkin bürokratik zümrele-
rinin ve resmî aydınlarının kurum-
sal şahıslarında gören zihniyetinde
aramak gerekir. Bu da bizi, sorunun
öbür yüzüne, yaratılan kuvvetli
yürütme erki cephesine getiriyor.

1961 Anayasası yürütme erkine
aslında, parti hükümetinin, yani
Bakanlar Kurulu'nun yanısıra özerk
kuruluşları, idari ve kazai devlet
bürokrasisini ve özellikle Milli
Güvenlik Kurulu mekanizması ile
askerî bürokrasiyi ortak etmiştir, ki
bu kadrosu itibarıyla oldukça belir-
gin bir yürütmenin üstünlüğü pren-
sibini fiili olarak getirmiş, "parla-
menter meşruiyeti" zayıflatan ilk
adımı bizzat atmıştır. (İkinci yarıya
hedef alan yeni anayasacılık hare-
ketini, bir bakıma, bu fiili durumu
hukukileştirme arayışı olarak gör-
mekte fayda vardır.) Üstelik yürüt-
me organını geniş yetkili Anayasa
Mahkemesi ve Danıştay mekaniz-
malarıyla güçlü bir yargı denetimi-
ne almıştır.

Yürütmenin yargı denetiminde
olmasında kendi başına bir sakınca
elbette yoktur. Bu hukuk devletinin
güvencesidir ve gündeme getirilen
anayasa değişikliği önerileri arasın-
da Anayasa Mahkemesi'ni ve Da-
nıştay'ı hedefleyen art fikirlere
karşı dikkatli bulunmak gerekir.
1961 Anayasası'nın vebali, yürüt-
meyi sadece yargının değil, politize
olmuş bir "Yargı bürokrasisi'nin de
denetimine almaktı. Ancak burada,
1961 Anayasası'nın yapılındaki
hukukdışı ve geleceği sakatlayıcı
politik hesapların tahliline girecek
değiliz.

Kısacası, yürütme erkini "parti-
hükümeti" olarak aldığımızda zayıf-
tır; partiler parlamentosuna ve
parti-hükümetine karşı bir "devlet
bürokrasisi" olarak aldığımızda
kuvvetlidir. Başka bir deyişle, yü-
rütmenin politika kanadı zayıf ve
fakat idare kanadı kuvvetlidir. Ama
unutulmamalı ve artık açıkça itiraf
edilmelidir ki 1961 sisteminde
yasama da zayıftır ve birinci kana-
dın zayıflığı asıl buradan kaynak-
lanmaktadır.

1961 Anayasası'nı çıkaran CHP
ağırlıklı Kurucu Meclis'e hakim olan
yaklaşım kabaca şuydu: CHP parti-
hükümeti olduğu zaman, idari, adli,
askerî ve üniversiteler bürokrasi ile
olan geleneksel ittifakları sayesin-
de kuvvetli hükümet kuracak,
DP-AP ve gayrisi parti-hükümeti
olduğu takdirde yürütmenin bürok-
ratik kanadı bunu frenleyecekti.
Anayasaların ilkelerden ziyade şa-
hıslara ve dar politik mülahazalara
göre yapılmaması gerektiği kuralı
bir kere daha doğrulandı: Zamanla
geleneksel ittifaklar değişti ve doğ-

rudan doğruya parti hükümeti ile
parlamentar partiler demokrasisi
sorgulanmak noktasına gelindi.

Sivil demokrasiye ve parlamen-
ter rejime dönülmesinin hukukî
hazırlıklarının yapıldığı şu günlerde
temennimiz, anayasa değişikliği
meselesine yanlış noktalardan giril-
memesidir. Bu bağlamda özellikle
dikkati çekmek istediğimiz husus ise
şudur: Geçen yıl içinde bazı çevre-
lerce tedavüle çıkarılan bir başkan-
lık sistemi projesi, gerçek bir ihtiyaç
olan etkin hükümet sağlama amaci-
nı saptırmış, parti-hükümetini ve
onun önkoşulu olan yasama üstün-
lüğünü iade edecek öneriler yerine;
yürütmenin zaten güçlü olan bürok-
ratik kanadını daha da güçlendir-
mekten başka bir sonuç vermeye-
cek olan başkanlık sistemini zorla-
maya başlamış idi. Oysa 1980'ler
Türkiye'sinde, cumhurbaşkanını ge-
niş sorumluluklar ve olağanüstü
yetkilerle donatmak, tek kelimeyle,
parti-hükümetine ve parlamenter
meşruiyete nihaî darbeyi vurmak
olur.

Başkanlık sistemi niteliği ve
gebe olacağı başka ihtimaller itiba-
riyle, Türkiye'nin partiler demokra-
sisi yönünde iyi kötü ne birikimi
varsa, bunun yadsınması ve silin-
mesi olur. Kaldı ki temsili demokra-
si teorisinde ve uygulamasında
temel norm parlamenter sistemdir,
ki yasamanın üstünlüğü, parti-hü-
kümeti ve cumhurbaşkanının so-
rumsuzluğu ilkelerine dayanır. Uy-
gulamada bu saflık giderek azalmış,
fakat hiçbir zaman yürütmenin
üstünlüğü prensibine varmamıştır.
Diğer bir ifadeyle, prezidansiyel
sistem veya başkanlık sistemi, iki
ana tipten biri değildir, norm
dışıdır.

İki büyük savaş arası Avrupa'
sında yürütmenin üstünlüğü prensi-
bini anayasallaştıran "şef sistemle-
ri"ni bir tarafa koyarsak, İkinci
Dünya Savaşı sonrasına kadar
parlamentar sistemden tek ciddi
istisnayı teşkil ettiğini söyleyebile-
ceğimiz ABD başkanlık sistemi, o
ülkenin özel tarihî şartlarının yarat-
tığı bir olgudur. Hiçbir bakımdan
1980'ler Türkiye'sine örnek teşkil
edemez. Kaldı ki ABD'de başkanın
yetkileri kongre karşısında sınırlı-
dır; öyle kararname, hele "emirna-
me" gibi yetkileri sözkonusu değil-
dir. Yasama-yürütme ilişkilerindeki
"kontroller ve dengeler" kuralı bir
tarafa, başkanın yetkileri, daha
doğrusu üslubu, konusunda önemli
bir dar-yorum, geniş-yorum müna-
zarası da mevcuttur.

Başkanın herhangi bir yasama
insiyatifi var ise, o da ABD'nin
deniz aşırı siyasi ve iktisadi çıkarla-
rının korunmasında sürat sağlamak
üzere tanınmış olan

"başkanlık anlaşmaları"na inhisar
eder. Yasama erkini kongreyle pay-
laşan sadece yargı organıdır. Onun
da yasama ve yürütme üzerindeki
denetimi sorgulanmaz bile. Bir de
ABD'deki başkanlık sistemi hiçbir
şekilde "parti-hükümeti"ni yadsı-
maz. Kısacası, Türkiye'de peydah
olan başkancaların ABD'yi örnek
göstermelerine imkan yoktur. O
sistem ki, bugün Amerikan kamu-
oyunda olduğu kadar anayasa
'hukukçuları ve siyaset bilimcileri
arasında dahi şiddetle eleştirilmeye
başlanmıştır.

Gelelim, İkinci Dünya Savaşı
ertesinde batıda ortaya çıkan ikinci
önemli istisnaya ve atipik sisteme;
bizde bunu sık sık örnek gösteren-
lerin yarı-başkanlık sistemi dedikle-
ri Dö Gol Anayasası'na. Bu da
Fransa'nın özel şartlarının -dekolo-
nizasyonun içeride yarattığı bu-
hanların- sonucu olarak ortaya çık-
mıştır ve anayasaların şahıslara
göre yapılması hatasının bütün
rahatsızlıklarını beraberinde getir-
miştir. Bırakınız Fransız kamu vic-
danında kabul görmemiş olmasını,
Dö Gol'cülük genel olarak Batı'da
benimsenen bir şey değildir. Hatta
bir kısım liberal siyaset teorisinde
ve anayasa hukukunda proto-faşi-
zan olarak kabul edilir. Kısaca,
bizdeki başkancaların adeta bir Batı
mucizesi diye göstermeye çalıştıkla-
rı örnek, aslında Batı için bir
"sapma olayı"dır, hiçbir zaman
norm haline gelmemiştir.

Başkanlık sistemine dayanan
"kuvvetli hükümet" konusunda ge-
riye kalıyor, sadece bir çağdaş
model: Üçüncü Dünya'nın "vesa-
yetçi" "güdümlü", "otoriter" de-
mokrasileri (?). Başkanlık sistemi
kalıplarının içinin baskıcı, üstelik
istikrarsız ve sık darbeleri, askerî klik
yönetimleriyle doldurulduğu yerler.
Bunların ise ne parlamenter demok-
rasi ile, ne de ABD'nin veya Fran-
sa'nın başkanlık sistemi ile ilgisi
var. Ve tabii Türkiye ile ne ilgisi
olabilir?

Özetlemek gerekirse, yürütmeyi
kuvvetli parti-hükümeti yoluyla gü-
çlendirmek başka, bunun tek şartı
olan yasamanın ve parlamentonun
üstünlüğü prensibinin bir kere daha
zayıflatılması demek olacak olağan-
üstü yetkili bir başkan yoluyla
güçlendirmek başkadır. Böyle bir
formül, ihya edilmesi herkesçe
arzulanan parlamenter demokrasi-
nin temel taşı olan siyasi partile-
rin hükmünü kırmakla kalmaz, aynı
zamanda -söylendiğinin ve sanıldı-
ğının aksine- çok daha büyük
siyasal istikrarsızlıklara yolaçar.

Başkanlık sistemi bugünkü kri-
zin çözümü değil, belirtilerinden
birdir. Ve tescili olmamalıdır.

BİLİM ADAMININ SORUMLULUĞU

Necdet Bulut'u 8 Aralık 1978'de katledilişinin 3. yılında, 14 Aralık 1977 günü Vatan'da yayınlanan bir yazısını aktararak anıyoruz. Bulut arkadaşımız bir bilim adamı olarak görevinin yalnızca kendi bilim dalındaki çalışmalarıyla bitmediğinin bilincindeydi; kendini ülkemizin karanlıktan kurtulup aydınlığa çıkması mücadelesine adanmış yigir bir bilim adamıydı. Tüm yaşamı boyunca Türkiye'nin aydınlık geleceğine olan inancını bir gün bile yitirmedi. Onurlu bir hayat yaşadı, onurlu öldü.

Necdet BULUT

J. Robert Oppenheimer atom bombasının Japonya'ya karşı kullanılmasının hazırlıkları ile ünlü Amerikan fizikçisi, 22 Nisan 1904'de New York'ta doğdu. Varsıl ve kültürlü bir ailenin çocuğu idi. Küçük yaşlarda ileri zeka belirtileri farkedildi ve Amerika'nın, Avrupa'nın en iyi okullarında okutuldu. Göttingen Üniversitesinden doktora aldı. 1928 yılında Kaliforniya Teknoloji Enstitüsüne giren Oppenheimer büyük bir hırsla atom çekirdeğinin yapısı üzerindeki çalışmalarına başladı. Fizik bilimine gerçekten katkıları oldu.

Bu çalışmaları yaparken J. Robert Oppenheimer bilim adamının bilim adamı olmadan insan olduğunu, yurttaş olduğunu düşünmüyordu. Bilim adamının toplumsal sorumlusuzluğu içinde çalışmalarını sürdürüyordu. Bu çalışmalar atom bombasının hangi yükseklikte etkili olarak patlayacağını hesaplanmasına kadar gitti. Oppenheimer ve arkadaşları bunu hesaplarken, yani atom bombasının hangi yükseklikte en verimli sonuçlar vereceğini bilimsel olarak incelerken bunun en çok sayıda insanın hayatlarını yitirmeleri demek olduğunu düşünmüyorlardı.

Atom bombasının patlatılmasını onaylayan Oppenheimer, ancak her şey olup bittikten ve Hiroşima ile Nagazaki kentlerinde yüzbinler öldükten sonra bunun bilincine vardı.

Ama iş işten geçmişti. Hem insanlık için iş işten geçmişti hem de Oppenheimer için. Nitekim, Hidrojen bombasının yapımına karşı çıktı diye, 1947-1953 yılları arasında başkanlığını yaptığı A.B.D Atom Enerji Komisyonu bile onu güvenlik açısından riskli vatandaş olarak niteledi ve buruşturulmuş bir kağıt gibi köşeye fırlattı. Burjuvazinin Oppenheimer'i afaroz etmesi ölümüne kadar sürdü. Hatta onu yeniden onurlandırmak isteyenlerin kendisine vermek istedikleri 50.000 dolarlık Fermi armağanı 1966 yılında Amerikan Kongresi tarafından yarı yarıya azaltıldı. Burjuvazi, emperyalist emellerle dünyaya yayılmasını kolaylaştırmak için kendisine büyük bir güç sağlayan bilim adamına teselli mükafatı bile vermek istemiyordu.

Oppenheimer'in şanssızlığı belki de ilk kez büyük bir kitlesel imha aracının yapımına katılması ve atom bombasının altına imzasını atmasıydı. Oysa bugün de yüzlerce binlerce, Oppenheimer'lar hidrojen bombaları, nötron bombaları yapmaktadırlar.

Oppenheimer'in yargılanmasını tarihe bırakıp sorunu biraz daha genelde ele alalım.

Bilimsel çalışma aslında kolektif olarak yürütülen bir faaliyet türüdür. Çok sayıda bilim emekçisinin uzun araştırma ve incelemele-

rinden sonra bir takım hayati keşifler ve gelişmeler ortaya çıkar. Tarihte bilimin gelişmesi konusunda en itibarlı incelemeyi yapmış olan J.D. Bernal (1) bu konuda şöyle diyor: "Araştırma ve incelemeler genellikle, dikkatli, sabırlı ama, sıradan kafaların ürünü oldukları halde, hayati keşifler daha çok büyük bilim adamlarının eseridir. Bu olgu, bilimin kaynağını salt büyük adamların dehasında arayan ve o yüzden bilimi sosyal bir ekonomik etkenlerden büyük ölçüde bağımsız sayan bir bilim kavramına yol açmıştır. Büyük adamların bilimin ilerlemesinde, gerçi büyük payları vardır, ama onların, başarıları, sosyal çevrelerinden soyutlanarak değerlendirilemez. Keşifler ilham ya da deha gibi esrarengiz kelimelere başvurularak açıklanırsa onları yapan büyük adamlar küçük düşürülmüş, ucuzlatılmış olur. Oysa onların çağlarının adamları oldukları başkaları gibi aynı biçimlendirici etkilere aynı sosyal baskılara maruz kaldıkları bir gerçektir ve bu gerçek onların önemini sadece artırır" Ve ekliyor: "Büyük adamlar herhangi bir kültür alanında kendi kendilerine yeterli değildirler: hele bilimde, hiç değildirler. Zira, nispeten sıradan ve hayalgücü eksik yüzlerce bilim adamının hazırlık çalışmaları olmaksızın, işe yarar keşif yapılamaz."

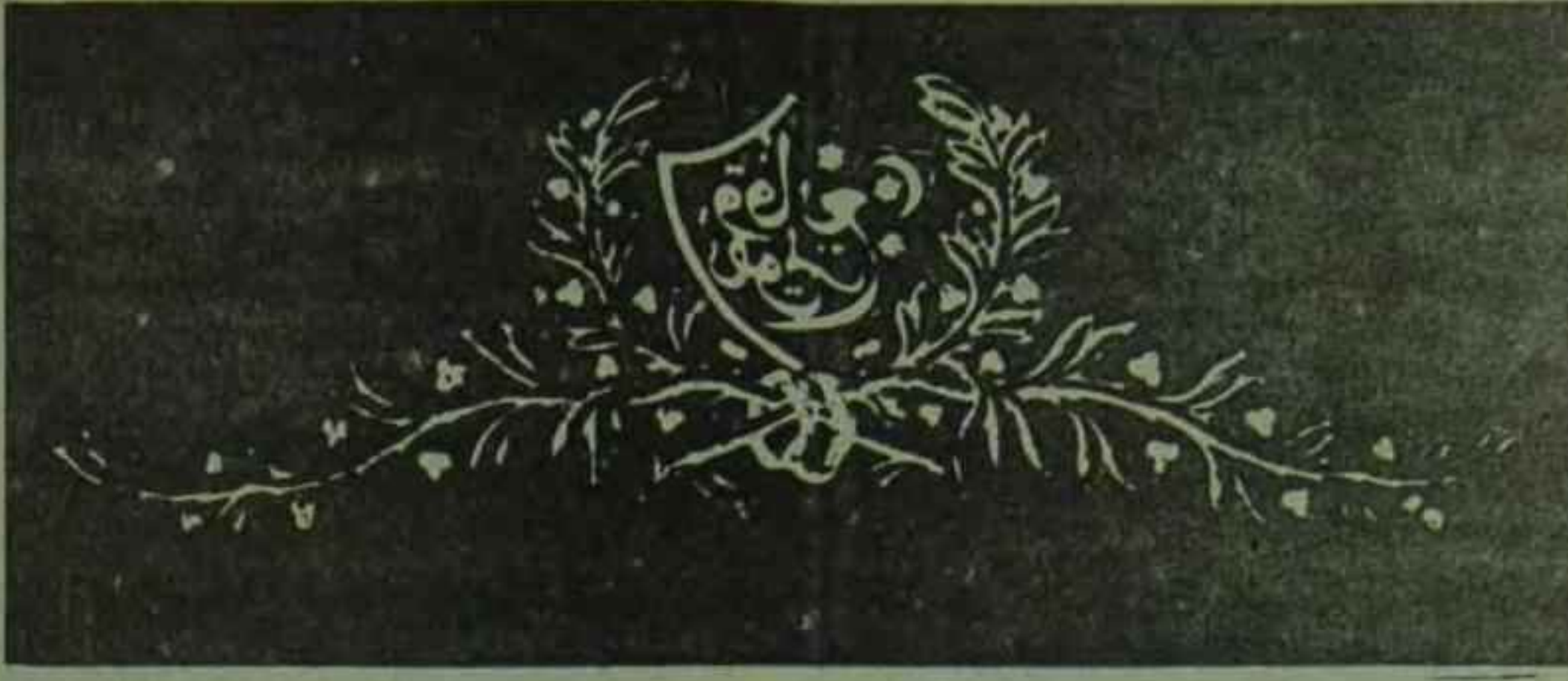
İster adsız bir bilim emekçisi isterse büyük keşiflere gelişmelere yön veren ünlü bir kişi olsun, gerçek bilim adamı, "Ben bana sunulan bilimsel sorunlara eğilirim, onların çözümünü ile ilgilenirim. Bu çalışmaların sonuçlarının nasıl kullanılacağı beni ilgilendirmez" diyebilir mi? Dese bile, bu onu yaratıcılarından olduğu kötü sonuçların sorumluluğundan kurtarır mı?

Bu sorulara doğru yanıt verebilmek için bilim adamının bilimi kimler için geliştirdiğine eğilmek gerek. Yani bilim adamının hangi sınıfların çıkarına hizmet ettiği sorusudur asıl yanıtlanması gereken.

Öte yandan, bilim toplumsal faaliyetlerden yalnızca biridir ve diğer toplumsal faaliyetlerden bağımsız değildir. Toplumun gelişmesini yönlendiren evrensel yasalar bilimin gelişmesini de belirler. Dolayısıyla, bilim adamına yön veren, onu biçimlendiren son tahlilde içinde yaşadığı toplum olmaktadır.

Bu nedenle bilimin uygulanışındaki sorumluluk hem bilim emekçilerinin hem de toplumun tümünün birlikte omuzlayacakları bir sorumluluk olmalıdır. Bu sorumluluk, bilimin ulusal ekonomi ve uluslararası ilişkilerde en uygun biçimde seferber edilmesinin sağlanmasıdır.

(1) J.D. Bernal "Materyalist Bilimler Tarihi, Sosyal Yayınlar.

TÜRK TOPLUMU 150 YILDIR AYNI ŞEYLERİ TARTIŞIYOR

Orhan KOLOĞLU

Avrupa'da, matbaanın bulunmasından 200 yıl sonra ilk süreli gazete yayınlanmıştı (1631). Osmanlı ülkesinde ise ilk Türkçe basımevinden yüz, Avrupa'daki ilk azeteden 200 yıl sonra, 1831'de Takvimi Vekayi çıkarılarak bugünkü basınının temeli atılmış oldu.

Batıda yazılı basın-basımevi gibi, özel girişimin ve ticari gereksinmelerin sonucu olarak doğmuştu. Kapitalist ekonomik düzene geçişin sonuçlarından ve o aşamanın gerçekleşmesinde en önemli araçlarıydı. Toplum ve oluşumlarıyla-sosyo ekonomik yapısıyla- basın içiçeydi. Birbirlerini tamamlıyorlardı. Osmanlı Devletinde ise basımevi de gazete de devlet tarafından kurulmuştu. Birincisi 100 yıl sonra hâlâ kitleye mal olamamış, hâlâ devlet sübvansiyonu ile yaşıyordu. Şimdi ikincisinin deneyimine geçiliyordu.

Avrupa'da aristokrasi ve kilise ile iktidar savaşına giren burjuvazi yandaşlarını artırmada bu aracı kullanıyordu. Onun için olabildiğince yaygınlaştırılmıştı. Oysa Osmanlı

devletinde yazılı basının bu ilk örneği, kamuoyunda yönetici kadronun -Padişah ve çevresi- savunması için kurulmuştu.

Avrupa basınının, yapısı gereği, çoğulculuğa yönelmesi, değişik görüşleri tartışması olasıydı. Buna karşılık Takvimi Vekayi daha başlarken tek bir görüşün savunucusu olmak, tartışmaya girmemek durumundaydı.

Avrupa üreticilikte en verimli çağını yaşıyordu. Ekonomide, sanayiinin ziraatın önüne geçtiği dönemdeydi; fikir üretimi ise sanayisi ile yarış halindeydi. Osmanlı ve daha geniş kapsamıyla tüm Doğu ise, ziraatte ve tezgah üretiminde geleneksel sınırları aşamamıştı; fikir üretiminde ise birkaç yüzyıl öncesi-nin kalıplarına bile yenilik getiremeyecek kadar kısırdı.

Avrupa şimdi saldırgan ve sömürücüydü; başarı kazandıkça da daha çok saldırganlaşıyordu. Osmanlı ise son zamanlarında hep yenik ve ödün verendi.

Yüzyıllardır süren bir eğitim kampanyası sonucu, örneğin İngiltere'de 1836'da günde 1 milyon gazete ve dergi basılıp dağıtılırken bu sayı Türkçe basın için günde 700 hatta bazan (yılda sadece sekiz sayı Takvimi Vekayi basıldığı dönemlerde) bir adede düşebiliyordu. Birkaç yüzyılın deneyimi ile kamuoyu oluşturma yöntemlerinde, serbest tartışmada zirveye ulaştırılmış gazeteyi Osmanlı yöneticileri böyle birdenbire tepeden inme kabul ederlerken kendi geleneksel kamuoylarının nasıl etkileneceğini acaba hiç düşünmediler mi? Gazete çıkarma kararının alındığı Islahat Meclisinde bir süre beklenmesinin kararlaştırıldığını da biliyoruz. Demek kuşkular vardı.

Böylesine dinamik bir toplumun böylesine dinamik bir aracının, ilaç olarak hasta bir yapıya verilmesinde, doktorun beklediklerinin dışında oluşumlar olması kaçınılmazdı.

NE İSTENİYORDU- NE YAPTI?

Osmanlı yöneticileri niçin Takvimi Vekayi'i çıkarmışlardı, ne bekliyorlardı?

Takvimi Vekayi ilk Türkçe gazete değildir, ama Türk basınının, bugünkü basınının temelini oluşturmuştur. Çünkü o zaman ortaya attığı sorunların, koyduğu ilkelerin birçoğu bugün de hâlâ yaşamaktadır, tartışılmaktadır.

Takvimi Vekayi herşeyden evvel, tüm bir düşünce değişikliği anlamını taşıyan Avrupa'daki "hızlanmış tarih" kavramını "mukaddime"siyle (1) Osmanlı ve Türk toplumuna getirmiştir. Gazeteciyi, hızlı vakanüvis sayma çabası, ikisini birbirine karıştırma eğilimi bunun sonucudur. Bu hızlı oluşumu izlemese Osmanlı toplumun Avrupa ile açılan arayı kapatamayacağı inancı resmen açıklanmaz ama yayınından hissedilir. Sözcülüğünü yaptığı Tanzimatçıların ileri sürdükleri çözümlerin, bu hızlanma gereği olarak, bir kuşak içinde bekleneni sağlayacağı umudunu yaşatır.

Osmanlı'nın yıkılmamak için son şansı, yapıyı fazla sarsmadan yenilikler getirmektir. Gülhane Hattı bile yüzelli yıldır devamlı kaybedildiğini kabul ediyordu. En az yüz yıldandanberi de bir sürü yenileşme denemesi yapılmıştı. Şimdi sıra daha radikal değişimlere gelmişti. Yeniçeri Ocağı'nın kalkmasıyla bu konuda en önemli bir engel de ortadan kalkmıştı. Ancak, temel yapısı kadar, yüzyıllardır oynadığı rolle de Osmanlı devleti bir değişik

dünyanın lideri durumundaydı. Hemen hemen dünyadaki tek bağımsız müslüman devletini oluşturmuyordu. Sadece kendi kararıyla bu rolden vazgeçemedi.

Dolayısıyla Takvimi Vekayi'nin savunacağı temel ilkeler konmalıydı. Osmanlı-İslam yapısına uygun olarak bu ülkeler, Şeri Şerife dayalı, Padişah-Halife'nin yanılmazlığı ve tek yetkililiği idi. Nitekim Takvimi Vekayi'de, sayfalarının Padişahın aynası olduğu açıklanmıştır. Ve burada yayınlananlar, Padişahın sansüründen geçiyordu. Amaç, bazı kurumlar daha da pekiştirilirken yeniliklerin getirilmesiydi.

Korunması gerekli sayılan kurumların başında Padişah-Halife'nin kendisi geliyordu.

Padişah nizamı alemin koruyucusu, yalnız Osmanlı ülkesinin değil bütün cihanın velinimetini (besleyicisi) idi. Halife olarak Zıllullah (=Allahın Gölgesi), İslamın sığınağıydı. İslamın kaderinin Osmanlı'nın kadere bağlı olduğu inancı, ona ayrı bir sorumluluk yükliyordu. Herkesin boynuna borç olan, ona tam itaattı. Ne tür olursa olsun, kimden gelirse gelsin (müslüman ya da hristiyan) direnç "İtaati şeriyeden huruç" sayılıyordu.

İtaattan çıkmaya karşı kullanılan deyimler fetret, isyan, gaile, ihtilal, fesat gibi sözcüklerdir ve hepsi de aynı anlamda kullanılmıştır. Hatta daha da önemlisi, ister Osmanlı'da ister Avrupa'da olsun, aynı kavramlar kullanılmıştır. Nedeni ise gayet basittir: düzenin aynen korunmasını sağlamak, toplumu silkelememek. Kaderini Avrupalıya bağlamış olan Osmanlı Devleti oradaki bir çalkantının nasıl kendisini de etkilediğini Fransız İhtilalinden beri yaşamaktaydı. Onun için Avrupa'nın da fazla kıpırdanmasına karşıydı.

Metternih'in, uluslararası barışın tek garantisinin Avrupa'daki güçler dengesi olduğu teorisi kuşkusuz en çok Osmanlı devleti tarafından benimsenmişti. Kendisini hükümdarlar arası dayanışma kültürünün bir üyesi saymakla Padişah, Hristiyan Avrupa'ya yönelik "Savaşçı İslam (Darülharp)" kavramından vazgeçmesi karşılığı, onlardan da Osmanlı'nın iç işlerine karışmalarını sağlamayı bekliyordu. Osmanlı artık eskisi gibi Avrupa'da tahtlar taşlar dağıtacak gücünü kaybetmişti. Şimdi o güç Batı'nın elindeydi. Ancak değiştirilemeyen eğitimin ve zihniyetin sonucu bunu

hala farkedemeyenler pek çoktu (2) ve direnci onlar oluşturmuyorlardı.

Osmanlı devleti artık dünyaya kendi düzenini -İslami düzeni kabul ettirmek çabasında değildi, elde kalanı korumak savaşıydı. "Barış içinde bir arada yaşama"dan yanaydı. Daha sonra layikliğe kadar varacak değişimin temelini burada bulmak olasıdır.

Bu yaklaşım Osmanlı devletini ve Takvimi Vekayi "Euro Centrique =Avrupa Merkezli" bir dünya görüşüne doğru itiyordu. Ayakta kalmasını, yaşamasını Avrupa'dan bekleyen devlet, yeni kurumlarını da oradan örnek alacağını söylemekten kaçınıyordu. Takvimi Vekayi Osmanlı elçilerinin "Avrupanın her bir usul lazımesini öğrenmek için" gönderildiklerini yazıyordu. Tek eleştiri yöneltmeyerek, eleştirilebilecek tek yanını sütunlarına aktarmayarak, sömürgeciliğinden bile bahsetmeyecek, olumlu bir Avrupa imajı yaratıyordu.

Özellikle Parlamento sisteminin çok propaganda edildiği dikkatlerden kaçmaz. Parlamento sisteminin hükümdarın bir nutukla "Danışma = meşveret" meclisini açması "milletvekilleri" (deyim 1830'larıdır) yapılan ve yapılacaklar ve ülkenin sorunları hakkında bilgi vermek anlaşıyordu. Tartışmalar, değişik görüşler asla yansıtılmıyordu. Zaten hükümdarın bu meclisi fesih yetkisinin bulunduğu da her fırsatta anlatılıyordu.

Böylece "Aydın Mutlakiyetçi Monarşi" formülü getirilmek isteniyordu.

Bu çerçevede hükümdarın halkla daha yakından ilgisini vurgulamak (yurtiçi ve İstanbul içi geziler), değişik milletlerin eşitliğini savunmak Takvimi Vekayi'nin görevlerinden olmuştur. Tanzimat adı altında toplanan yenilikler, sıra sıra ordu, da, temel hizmetlerde (sağlık, posta, ulaşım... vb) adalet sisteminde, idari mekanizmada arkası arkasına getirilmeye başlandı. Artık Takvimi Vekayi hep bu yeniliklerin, tartışılmayan savunucusu oldu. Her yeni kurumu gözü kapalı savunuyordu. Yenildiği zaman bile yine orduyu savunuyordu. Halktan hurala-felerle eleştiri geldiği zaman aynı yöntemle cevap vermekten çekinmiyordu.

Bu tutum çelişkili bir yapı yaratıyordu. Bir yandan geleneksel sosyal yapı savunuluyor, bu sosyal yapının isteklerine uygun siyasal kurumlar var sayılıyor, diğer yandan ekonomik yapı değiştiriliyor,

siyasal yapıya da büyük değişiklikler getiriliyordu.

İDEAL İNSAN

Savunulan sistemin idealleştirdiği insan "İyi ahlak = Ahlakı hasene" sahibi kişiydi. Bu, ahireti için çalışan, azla yetinen, sakin huylu, alçak gönüllü, toplum kurallarını zorlamayan, kurulu düzene saygılı kişiydi.

Sabri F. Ülgener'in (3) belirttiği gibi bu çarşı esnafının reziller sayıldığı ticaretten nefret döneminin (Ortaçağlaşma zihniyetinin) insanın nitelikleridir. Doğu'yu kısır döngüye sokan yapının özellikleridir. Takvimi Vekayi ayrıca ekliyordu: Kişilere yetenek ve hak etme derecesine göre payına düşeni -Allahın kısmetine koyduğuna uygun olarak- Padişah verecektir. Kişiyi düşen bunu beklemektir, yoksa onu ele geçirmek için çabalamak değil.

Takvimi Vekayi'nin karşı çıktığı insan ise kötü ahlaklı (ahlakı habise)lerdir. Bunlar haris, kışkırtıcı, şiddete eğilimli, zulüm yapan, haydutluktan kaçınmayan, düzeni zorlayan kişilerdir. Payına düşenin verilmesini beklemeyen, almaya zorlayan kişiler. Bu anlatımın tam 19. yüzyılın, dünyaya sömürü ölçüsünde büyük aşama getiren kapitalist zihniyetinin yankısı olduğu açıktır. Maddeyi, kazancı ön plana alan kişinin nitelikleri.

Bu geleneksel ayırımda devam edilmesine karşılık Takvimi Vekayi -daha doğrusu Tanzimat rejimi- ticareti küçük görmeden yana değildir. Aksine halkın refah ve kurtuluşu ile ülkenin bayındırlığının çiftçilik, ziraat, ticaret, zanaat ve sanata bağlı olduğunu -ve bu sırayla açıkça tekrarlar. Pek çok karar ticaretin daha kolay işlenmesini, ürünün daha kolay satılmasını, daha çok satılacak ürün üretilmesini sağlamak amacıyla alınmıştır. Hatta tüm Anadolu ve Rumeliyi saracak bir yol ağının -belki de ilk kez- askeri ve idari amaçlarla değil, ticari nedenlerle yapılması düşünülmüştür.

Şu halde bu alanda tam bir görüş değişikliği getirilmiştir. Uygulamada Avrupa'nın uyan tam bir liberalleşme, serbest piyasa ekonomisine yönelme kararları alınır, ama çoğu kez bunlar açıkça anlatılmaz ve üstte buna aykırı olan bir zihniyetin devam ettirilmesi savaşı verilir.

Merkeziyetçiliği savunma türü de, şimdiye kadar belirttiğimiz

güçlü isimleri gibi kendi antitezini, hem de en şiddetli şekilde yaratmıştır. Bu yöneliş devletin ömrünü kuşkusuz uzatırken, yıkılmasını hızlandıracak tohumları da eklemiştir. Bu alanda birleştirici öge olarak, özellikle Takvimi Vekayi aracılığıyla, Osmanlıcanın kullanılması, desteklenmesi, kuşkusuz bu çabaların şanssızlığı olmuştur.

Osmanlıca, Osmanlı ülkesinde en az konuşulan dildi, daha doğrusu konuşulmayan, yazılan dildi. Resmi yazışmaların diliydi. Ancak sınırlı sayıda kişilerce okunan, geniş halk kitlesi tarafından okunmayan dildi. Birleştirici dil olarak geçersizdi.

Osmanlı ülkesinde en yaygın dil "sade Türkçe"ydi. Hristiyanların büyük bir kısmının bile anadili "sade Türkçe"ydi. Gerçi sade dil tartışmaları Takvimi Vekayi sütunlarında yapılmamıştır ama, Takvimi Vekayi sade dil gereksinmesini doğurmuştur. Perde gerisinde bunun tartışmalarını başlattırıştır. Milliyetçilik akımlarının gelişmesine birden serpilip büyümesine dil sorunu büyük katkıda bulunmuştur.

TUTARLI İLKELERİ

Türk basınının 150 yıl önce temelini kuran Takvimi Vekayi'nin nasıl bir kamuoyu oluşturduğunu böylece irdelleyince, bu yayının sadece çelişkileri keskinleştiren, olumlu adım atmayan bir kurum olduğu kanısı uyanabilir. Kesin yön, çizgi koymayan, esintiye göre uzlaştırma (telif) yolları arayan (bugünün bir deyimiyle şerbetçi) bir yapıda olduğu sanılabilir. Oysa kendi koşulları içinde -özellikle ilk 10-15 yılını ele alıyoruz- son derece tutarlı bir yönelmesi vardır.

-Dünyanın hızlandığı, yenileşmenin, değişimin şart olduğunu savunmada gayet kararlıdır. Toplum, düşünce dinamizmini aşılama-ya çalışır, ama yolları arasında tartışmayı durdurur. Islahatlarından ödün vermemekte bir ihtilalci kadar kararlıdır.

-Sınırlı da olsa, Danışma = Mes-veret'ten yanadır.

-Can, mal, ırz güvenliği ve eşitlikte, adaletin ayırimsız uygulanmasında, "insan" haklarında çağının düzeyindedir.

Bunların yanısıra yine bahsettiğimiz 10-15 yıllık döneminde Takvimi Vekayi, Türk toplumuna yeni bir tartışma ortamı kazandırmıştır. O güne kadar, resmi sözcünün kamu

önünde açık şekilde, kendi haklılık ya da haksızlığını savunması alışılmış bir olay değildir. Bu açıdan da topluma katkısı olmuştur. Nitekim kendisinden sonraki Şinasi-Ağah-Namık Kemal dönemi tartışma ortamını hazırlayan bu dönem olmuştur.

BUGÜNE KALAN MİRASI

Takvimi Vekayi'den bugün bize kalan miras nedir?

Yüzelli yıl ötesinden günümüze bazı şeylerin kalabileceği düşüncesi fazla iddialı bulunabilir. Oysa Takvimi Vekayi üzerinde çok ayrıntılı olarak yaptığımız bir araştırma (4) -doğrusu istenirse hiç de beklemediğimiz şekilde- bugünkü çözüm bekleyen sorunlarımızın çoğunun ilk kez o zaman ortaya konmuş olduğunu kanıtlamaktadır.

Toplumumuza Yabancı Fikirler Tartışması- Sultan Mahmut ve Abdülmecit, Takvimi Vekayi sütunlarında açıklandığı gibi, kendi "kitap"larını yazmakla, olayları kitaplarına uydurmakla suçlanırlardır. "Gâvur Padişah" suçlaması, bu dış kökenli fikirlere davranışlara yönelmenin bedeli olarak kendilerine yakıştırılmıştır. Onlara yapılan saldırılarla, son 30-40 yıldır ülkemizde açık, ileri fikirlilere yöneltilen suçlamalar arasında fark yoktur.

Avrupa (Batı) Ne Diyor Kom-pleksi: Takvimi Vekayi ile temeli atılan, davranışlarımızın, kararlarımızın Avrupa (Batı) nın yargılarına göre değerlendirilmesi eğilimi, bugün belki de etkisinden de daha yoğun bir şekilde toplumumuza egemendir. Takvimi Vekayi bu eğilimi sadece Avrupayı eleştirmek ve eleştirilmeyecek yanlarını yazmak şeklinde başlatmıştı. Bu açıdan kendisinden sonra gelenler daha da aşırı bir tutuma girmiş sayılabilirler. Olaylara müsbet ilim ve akılcılık açısından bakma gereğini tam anlamıyla vurgulayan yalnız Atatürk olmuştur; ama bu düşünce bir türlü Türk toplumunda köklü bir temele oturamamıştır.

Ekonomik Temeli Geri Planda Tutma Eğilimi: Bu konuda Takvimi Vekayi'i yazdıklarıyla değil, yazmadıklarıyla değerlendirmek gerekir. Tüm ekonomik yapıyı değiştiren, Osmanlı sanayiini pek kısa sürede yok eden antlaşmalar bile (1838 Osmanlı-İngiliz antlaşması gibi) önemsemediği görülür. Bu tür kararlar, örneğin Mısır Valisini sıkıştırdığı

ölçüde önemlidir. Açıkçası "Ekonomik ödün" kavramı Takvimi Vekayi'de yoktur. Kapitülasyonlardan, ekonomik yapının doğal yapısıymış gibi hiç bahsedilmez. Ekonomiyi ikinci planda sayma eğilimi son yıllara kadar devam etmiştir. Özel ekonomi sayfaları ve yorumları geleneği basınımda pek yenidir. Ekonomik ödün anlayışında ise, taraflar olanlarla karşı olanların da kesin bir çizgi tutturabilmiş olduklarını söylemek pek güçtür. Türkiye "borcun yiğidin kamçısı olduğu" felsefesini geçerli bulan ve bundan yararlanan basının da yardımlarıyla bugünkü batağa girmiştir.

İlerici ve Tutucu Ögeleri Bir Arada Savunabilme: Takvimi Vekayi bugünün koşulları içinde, devletin varlığını savunacak bir temel (Padişah-Halife) ve ona haklar bahşeden "Şeri Şerif'i savunmasının yanında, günün en ileri ögelerini de savunma gücünü bulmuştur. Yenileşmeye inanmakla birlikte, kimliğini, varlığını koruma içgüdüğü kadar, binlerce yıllık yapıları birkaç günde tasfiye etmenin olanaksızlığı da bu gereksinmeyi doğurmuştur. Günümüze yansıdığına bu davranışın izlerini, en sağ ve solun da Atatürkçü olmak iddiasında buluruz. Yine bu özelliktir ki, Türkiye'den, Avrupa akılcılığının bir türlü anlayamadığı çözüm formüllerinin çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden dünya bizi bir türlü anlayamaz, biz de dünyaya bir türlü kendimizi anlatamayız.

NOTLAR

- (1) "Mukaddime", Takvimi Vekayi'in neden çıkarıldığının açıklandığı, ilk sayıdaki özel bir ektir.
- (2) 2. Mahmut zamanında Rusların savaşla sonuçlanabilecek bir zorlamaları karşısında Padişah bütün ileri gelenlerden öneriler istemişti. Mabeyindeki gergin havayı farkederek Kızlar Ağasının sözleri ünlüdür: "Canım ne telâş ediyorsunuz, o balıkçıya tacı biz vermedik mi? Verdiğimiz gibi gene geri alırız." Yeni bir felaketten kuşkuyla İzzet Molla dayanamayarak söylenir: "Yarabbi şu Arabın aklını bir gecelik olsun bana ihsan et de rahat uyku uyuyayım."
- (3) Sabri F. Ülgener, İktisadi Çözümün Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, Der. Yay., 1981
- (4) Çağdaş Gazeteciler Derneği yayınları arasında yer alan Takvimi Vekayi, Türk Basınında 150 yıl adlı kitabımız.

BASIN YAŞAMINDAN ÇİZGİLER

Kemal SÜLKER

Uzun yıllar gazetelerin yazarları biliniyor, haber yazıcıları ve teknik alanda çalışanları bilinmezdi. Haberleri bulup yazanların adları daha yeni yeni gazetelerde görülmeye başladı. Gazeteyi, haberlerle besleyenler aç kalma bahasına en elverişsiz koşullarda görevlerini yerine getirdiler, doğruyu yazdıkları için dövülenler, kovulanlar, haber peşinde giderken donup can verenler, en ilginç resmi ve en önemli konuşmayı elde etmek için çırpınırken eşini, çocuğunu 38-40 ateşte evde bırakmak zorunda kalanlar unutulup gider. Bunların mezar taşları bile bir kaç yılda yok olup gider, 1945'e kadar bunların öksüzlerine, dullarına, ana babalarına yardım elini uzatacak kimse bulunmazdı. Basının çilesini daha çok muhabirler çekmişti, çekiyor...

1940 Mayıs'ından önce İstanbul ve İzmir gazeteleri bol sayfalı çıkardı. 16 sayfalığını, 24 sayfalığını oku oku bitmezdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yokluk ve kısıntılı dönemde Koordinasyon Heyeti 35 sayılı bir kararname yayınlayarak gazete sayfalarını sınırladı (4.7.1940). Bir bölümü dört, bir bölümü altı sayfa olarak yayınlanacak, baskı makinelerini elvermediği için Son Posta gibi olanlar dört gün 4 sayfalı, üç gün 8 sayfalı yayın yapacaktı. Bu nedenle basın emekçileri haberleri ertesi günü yayınlanacak gazete sayfasına göre haberleri kısa, ya da ayrıntılı yazardı. Ne var ki her muhabir, her haber yorumcusu önce gazetenin yazı işleri müdüründen, ya da 1. sayfa sekreterinden Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün, ya da Polis Müdürlüğü'nün yasaklamalarının bulunup bulunmadığını sorardı. Savaş yıllarının çok duyarlı ortamında politik, sosyal ve jeolojik oluşumlar, haberler, gelişmeler süzgeçten geçirilmeden yayınlanamazdı, ya da hiç sözü edilemezdi. Gazeteler hemen kapatılabilir. Kapanma süresinin ücreti muhabirlere ödenmezdi.

Gazetelerin satışı ve her gün çıkabilmesi muhabirleri de ilgilendirirdi. Satışı olmayan gazeteden gününde aylık alınmaz ve yeniden borçlanma muhabirleri daha da güç durumlarda

bırakırdı. Örneğin, Etem İzzet Benice'nin başyazıları çoğu kez okuyucuya ters düşer ve ertesi gün gazeteyi almaktan geri kalırdı. Ama o gazetede yazan Necip Fazıl Kısakürek'in fıkralarının tiryakileri, Sami Karayel'in güreşçi yazı dizilerinin izleyicileri, Benice'nin yitirdiği okuru kazanmayı bilirdi. Gazetenin yazışları müdürü Reşat Feyzi Yüzüncü, okuru düşünerek başyazıları yayınlamaz, Benice gelince de ona:

"Beyefendi, savunduğunuz ekonomik kararları halk tepkiyle karşıladı, siz ise alkışlıyorsunuz. Tiraj açısından makalenizi beklettim." derdi.

Benice ise:

"Kardeşim, Parti bu kararları desteklememiz için telefonla direktif verdi, şimdi ne yapayım?" diye üzülür, telaşlanırdı.

Benice'nin İkdâm (Sabah Postası), Son Telgraf gazetelerine ayrı ayrı haber yazan, ama yalnız Son Telgraf kadrosunda aylık alan Sadettin Işık, kibar, sevimli ve başyazardan yana tavırla Benice'yi görmeye girer, başka muhabirlerin cesaret edemeyeceği bir öneride bulunurdu:

"Beyefendi, bu günlerde başyazılarınıza ara verirsiniz, başlayan yeni dizi bize çok okuyucu kazandırır, hem de dinlenmiş olursunuz efendim."

Etem İzzet, Sadettin Işık'ı kırmaz, çıkar yol olarak başyazarın rahatsızlığı Babiâlide yayılır, gazete halka yakın olmanın yolunu böyle bulurdu.

Bir süre sonra Son Telgraf sabahları çıkacak, İkdâm Sabah Postası da Gece Postası adıyla öğle üzeri (akşam gazetesi) olarak yayımlanacaktı. Benice Parti adayı olarak Kars'tan milletvekili seçilecek (1939), 1943'te aday gösterilmeyecek, çok partili yaşama girilince gazetelerini parti buyruğuna verecek diye 1946'da Siirt'ten milletvekili adayı gösterilecek ve seçilecekti.

Ucuza muhabir çalıştırmada, takma adla ünlü yazarlara sütun açıp, düşük ücret ödemedi kendine özgün bir uygulaması vardı. Halil Lütfü Dördüncü satır başına ücret almayı icat etmesi gibi, Benice de iki gazetede çalıştırarak bir gazetede çalışır gibi en düşük ücretle gazeteci çalıştırmada

kendi rekorunu kendisi kırmıştı. Afyon kullandığı için hiç bir gazetede kendisine iş verilmeyen Haluk Cemal Beydeşmen, hem gazete sekreteri, hem roman yazarı, hem gazete adına yorum hazırlama karşılığı bunca emek karşılığında ayda 150 lira alabiliyordu 1940'larda...

Bir gün, ortaokul kaçını genç bir muhabir adayı, polis bülteninden bir haberi, gazeteye girecek biçimde yazmıştı. Raporda bir adamın Osmanbey semtinde Haylayf'tan lokum almış ve "tesemmüm" belirtileri göstererek hastahaneye kaldırılmıştı. Muhabir "tesemmüm"ü "tecennün" diye okumuş, haberi öyle yazmıştı. Öğle üzeri çıkan Gece Postası'nda beş sütun üzerine şu başlık yer almıştı: Lokum yedi, kudurdu...

Ve ertesi gün stajyer muhabire yol verilmiş, lokum yemekle çok çok zehirlenileceğini açıklayan Benice, Haluk Cemal'e:

"Bir daha gazeteyi baskıya vermeden afyon yutarsan, işine son verildiğinin resmidir" demişti.

Burdaki gibi eski sözcükleri bilmekten ileri gelen çok önemli bir yanlış anlama, başarılı gazeteci Sadettin Işık'ı bir ara çok güç durumda bırakmıştı. Belediye-Vilayet muhabirlerinin en genci Sadettin Işık, en yaşlısı Mustafa Ragıp Esatlı (Akşam) idi. Abbas Parmaksızoğlu, Mustafa Yücel ve ben yaşıda sayılırdık. Girgin bir muhabir olan Işık bir gün Belediye Başkan yardımcılarında Lütfü Aksoy'dan özel haberler almıştı.

Bu arada Aksoy, yakında "Topkapı'dan Aksaray'a kadar 'teşcir' işine başlanacağını" söylemişti. Sadettin Işık, bu haberin kendisine özgü kalması için Aksoy'dan ricada bulunmuş ve gazeteye koşmuştu. Ne var ki, Işık, 'teşcir'in yabancısı, ama tehcir'in ne anlama geldiğinin farkındaydı. Haber gazetede, ikinci dünya savaşının en kritik döneminde, Alman ordularının Balkanlara sarktığı ayda yer aldı:

Hükümet, savaş koşullarında İstanbul'un bir bölgesinden başlayarak halkı Anadolu'ya göçe karar vermişti. Tehcir'e Topkapı'dan başlanacak, bu alan Aksaray'da sona erecekti.

Bu çok önemli haberi Cumhuriyet, Yeni Sabah, Tan, Son Posta, Akşam atlamıştı. İstihbarat Şefleri bizlerin ücretlerimizden kesinti yapacaklarını, böyle atlama sürerse işimize son vereceklerini bağıra bağıra söylüyorlardı.

Vali ve Belediye Başkanı Dr. Kırdar da, Aksoy'u azarlamış, bu yalan haberin hemen düzeltilmesini istemişti. Teşcir ve tehcir, Sadettin Işık kardeşimizi bir süre polis ve adliye muhabirlik yapmaya, hatta ses ve perde sanatçılarına giderek röportaj yapmaya yöneltmişti. Bu yanlışlık nedeniyle Işık, perde-sahne dünyasının en başarılı ve en etkin gazetecisi oluvermiş, kıvrak

RÜŞTÜ ERAJA

"Katilin adı ne?"

Gavsi:

"Mezbure" dedi.

Gülüştük. Mezbure, adı geçen kadın demektir.

"Peki, dedik, öldürülen kocanın adı?"

Gavsi, notlarına baktı:

"Mumaileyh..."

de, Salih Paşa da aynı yönde çaba harcamıştı. O karar ve belgeleri bulabilirsiniz."

Dr. Kırdar'ın gözleri sevinçle parlamış ve:

"Onları nerede bulabiliriz ki?" demişti.

"Beyefendi, şimdiki Fen İşleri Müdürlüğü'nün ikinci katındaki evrak dolaplarını araştırmayı emretseniz, onları bulmak kolaylaşır."

Savaş yıllarında İstanbul'da bir "Pasif Korunma"ya gerek duyulmuştu. Tüm ışıklar, otomobil farları maviye boyanmış, tüm pencerelerin siyah bez, ya da kâğıtlarla kaplanması kararı verilmişti. Bu kararları basına açıklayan Dr. Kırdar'a Mustafa Ragıp şunu sormuştu:

"Peki Beyefendi, yakamoza karşı ne önlem aldınız?"

Kırdar, Kerkük'te 1888'de doğmuştu. Doktorluk dışında idari görevlere getirilmiş Manisa'dan sonra İstanbul'a vali olmuştu. O yıllarda valiler belediye başkanlığını da üstleniyorlardı. İstanbul çocuğu olmayan Kırdar o güne kadar yakamoza'nın ne anlama geldiğini bilmiyordu. Esatlı'nın sorusunu şöyle yanıtlamıştı:

"Merak etmeyin Mustafa Ragıp Bey, ona da çare bulacağız, emrimizde çok boya, çok bez var..."

Basın mensupları olarak Dr. Kırdar'ı çok seviyorduk. Önemli işler başarıyor, İstanbul'a önemli hizmetler

üslubuyla bu alanın adı unutulmaz başarılı yazarı olmuştu, oluyor da...

Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfü Kırdar, basın emekçilerine çok yakınlık gösterir, tramvay ve otobüs için paso veririr, belediye araçlarına parasız binmemizi sağlardı. Mustafa Ragıp Esatlı, Şehreminleri döneminde gazetecilik yapmıştı, bu nedenle belediye muhabirlerinin en bilgilisiydi. Dr. Kırdar'ın basın toplantılarından birinde itfaiyenin daha etkinleşmesine önem verdiğini söylemiş, yapılacak yenilikleri anlatmış, ama bürokratik engellerden söz etmişti. Esatlı, hemen:

"Beyefendi, demişti, Şehremini Cemil Paşa 1920'de bu konuda girişimde bulunmuştu. Hatta Hayrettin Bey yapıyordu. İstanbul Nâzım Planı için Prost'u görevlendirmiş, Atatürk Bulvarını açmış, Taksim Gezisini, Taksim Belediye Gazinosunu, Mithat Paşa Stadyumunu, Spor ve Sergi Sarayı'nı, Açık Hava Tiyatrosunu kente kazandırmıştı. Tevfik Fikret'in Aşyan'ını müze yaptırmış, Belediye Kitaplığını kurdurmuştu. Bütün bunların gerçekleşmesini sağlayan bir idarecinin yakamoza bilmeyişini bir kusurmuş gibi ne yazmış, ne de kimseye anlatmıştık."

Adliye muhabirleri olarak anlaşma yapmıştık. Haftanın bir günü birimiz çalışacak, akşama doğru Adliye'de buluşarak haberi o arkadaşımızdan alacaktık. Cemal Refik, Gavsi Ozansoy, Mehmet Selim, Ferdi Öner, Atıf Sakar ve ben gazetelerin Adliye muhabirliğini yaparken sıra Gavsi Ozansoy'a geldiği bir gün İkinci Ağırceza Mahkemesinde bir kadın, eşini öldürme suçundan 24 yıl hapse mahkum edilmişti. İlginç bir davaydı. Gavsi ayrıntılı olarak haberi bize yazdırdı. Ama mahkum edilen kadının adını vermediydi. Cemal Refik sordu:

O günden sonra Gavsi Ozansoy'a "Mumaileyh" demeye başladık. Oysa Gavsi edebiyatta yeniler - eskiler diye bir anket de açmış ve edebiyat alanında büyük yankılara yol açan bir yazardı. Mezbure ve mumaileyh'in ad olmadığını nasıl bilemediğine bir türlü akıl erdirememiştik.

1940'lı yıllarda Piyer Lui'nin Afrodit adlı romanını Semih Lütfü Kitabevi dilimize kazandırmıştı. Ama roman "müstehcen" sayılarak çevirmen ve basımcı mahkemeye verilmişti. Gazeteler, savcılığın bu girişimini eleştiriyorlardı duruşma başlamadan, ilk tahkikat sırasında.. Sonra tıp açısından seksüel yaşamı konu eden bir yapıt da fasikül fasikül yayımlanıyordu. O yayın hakkında da "ar ve haya duygularını rencide etme" savıyla koğuşturmaya geçilmişti. Gavsi'nin çalışma günü ikinci üzeri Adliye'ye gittiğimde arkadaşları Cumhuriyet Savcısı Hikmet Onat'ın oda kapısında bekliyor gördüm. Gavsi, Onat'dan bilgi alamamış, Cumhuriyet Savcısı onu terslemiş ve "beyanat vermeyeceğim" demişti. Yardımcılarından Hicabi Dinç de bizden kaçmış, konuşmamış. Benim Hikmet Onat'la aramın iyi olması nedeniyle ve kendisiyle şiir üzerinde zaman zaman konuştuğumuz için, Afrodit ve seksle ilgili yayın hakkında bilgi almak için arkadaşlar benim C.Savcısından bilgi istememde yarar gördüler.

"Neydi o koğuşturmaya uğrayan tıbbî yayın?" dedim. Cemal Refik:

"Tenasül Hayatımız adında..."

der demez Savcının kapısını vurdum, "gir" sesini duyunca kapıyı açtım, Hikmet Onat, Yunus Emre Divanı'nı okuyordu... Beni görünce, alışmadığım bir sertlikle:

"Ne istiyorsunuz?" dedi.

"Efendim Afrodit..."

"Asliye Cezada bugünlerde duruşması başlayacak..."

"Bir de Tenasül Uzmanımız üzerinde tetkikat..."

C.Savcısı, elini masaya vurarak ve Divan'ı kapatarak bağırır:

"Makamımız kimsenin tenasül uzvıyla meşgul değildir, çık dışarı, çık!" çıkmasam odadan, Sayın Hikmet Onat üzerime yürüyecek gibiydi.

Arkadaşlar, savcının bağırışını duydukları için koridorun taa başına kaçmışlardı. Yanlarına gittiğimde Atıf Sakar:

"Yahu, dedi, Gavsileşmenin ne âlemi var? Tenasül Hayatımızı nasıl oldu da Tenasül Uzmanımız yapıp, savcıyı çileden çıkardın?"

Sakar'ın bu eleştirisi olmasaydı, Hikmet Onat'ın bu kadar sinirlenmesinin gerçek nedenini öğrenemeyecektim.

Bir süre sonra Asliye Ceza'da Afrodit çevirisi sanıklarının duruşması başladı. Savcılık makamını savcı yardımcıları değil, C.Savcısının ta kendisi,

Hikmet Onat işgal ediyordu. Bu nedenle de duruşmaya duyulan ilgi daha arttı. Yapıtın "âr ve hayâ duygularını rencide" ettiğini ayrıntılarla anlatan Onat'ın iddianamesi bir hayli uzundu. Okurken elinde tuttuğu sayfaların bir bölümü sarı defter kâğıdına yazılmıştı. Bir bölümü daktilo ile beyaz kâğıda yazılmıştı. Yer yokluğundan Savcı kürsüsü yanında ayakta beklediğim ve not aldığım için bunları yakından görüyordum.

C.Savcısı, Afrodit'in içeriğini eleştirirken sarı yaprakları okuyordu. Bunlar eski harflerle yazılmıştı. Bir ara Onat:

"Paris'in medeniyetlerinin yüzkarası hayatlarını anlatan bu eser..."

deyiverdi. Cümle bize garip geldi. "Yanlış yazılmış" derken Hikmet Onat suçlamasını sürdürdü:

"Bu medeniyetler, içtimâî bünyede onulmaz yaralar açmış ve pek çok genci kendi çirkin emellerine alet etmiştir."

Bu "medeniyet" sözü, tümce içinde yerini bulamamıştı. Ama niçin savcı, hep Paris medeniyetleri deyimini kullanıyordu?

Bunu hiç bir adliye muhabiri çözmemiştik. Ama sonra, Cumhuriyet'te Hamdi Varoğlu ve Doğan Nadi, Tan'da Refi Cevat Ulunay düğümünü çözmüşler, biz de bu "medeniyet" düşmanlığının nedenini anlamıştık.

Afrodit romanında konu edilen sokak kızlarına, kaldırım yosmalarına Fransızca ve kibarca "midinette" (midinet) denirmiş. Afrodit'i suçlayan bölümün hukuksal olanın Onat, edebiyatla ve romanın içeriğiyle ilgili olanın bir ünlü fıkraçı hazırlamış. O yazar suçlamasını eski harfle yazdığı için "midinet"i kullanmış, ama Onat, midinet'i bilmediğinden ve yazılış bakımından medeniyet'e çok büyük benzerliği olduğundan iddianamesinde hep "Paris'in medeniyetleri" deyivermiş.

Midinet'i medeniyet oluşu günlerce basında ve kendi aramızda anlatılan konulardan en ilginçiydi.

1945'e gelinceye kadar hiç bir güvencesi yoktu basın emekçilerinin. Gazeteciliğe gönül verenler, ödenen aylıklarla ancak on, onbeş gün idare edebilirler, bir kaç öğretilenlikle geçimini sağlardı. Vakıf'ın adliye muhabiri sarışın Nihat Koçyiğit'i Hakkı Tarık Us, vakit vakit ona açıktan para verdiği halde Nihat, ücreti dışında ayrıca yazı parası almak amacıyla Adliye Koridorlarında başlıklı sosyal ve gülmece türünden fıkralar yazardı. Buna karşılık iki buçuk lira alırdı.

Bazı arkadaşlarımız Beyoğlu'nun ünlü taksitle satış yapan Baker mağazasından taksitle aldığını başkasına peşin fiyatla ve zararına satardı. Böylece toplu para bulup zorunlu gereksinmesini karşılayan Şâkir arka-

daşımız, taksitleri ödemez, "icra yoluyla tahsil"e başvurulur, ancak aylık başka yerden de haczedilmiş olduğundan Şâkir, taksitlerden daha düşük ödemeye işi geçiştirmiş olurdu.

Bir kaç gazeteci ise, başka alanda çok büyük paralar kazanacakken gazetecilikte kalmada direnir, lüks yaşam tutkularıyla muhabir ücreti arasında büyük bir uçurum bulduğundan bu genç ve yakışıklı muhabirlerden bir kaç genç dulların hayat arkadaşlığını kabul ederlerdi.

Bunlardan iki-üçü sonradan beraberliği yasal evliliğe dönüştürmüş, bir ikisi de başka "dul"ların bol paralı yaşamlarını sürdürdükleri apartman dairelere taşınmıştı. Adresi yılda üç kez değişen bir "parlak Reşad" haber almada o alanda çalışanları her hafta atlatacak yetenekteydi.

İkdam'da çalışan Hüseyin Şehsüvar arkadaşımız bilgili, kalemi güçlü kulağı delik bir gazeteciydi. Kimsesizdi, ya da biz öyle sanırdık. Bazılarımız gibi öğretmenlik, ya da baba geliri, başka gazetede başka işe bakma türünden yan destekten yoksun olduğu için sık sık, ücret azlığını protesto için ay başlarında "istifa" ederdi. Birinde işi daha da ileriye götürmüş, patronun da duyacağı ses tonuyla şöyle demişti:

"Meyhanelerde midye dolması, yaprak sarması satsam bir haftada buradaki aylığımı çıkarırım, tamam yarından tezi yok ayrılıyorum ve midye dolması satacağım."

Bizim şaka ettiğini, sinirlenme hızı geçince böyle bir şeye başvurmayacağımızı sandığımız Şehsüvar işi bu kez ciddiye almıştı. Midye dolması ve yaprak sarması satmak için iki kapaklı cam kutuyu edinmeye koyulmuş, arkadaşlarından borç edinmişti. Camlı "maışet kutusu" bir ermeni ailesinin satış için hazırladıkları midye dolmasından, yaprak sarmasından nasibini almıştı. Çemberlitaş'taki bir sıra şarap ve rakı satan lokanta ve ayakta tek-tekçiler sigara dumanının daha da loşlaştırdıkları dükkanlardan birinde demlenirken Şehsüvar'ın alıştıığımız yumuşak sesini duyduk:

"Yazıyor, midye dolmasını yazıyor, yaprak sarmasını sarıyor."

Böyle bir satış Çemberlitaş meyhanesinde görülmesi değildi.

Tanıdıkları Şehsüvarı görünce, sanki ayıp bir şey yapılmış gibi utanıyorlar, fiskos'tan sonra camekandaki bütün dolmaları, sarmaları aldılar ve parasını daha da yükselterek ödediler. Şehsüvar'a şarap da ısmarladılar, ikinci şişenin ikramına sıra gelince gözle kaş arasında "maışet kutusu"nu "iç ettiler" ve ertesi gün, onu yeniden gazetede çalıştırmaya yöneldiler. Herkes Etem İzzet Benice'yi eleştiriyor, Haluk Beydeşman'ın muhabirlere sahip çıkmamasını onun afyonla uyuşan beyninin bozukluğuna veriyorlardı.

Ama, Beydeşman'ın, muhabirleri koruduğunu, onlara zam kopardığını yakından biliyordum. Örneğin Haşim Evcil adlı muhabire ayda 25 lira zam yaptırmak için kendisinin yazdığı önemli bir haberi "Gaşım yazdı" diye patrona söylemiş ve bunu sık sık yaparak Evcil arkadaşımızın aylığına zammı sağlamıştı. Ama Evcil, bunu kendi başarısının ürünü diye bize "yutturmaya" çalışınca onu şaka yollu bozmuştuk. Bozacıdan hepimize birer büyük bardak ikram etmesi koşuluyla barışmıştık.. Ne güzel günlerdi yokluk ve içtenlikle çalışmaya koyulduğumuz o günler...

Bir ağabeyimiz 1936'da basın yaşamıyla ilgili yazısına şöyle başlamıştı:

"Evet, tam otuz yedi senedenberi bu piyasadayız. On yedi yaşımdan beri bu köhne yokuşun kaldırılmalarını çiğneyip duruyorum; ve kim bilir ne kadar zaman daha çiğneyip duracağım.

-Netice?

-Netice mi dediniz? Bunu sormak ayıp...

Netice; aç kalmak, perişan olmak ve bin türlü elemeler, kederler, mahrumiyetler, ıstıraplar içinde can vermek..." (Asaf Boyacı)

Haber yüzünden, fıkra, makale, şiir, karikatür yüzünden gözaltına alınma, tutuklanma, hapse atılma, mahkum edilme, sürgüne gönderilme gazete var olalı yaşanan şeylerdir. Bir kaç yıl hapiste yattıktan sonra beraat etse de iş bulamamak, hatta meslek örgütünün "balotaj"ıyla üyeliğe alınmamak, adı iktidardakilere karşıt çıkanları ancak düşük ücret kabul ederse gazetesine alabileceği "müjde" siyle sevinmek çoğumuzun bildiği gerçekler...

Ama basın her yerde "dördüncü kuvvet"tir ve bu güçlü yazarı da, muhabiri de, adı, sanı okurca bilinmeyen nice emekçilerle elde eder gazete..

Mürekkep kokusunu bir kez alan, bu çileli yaşamla ölünceye kadar nikâhlı demektir. Bu yokuştan "mukaddes bir ıstırap şarkısı gibi gelip geçen" yalnız Kemal Ahmet değildir elbette. Basının boyası, mürekkebi bunların alın teriyle değer kazanmış, harcanan bobinlere bunların alınlarının akı yansımıştır. Baskı makinelerinin gürültüsünde basın emekçilerinin kalp atışları yer alır, kese kâğıdı yapılan gazete sayfalarında onların parmak izleri, gözlerinin ışığı, o kese kâğıdı gibi harcanıp gitmiştir. Basında çalışanlar olmasaydı düz makineden rotatife, rotatiften ofsete geçilmez, dördüncü kuvvet'e dört beş yayın organıyla hükmeden basının çağdaş sahipleri yetişmezdi.

Artık susmuş, gözünü de yummuş nice ağabeylere, kardeşlere kucak dolusu saygılar ve rahat uyusunlar dileğiyle...

ÖZGÜRLÜKLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Mahmut T. ÖNGÖREN

Bugün Türkiye'de basın ve yayın alanlarında büyük bir bunalım var. Bu bunalım bugün başlamadı. Bunalımın nedenlerini eski dönemlerden başlayarak gözlemek mümkün. Eski dönemlerde başlamış olan bunalım politik ve ekonomik alanda basının ve yayın alanının özgürlüklerini kısıtlıyor.

Giderek etkinliği artan tekelleşme, demokrasinin ve basın-yayın alanlarının çok sesliliğini kısıtlıyor ve kamuoyunun tek yönlü oluşturulmasına yol açıyor. Bu kısıtlamayı ve tek yönlü kamuoyu oluşturulmasını salt gazete ve dergi çıkarılmasında değil, diğer ilgili alanlarda da görmekteyiz. Örneğin tekelleşme gazete çıkarmayı etkilemekle yetinmemekte, ajanslıca, basımevi işletmeciliğine, dağıtımıcılığa ve hatta kültür ve sanat faaliyetlerine de elini uzatmaktadır. Böylece basınla ilgili her alanı ellerine geçiren tröstler "fikir gazeteciliği"ni ortadan kaldırmaya ve emperyalizmin kültürünü yaymaya yönelmektedirler. Dışa bağımlılığı hızla artan ekonomi politikamız ve giderek yükselen kağıt ederi de tröstlerin amaçlarına daha kolayca ulaşmalarını sağlıyor elbette. Öte yandan, çok eski dönemlerde başlayan yasal düzenlemeler ve ağırlaştırılan cezalar da basının üzerindeki politik baskıların yoğunlaşmasına neden oldu.

Yayın alanında ise TRT radyo ve televizyonda büyük bir gerileme gösterdi son altı yıl içinde. Radyoların ve televizyonun içindeki ve dışındaki baskılar, özerkliğin kaldırılması, meslekten olmayan kişilerin önemli görevlere getirilmesi, yayın yasaları, radyo-TV reklamlarının artması, personel kıymı, en yaratıcı personelin gizli işsizliğe yönlendirilmesi, sınırlı bir yayın politikasının izlenmesi TRT'yi mesleksele olduğu değin özgürlükler bakımından da çok gerilere götürdü. Üstelik TRT son aylarda pek sezinlemeden devlet tekeli elinden kaçırmaya ve basını elinde tutan tekellerin olumsuz etkileri altına girmeye başladı. "Özel TV kurulsun mu? Kurulmasın mı?" tartışması yürütülürken, yasalarda yeri olmayan ve bu nedenle de her hangi bir yasal işlem gerektirmeyen "telli televizyon"un ilk adımları İstanbul'da atıldı. Bir özel şirket İstanbul'da evlere "tel", daha açıkcası "kablo" çekerek belli bir

ödenti karşılığında TV izlencelerini ve filmlerini, devlet tekeli elinde tutan TRT ile yarışarak, kamuoyuna sunmaya başladı. Bir de bu yolla tekeller kamuoyunu tek yönlü olarak oluşturmaya başladılar.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak Batı'yı örnek olarak aldı. Bugün de yaşam biçimimiz ve dış politikamız körü körüne Batı'ya bağlı. Nato'ya ve (Cento olmasa bile) diğer Batılı uluslararası antlaşmalara tartışmasız bağlıyız. Ekonomimiz de Batı tarafından ayarlanıyor. Bu aşırı bağımlılık Türkiye'yi giderek "kapalı bir toplum" yaptı. Oysa, Türkiye'nin körü körüne bağlı olduğu Batı'daki uluslararası antlaşmalar içinde yer alan demokrasilerin uygulandığı ülkelerden çoğunda bizdekine kıyasla çok daha fazla bir "açık toplum" olabilme uğraşısı var. Körü körüne Batı'ya yaklaşıma ve Batı'yı öykünmeye çalışan Türkiye bir türlü Batı'nın "açık toplum" olabilme çabasını özümsemeye yanaşmıyor. Çünkü ülkemizin yönetiminden sorumlu çevreler hiçbir dönemde bu "açıklık"tan yana olmadılar ve Türkiye'nin ekonomik bakımdan dışa bağımlılığı da "açık toplum" olabilmemizi yıllardan beri engelledi. Bu nedenle de Türkiye'de "düşünce özgürlüğü" bir türlü yerleşemedi ve oluşamadı. "Düşünce özgürlüğü"nin bulunmadığı bir ülkede de elbette "basın özgürlüğü"nden söz edilemez.

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Kimi çevreler "basın özgürlüğü"nü gazetecilerin yazmak istediklerini birtakım baskı yasalarının, hükümetlerin, polis ya da baskı yaratan diğer politik koşulların etkilerinden yoksun bir toplumda yazabilmeleri olarak tanımlıyorlar. Oysa artık çeşitli Batı ülkelerinde, Üçüncü Dünya ülkelerinde ve ülkemizde "basın özgürlüğü" için bu denli sınırlı bir tanımlama yapmaya olanak yok. Basın istediğini yazsa bile, yazılanın halka ulaşmasını engelleyen teknolojik ve ekonomik nedenler var. Bu teknolojik ve ekonomik nedenler ortadan kaldırılmadan, istediğini yazma işi istediğini yazmayı başarmak, yazdıklarını halka ulaştıramazsınız. O zaman "basın özgürlüğü" kavramına çok daha değişik açılardan bakmak gerekiyor

Şimdi en baştan başlayalım: "Basın özgürlüğü"nin en birinci kuralı elbette "gazetecinin istediğini yazabilmesi"yle oluşur. Yine elbette bu "özgürlüğün" bir sınırı olur. Örneğin hakaret, iftira, küfür gibi olumsuz davranışlar "basın özgürlüğü"nin içinde yer alamazlar ve yasalar gereği sorumlu gazeteciler çeşitli cezalarla karşı karşıya gelirler. Ne var ki, burada unutulmaması gereken iki nokta var: Birincisi, bu gibi durumlarda sorumlu gazeteciler cezalandırılmalıdır ama, ilgili cezaları öngören yasaların arkasına saklanarak basının "eleştiri özgürlüğü" elinden alınmamalıdır.

Demek ki, "basın özgürlüğü"nin içerdiği en önemli ilkelerden biri de bu "eleştiri özgürlüğü"dür. Basın eleştirmek zorundadır. Yasaları uygulayanlar da basının eleştirilerini yeterince yorumlayabilmek ve yasaların kendilerine verdiği yetkileri yönetim basamaklarından yana kullanmamak zorundadırlar. Yasaları uygulayanlar ne zaman ve hangi koşullarda (basına karşı ceza maddelerini kullanırken) "eleştiri özgürlüğü"nin engellenmemesini gözetirler? Bu çok önemli soruya verilebilecek en kolay yanıt şöyle olsa gerek: Uygar bir ülkede önce "düşünce özgürlüğü" oluşur. "Düşünce özgürlüğü"nin yeterince benimsendiği bir ülkede "basın özgürlüğü"nin ve "basın özgürlüğü"nin içerdiği "eleştiri özgürlüğü"nin yara almamasını da bir yerde yasa koyucular ve yasa uygulayıcıları gözetirler. Kısacası, uygar olabilmenin bir koşulu bu noktayı gözetmesi gereken resmi kişilerle ilgilidir.

Gazetecilerin, yine uygar ülkelerde aynı konuda gözetmeleri gereken bir kural da yok mudur? Onlara da bu konuda düşen bir görev yok mudur? İşte bu da yukarıda üzerinde durduğum iki noktadan ikincisini oluşturuyor: Kendi kendini kollama görevi ya da sorumluluğu. Bu görevi başkaları "otosansür" ya da "kendi kendini denetim" diye de tanımlar. Fakat bu gibi durumlarda "sansür" sözcüğünden özellikle kaçınmak gerekiyor. Çünkü "sansür" artık kimi Batı demokrasilerinde bile uygar olmayan bir uygulama. "Denetim" ise zaman zaman "sansür" ve benzeri sözcükleri çağrıştırmakta. O zaman "kendi kendini kollama" belki de en uygun bir deyim. "Düşünce özgürlüğü"nin yerleştiği uygar ülkelerde her gazetecinin ve her gazete yönetiminin, hiçbir baskının etkisi altında kalmaksızın, "kendi kendini kollayarak" görevini ve "basın özgürlüğü" ilkelerini yerine getirmesi başlıca koşul. Bu görevi her gazeteci, her gazete yönetimi deneyimleri, uygulamaları ve becerileri ile geliştirmek zorunda. Bu görevle ilgili kitap yazılmaz, gazetecilik okullarında ders verilemez ve en önemlisi de devlet böyle bir görevi özgür bir basın üzerinde uygula-

mak amacıyla her hangi bir girişimde bulunamaz. Bu görev anlayışı gazeteci- de varsa vardır, yoksa yoktur. Kısacası, söz konusu görev tümünden gazetecinin ve gazete yönetiminin oluşturacağı bir sorumluluk anlayışıyla yürütülmelidir.

Bu arada "denetim" üzerinde de durmakta yarar var. "Denetim" genellikle "ön-denetim" olarak kendini gösterir. Bir yazı basılmadan ya da bir radyo-TV izlencesi yayınlanmadan önce "ön denetim"den geçirilir. Ya da bir film... Oysa her hangi bir sanat yapının yayımlanmadan ya da gösterilmeden önce "ön-denetim"den geçirilmesi "sansür" uygulamasından başka ad alamaz. Böyle bir uygulama uygarca değildir. Yazıların, haberlerin, radyo-TV izlencelerinin halkın önüne gelmeden önce denetlenmesi "düşünce özgürlüğü"nü bozan en önemli işlemler arasındadır. Ülkemizde basında değilse bile, TRT'de ve sinemada başvuru- lan "ön-denetim" radyo-TV ve filmci- lik alanlarında bugüne değin yaratıcı- lığı engelleyen en büyük etkenlerden biri oldu. "Ön-denetim"de ısrar eden- ler yıllardan beri yürürlükte olan ceza yasaları ve yasaklama işlemleriyle bile istedikleri sonuca yine de gidebilecekleri- ni ya sezememişler ya da bile bile bu engel üzerinde durmuşlardır.

Buraya değin hep gazeteciyi destek- leyen bir yorum üzerinde durdum. Şimdi biraz da basının kusurları üzerinde duralım. Gazeteci "basın özgürlüğü"nü kendi kişisel görüşüne göre çok geniş ve sınırsız bir biçimde yorumlayıp hakaret, iftira ve küfür ederse "çeşitli cezalarla karşı karşıya gelir" dedim yukarda. Gerçekte, böyle bir suç işlediği zaman bile gazeteciyi cezalandırmaktan mümkün olduğunca kaçınmak ve kendisini başka yollarla uyarmak da uygar bir davranıştır. Ne var ki, gelişmişliği üzerinde durulan tüm Batı ülkelerinde bu gibi suçların yasalarca cezalandırılması her zaman mümkündür. Ama gazetecilikte yasa- ların içermediği çeşitli sorumsuz dav- ranışlar da var. Örneğin bir olayla ilgili haberin saptırılması, çarpıtılması, bile bile değiştirilmesi ya da haberdeki çeşitli ayrıntıların kamuoyundan sak- lanması gibi... Bu gibi durumlarda ne yapmak gerekir? Bu önemli bir sorudur ve "basın özgürlüğü"nü yaralayan bu örneklerle de karşılaşılınca, belli ön- lemlere başvurmak başlıca koşuldur. Ama nasıl? Bu sorunun yanıtını da basın kendi kendine bulmak ve kendi içinde çözümlemek zorundadır. Eğer basın bu sorunun yanıtını kendi bulmaz ya da bulamaz ve sorunu kendi içinde çözümleyemezse, ona bu konuda yar- dımcı (!) olmak isteyen resmi çevreler çıkacaktır. İşte böyle bir konuya resmi çevrelerin girmesi, "basın özgürlüğü" ne karşı atılan adımların ilkinin oluştu- rur.

12 Eylül 1980 tarihinden önce TRT'de pek çok olayın saptırıldığı ve çarpıtıldığı ya da bile bile değiştirilerek radyo-TV haber bültenlerinden kamu- oyuna sunulduğu belirtilmişti. Çeşitli örnekler arasından terör olayları, siya- sal partilerle ilgili olaylar, Çorum olaylarının yansıtılması, Arap ülkeleri temsilcilerinin dönemin başbakanını Kudüs konusunda ziyaret edişlerine değgin haberlerin TRT'den yansıtış biçimleri gösterilebilir. Son olarak da, TRT Televizyonu'nda yayımlanan "Ekim'in Füzeleri" adlı Amerikan dizi filminde 1962 yılında geçmiş "Küba olayı" anlatılırken ülkemizle ilgili tarihsel gerçeklerin çıkarıldığı ve filmdeki konuşmaların çarpıtıldığı ve böylece "halkın doğru ve gerçek haber alma hakkı"nın yaralandığını gözle- miştik. Acaba TRT yönetimi olayları, haberleri ve tarihsel bilgileri bu biçimiyle çarpıtan ve değiştiren sorum- lular hakkında ne gibi bir işleme başvurdu? Bildiğimiz değin hiç bir önlem alınmadı. Böyle bir durumun da "basın özgürlüğü"nü ortadan kaldır-abilecek koşulları hazırladığını belirt- mek yararlı olacaktır.

Burada basının, "kendi kendini kollama" görevini yerine getirirken, özen göstermesi gereken bir başka nokta daha var: "Kendi kendini sansür". "Kendi kendini sansür", tüm özgürlükleri kısıtlayan en korkunç uygulamalardan biridir. Zaman zaman basında gördüğümüz bu uygulama, ülkemizde kendini en belirgin olarak sinemamızda gösterdi. Bilindiği gibi, "düşünce özgürlüğü"nü içerdiği "ya- ratma özgürlüğü"nü ülkemizde en çok kısıtlandığı alanlardan birine sinemamızda rastlıyoruz. Çünkü sine- ma Türkiye'de belli bir yasaya dayanı- larak hazırlanmış bir tüzüğe göre hemen hemen başlangıcından itibaren resmen sansür edilen tek sanat alanı- dır. Sinemamızdaki bu sansür uygula- ması zaman zaman o denli saçma ve inanılmaz bir anlayışla yürütülmüş ve hiç gevşemeden sürmüştür ki, film yapımcıları sansür kurulundan rahatça geçirilebilecek belli konuları ve öyküle- ri seçmeyi yeğlemişler ve böylece sansür kuruluna göndermeden çok önce film- lerini kendi kafaları içinde oluşturduk- ları kısıtlı kalıplara göre hazırlayarak bu işe yatırdıkları paranın karşılığını ve kazancını güvence altına almışlardır. Gerçi filmlere yatırılan para böylece güvenceye alınmıştır ama, sansürün dar kalıplarına filmi yapanlar tarafın- dan daha önce sıkıştırılan bu ürünler de yıllardan beri -elbette çok az sayıdaki filmin dışında- birtakım saç- malıklardan kurtulamamıştır. Türk sinemasının genel anlamda gelişme- mesinin nedenlerinden biri de film yaratıcılarının kendi "yaratma özgür- lükleri"ni kısıtlayan "kendi kendini sansür" etme alışkanlıklarıdır. Basında

da çok sık rastladığımız bu uygulama, sansür biçimlerinin en korkuncu ve başta "düşünce özgürlüğü" ve "basın özgürlüğü" olmak üzere tüm özgürlük- leri kısıtlayan en büyük etkenlerden biri olsa gerektir.

Yukarda bir olayla ilgili haberin saptırılması, çarpıtılması, bile bile değiştirilmesi ya da haberdeki ayrıntı- ların kamuoyundan saklanması gibi davranışlara dikkati çekmiştim. Aynı uygulama içinde bir de "haber değeri" taşımayan konuların kamuoyuna haber gibi sunulması da yer alıyor. Bu yolun da "basın özgürlüğü"nü tehlikeye düşürdüğünü söylemeye bilmem gerek var mı? Yanlış, eksik, kasıtlı haberlerle "haber değeri" taşımayan ayrıntıların "haber" diye sunulması, "halkın ha- bermalma hakkı"nın yaralamakta ve çeşitli gerçek haberlerin de hiç verilme- mesi halkın bu hakkını tümünden yok ederek "basın özgürlüğü"ne büyük darbeler indirmektedir.

"Basın özgürlüğü"nü salt "gazete- cilerin yazmak istediklerini yazabilme- leri" gibi dar bir çerçeve içinde gören- lerin unuttukları bir nokta daha var: "Fikir gazeteciliği". "Basın özgürlü-ğü"nü savunulduğu bir ülkede, eğer "fikir gazeteciliği" uygulanamıyor ya da zorlukla uygulanabiliyorsa ve eğer "basın özgürlüğü" için yapılan savaşım "fikir gazeteciliği"nin yaşatılmasını sağlayacak ilkelerin korunmasını da içermiyorsa, o ülkede hem "basın özgürlüğü" yok demektir, hem de "basın özgürlüğü" için yapılan uğraşı- ların da göstermelik çabalardan öteye geçemeyeceği bilinmelidir.

"Fikir gazeteciliği"nin korunması- nı içermeyen bir "basın özgürlüğü" savaşımı salt basın tekelleri ya da onların güdümündeki basın kuruluşları tarafından yürütülür. Bugün ülkemiz- de de gördüğümüz gibi, tekerci basının ve onun güdümündeki diğer basın kuruluşlarının ve gazetelerin zaman zaman "basın özgürlüğü"nü gerçekten bir yerde kısıtlayan sorunlarla karşılaştıkları ve her istediğini yazamadıkları ve söylemedikleri örnekler vardır. Bu sorunlar kimi ülkelerdeki hoşgörüsüz- lükten, ağır basın dinsel baskılardan ya da hükümetlerdeki katılıklardan ötürü oluşur. Örneğin büyük gazeteler ya da dergiler ara sıra çıplak kadın fotoğrafları basamamak, yetkili kişilerle ilgili skandal haberlerine yer vereme- mek gibi durumlarla karşılaşabilirler. Satışı azaltabilecek böyle durumlarla karşı karşıya gelince, bu gazetelerin ve basın kuruluşlarının hemen "basın özgürlüğü" savaşımına başlamalarını hiç de yadırgamamak gerekiyor. Ne var ki, politik ve ekonomik nedenlerden ötürü giderek zor durumlara sürüklen- mekte olan "fikir gazeteciliği"nin korunması ve geliştirilmesiyle ilgili ilkeler basın tekellerinin göstermelik

"basın özgürlüğü" savaşımında hiç bir zaman yer almaz. Bir kez daha belirtmekte yarar var: "Fikir gazeteciliği"ni içermeyen bir "basın özgürlüğü"nü ciddiye almak olanaksızdır.

Kaldı ki, artık "fikir gazeteciliği" kavramı salt yazılı basın için kullanılmıyor. Radyo-televizyonun da bir "fikir gazeteciliği" yanı var. Radyo-televizyonun "fikir gazeteciliği", kamuoyunu oluşturan izlencelerle ve hatta ikinci ve üçüncü radyo-TV kanallarıyla gerçekleşebilir. Gerçi bizde ekonomik nedenlerle ikinci TV kanalı henüz kurulmamıştır. Ama günümüzdeki TV kanalındaki uygulamaya baktığımız zaman, TRT'nin televizyonda ikinci bir kanal kurduğunda "fikir gazeteciliği"ni hiç önemsemeyeceği açıkça anlaşılır. Çünkü bugünkü TV kanalı yıllardan beri kamuoyu oluşturabilecek konulardan ve yayınlardan kaçınmaktadır. Öte yanda, radyolarımız üç ayrı kanaldan yayın yapmalarına karşın, "fikir gazeteciliği" tanımına girebilecek çok az sayıda izlence yayımlıyorlar. Yazılı basında ve radyo-televizyonda "fikir gazeteciliği"nin önemsenmemesi ülkemizde "basın özgürlüğü"nü geliştirmesini engelleyen önemli etkenlerden bir başkası olmaktadır.

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

Kanımca yukarda çok kısa olarak üzerinde durduğum "basın özgürlüğü", "eleştiri özgürlüğü", "basının kendi kendini kollaması", "halkın haber alma hakkı" vb. gibi kavramlar "düşünce özgürlüğü"nü oluştururlar. Ama "düşünce özgürlüğü" çok yalınç olarak şöyle açıklanır: Herkes dilediğini düşünmekte ve istediği düşünceye inanmakta özgür olduğu zaman, "düşünce özgürlüğü"nü de oluşturduğu ileriye sürülebilir.

Ne var ki, "düşünce özgürlüğü"nü tanımının da bu denli kolay olmadığı ortadadır. Dilediğini düşünen ve istediği düşünceye inanan insan, bu düşüncesini ve inancını diğer insanlarla paylaşmak, onlarla bu konularda tartışmak ve değerlendirmeler yapabilmek gereksinimini de duyar. İnsan bununla da yetinmez ve özellikle günümüzde bu düşüncelerini ve inançlarını açıklamak ve yaymak, en azından onlar üzerinde diğer insanların da düşünmelerini sağlamak ister. Bir başka anlatımla, artık insanla hayvan arasındaki en belirgin ayrılığın birinin düşünemesi ve öbürünün de bu özellikten yoksun olması biçiminde ortaya konulamayacağıdır. Her ikisi arasındaki ayrılık şimdi şöyle tanımlanmak zorundadır: "Hayvan düşünemez. Öte yandan ise insan düşünür ve düşünen insan bu düşüncelerini açıklar." İnsanların düşüncelerini ve inançlarını söz, yazı, basın, radyo-TV ve çeşitli sanat dallarıyla açıklamaları ve yaymaları ise kişinin en doğal hakkıdır

ve yok edilmemelidir, yok edilemez de. Yine bir başka anlatımla, "düşünce özgürlüğü"nü bulundugu ileriye sürülen bir toplumda iki özelliğin birbirinden ayrı olmaksızın, birbiriyle iç içe olması gerekir. Bu iki özellikten biri "dilediğini düşünmek ve istediği düşünceye inanmak" ise, öbürü de "bu düşünceyi ve inancı açıklamak özgürlüğü"dür. Eğer bir ülkede bu özelliklerden ikincisi yoksa, birincisinin olması hiç bir yarar sağlamaz.

Burada "fikir suçu"na değinmemiz gerekiyor. Çünkü "düşünce özgürlüğü"nü tam anlamı ile kavramamış ülkelerde konunun ikinci özelliğini oluşturan "düşünceleri ve inançları açıklama özgürlüğü" ilkesi ile "fikir suçu" birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedirler. Bu ilkeyi benimsemek istemeyen çevreler "fikir suçu"nun varlığını büyük bir güçle savunma gereğini duyarlar. İşte sorun da buradan çıkar. "Düşünce özgürlüğü" için bugüne değin verilen savaşımın özünde de bu nokta, "fikir suçu"nun olup olmadığı noktası, yatmaktadır. İleri Batı demokrasilerinde, Nato'nun ve Türkiye'nin üyesi bulunduğu pek çok diğer uluslararası anlaşmaların içinde yer alan ülkelerde "fikir suçu" diye bir kısıtlama kabul edilmez. Ama her hangi bir yolla açıklanan ve o toplum tarafından "tehlikeli ve zararlı" sayılan bir düşünceyi "eylem"e dönüştürenler gerçekten de kişilere, devlete ve topluma zarar verdikleri zaman elbette cezalandırılmaktadırlar. Ama böyle bir "suç"a "fikir suçu" demeye de olanak yoktur.

Ayrıca, çeşitli Batı ülkelerinde, yukarda da belirtildiği gibi, bir düşüncenin açıklanışında "hakaret, iftira ve küfür" yasalara uygun ceza ile karşılaşır. Bu gibi "suç"lara "toplumun ahlakını korumak" ve "devletin güvenliğini bozmamak" gibi önlemlerle ilgili yaptırımlar eklenebilir. Ne var ki, bu gibi durumlarda özellikle ileri sayılan Batı demokrasilerinde özen gösterilen nokta şudur: Yasaklananın ya da cezalandırılanın "düşünce" olmamasına, "eylem" olmasına dikkat edilmektedir. Bu nedenle de, ileri Batı demokrasilerinde "fikir suçu" diye bir kavram kabul edilmediği gibi, "sapık ideoloji" diye de bir kavram oluşmamıştır.

"Devletin güvenliğini bozmamak" için alınan önlem, burada hiç bir zaman basında ve radyo-televizyonda "devletin çeşitli uygulamaları eleştirilemez" anlamına gelmez. Daha önce üzerinde durduğumuz "eleştiri özgürlüğü", "devleti korumak" nedeniyle engellenmemelidir. Basın her zaman devlet katındaki çeşitli uygulamaları eleştirebilmeli, hatta aynı yola devletin radyo ve televizyonunda da başvurulabilmelidir. Çünkü devlet radyosu ya da televizyonu "devletin organı" değildir, olamaz. Devletin radyo-televizyonu,

devletin ve halkın yararlanabileceği birer araç olarak kabul edilmeli ve karşıt görüşlere sahip kişilerin sesi ve görüntüsü de bu iki kitle iletişim aracında yer almalıdır.

Yine aynı alanda üzerinde durulan bir başka nokta da, çeşitli düşüncelerin ya da olguların "yasaklanması" ve "cezalandırılması" yerine, "kategoriler"e ayrılarak ancak belli zamanlarda belli kesimlere sunulması yoluna gidilmesidir. Örneğin çocukların ya da gençlerin ancak belli yaş sınırını geçtikten sonra çeşitli düşüncelere ya da olgulara sahip yapıtlarla karşılaşmalarını sağlamak için önlemler alınır. Böylece özellikle yaratıcıların-yazarların, sanatçıların-"yaratma özgürlüğü" kesinlikle önlenmez. Örneğin, yetişkinlik kazanmamış gençler ve çocuklar kendi yaş durumlarına uygun olmayan bir filmi izleyip olumsuz biçimde etkilenebilirler diye o film tümünden yasaklanmaz. Ancak 16 yaşından küçüklerin böyle bir filmi izlemeleri engellenebilir.

Düşünceyi açıklamadan önce denetleme ve açıkladıktan sonra da yasaklama ya da cezalandırma yerine başvurulacak yollardan bir başkası da özellikle kitle haberleşme araçlarında çalışanların mesleklerinde yeterli bir düzeyde yetişmelerinin sağlanmasıdır. Mesleğinin inceliklerini iyi bilen gazeteciler, radyo-TV yayıncıları, filmciler vb. "düşünce özgürlüğü" kavramına genellikle çok olumlu anlayışla yaklaşma eğiliminde olurlar. Günümüzde özellikle TRT'de deneyimli personelin giderek azalması ve yönetim basamaklarını da giderek deneyimsiz personelin doldurması, salt TRT'nin işleyişinin değil, ülkemizdeki "düşünce özgürlüğü" kavramının da büyük yaralar almasına yol açıyor.

SONUÇ

Buraya değin üzerinde durduğum kavramları ilerde diğer yazılarda yeniden ele almakta ve incelemekte yarar vardır. Çünkü bu gibi kavramların geliştirilmesi, yeni bir anayasa çalışmasının başlayacağı dönemde basın ve yayın alanlarının olgunlaşmasını sağlayabilir. Ya da kamuoyunun özgürlükler konusunda daha ayrıntılı düşünmesine yol açabilir...

Yukarda kısaca ele alınan kavramların, yüzyıllardan beri örnek aldığımız ve öykündüğümüz Batı'da geliştirildiğini, ama bizim onları özümsemeye yanaşmadığımızı da belirttim. Elbette Batı'da da bu kavramların karşısında yer alan ve onları yok etmeye çalışan "eylemler" var. Onlardan da bir başka yazıda söz etmek gerekir. Fakat Batı'yı bu denli öykünen ve ona ekonomik bakımdan bu denli bağımlı olan ülkemizdeki kamuoyunun sözkonusu kavramlarla ilgili olarak yeterince oluşturulması gerekiyor. Bu görevi kim yapacak? Nasıl yapacak?

BABIALI'DE "DOKUZ PATRON OLAYI" VE ÇALIŞANLARIN ORTAK ÜRÜNÜ: "BASIN GAZETESİ"

Selçuk ALTAN

Calışan gazeteciler, her yıl 10 Ocak gününü, "212 Sayılı Yasa"nın yıldönümü olarak kutlarlar.

"Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki 5953 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun" başlığını taşıyan, Milli Birlik Komitesi'nce 4 Ocak 1961'de kabul edilen ve 10 Ocak 1961 günü Resmi Gazete'de yayınlanarak aynı gün yürürlüğe giren bu yasa, gazetecilerin bazı sosyal haklarını güvence altına almaktadır.

İşverenlere, iş sözleşmelerinin "yazılı olarak yapılması", sözleşmelere "işin nevi", "ücret miktarı", "gazetecinin kıdemi" öğelerinin mutlaka konulması, "ücretlerin peşin ödenmesi", "ödenmeyen ücretler için günde yüzde beş fazla ödeme yapılması", "sözleşme dışı işler için ek ücret ödenmesi" gibi bazı yükümlülükleri getiren ve bugün kısaca "212 Sayılı Yasa" adıyla anılan yasa, gazetecilik mesleğine girenlere ve çalışmakta olanlara, kısıtlı da olsa bazı haklar getirmiş, o güne dek görülen başıboşluğa kısmen son vermiştir.

Bu yasanın önce "çıkkmaması" için ve çıktıktan sonra da "değiştirilmesi" için, bir kısım gazete sahipleri büyük çabalar göstermişler, fakat yaşamın ileriye doğru gelişen gücü karşısında başarılı olamamışlardır. Dokuz gazete patronunun çabalarından biri de, gazetelerini 1961 Ocağında üç gün süreyle yayınlamamalarıdır. Babiali'de "Dokuz Patron Olayı" adıyla anılan bu olay, bugün gazetecilere ve kamuoyuna hatırlatmakta, bilimsel inceleme yapacaklara, kısa da olsa önbilgiler vermekte yarar vardır.

"GAZETEMİZİ ÜÇ GÜN KAPATIYORUZ"

10 Ocak 1961 sabahı, gazetelerini ellerine alan okuyucular, yukardaki başlıkla karşılaştılar. Bu başlığın altında, çerçeve içinde, dokuz gazete patronunun ortak bir bildirisi yer alıyordu. Bildiride, önce 27 Mayıs Devrimi övülüyor, arkasından da "...Milli Birlik Komitesi tarafından ilân edilen basınla ilgili kanunlar, milletçe girilen bu aydınlık devirde, basını emsâli görülmemiş bir tehlikenin içine atmıştır." deniliyordu.

(AKŞAM-CUMHURİYET-DÜNYA-HÜRRIYET-MİLLİYET-TERCÜMAN-VATAN-YENİ İSTANBUL-YENİ SABAH) imzalarını taşıyan ortak bildiride sözü edilen yasalar, yukarıda kısaca anlatılan "212 Sayılı Yasa" ile, Basın İlan Kurumu'nun oluşturulmasıyla ilgili 195 sayılı yasaydı.

Dokuz gazete patronuna göre bu iki yasa, bildirideki ortak deyişle, "Doğrudan doğruya temel hak ve hürriyetleri kısıntıya sokabilecek" nitelikteydi ve "Müteaddit müracaatları neticesiz kaldığından ve teessürlerinin ifadesi olmak üzere" (1) gazetelerini üç gün süreyle kapatmaya karar vermişlerdi.

İŞİN İÇYÜZÜ

Okuyucular, çalışan gazetecilere sosyal haklar getiren yasaların, neden birer "tehlike" olduğunu, neden "temel hak ve hürriyetleri kısıntıya sokacağını" gerekçeli olarak açıklayan satırları, bildiride boş yere aradılar ve

işin, aslında, basın özgürlüğü ile değil, patronların çıkarlarıyla ilgil olduğunu, ancak ertesi gün yayına başlayan ve çalışan gazeteciler tarafından çıkarılan "BASIN" adlı gazeteden öğrendiler.

Bu olaydan önceki gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

1960'ın son aylarında, adı geçen iki yasanın hazırlık döneminde, Milli Birlik Komitesi, işçi ve işveren temsilcilerini Ankara'ya çağırarak, bir dizi seminerler düzenlemişti. İşverenler de çalışanlar da burada düşüncelerini dile getirirlerken, bazı patronlar, gazetesinde her iki yasayla ilgili hazırlıkları ağır dille eleştirmişler ve "gerçek gazetecilerle görüşülmediğini" öne sürmüşlerdi. Örneğin, bunlardan Falih Rıfkı Atay, "İşin acelesi yok. Olsa bile Milli Birlik Komitesi üyelerinin, hakiki basın temsilcileri ile HESAP KİTAP masa üstünde konuşarak durumun gerçeklerini tesbit etmelerini arzu

ederiz" demişti. (2) Oysa, Ankara'daki toplantılara, bütün basın dernekleri, sendikaları ve Gazete Sahipleri Sendikalarının her ikisi de çağrılmışlardı. Örneğin, İstanbul Gazeteciler Sendikası'nı Hasan Yılmaer ve Ömer Sami Coşar, Ankara Gazeteciler Sendikası'nı İlhami Soysal, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'ni Nuyan Yiğit ve görevlendirilen Hayri Alpar ve Şemsi Kuseyri, Ankara Gazeteciler Cemiyeti'ni Altan Öymen, Gazete Sahipleri Sendikası'nı Akşam Gazetesi'nin sahibi Malik Yolaç ve Naşit Uluğ temsil ediyorlardı.

Atay'ın seminerlere katılan gazetecileri "gerçek gazeteci" saymaması üzerine, İstanbul Gazeteciler Sendikası, Basın Şeref Divanı'na başvurarak yazarın kınanmasını istemişti. Aynı günlerde Yeni Sabah ve Vatan Gazeteleri patronlarının da yasa hazırlıklarını ağır dille eleştirdikleri henüz belleklerde.

Patronların öfkesi sürerken, yasanın Milli Birlik Komitesi'nde kabul edildiği açıklanmış, bunun üzerine dokuz gazetenin sahibi, yasa, daha Resmi Gazete'de yayınlanmadan, yukarıda açıklanan ortak bildiriye kaleme alıp gazetelerini kapatmağa karar vermişlerdi. 9 Ocakta alınan karar 10 Ocak 1961'de yayınlanmadan önce, patronlara karşı ilk tepki, gazetelerin yazı işleri müdürlerinden geldi: Çoğu, sözkonusu bildirinin çıktığı gazetelerine "Sorumlu Müdür" olarak imzalarını koymayacaklarını bildirdiler ve koymadılar. Dünya'nın Yazı Müdürlerinden Sami Karaören ve Hikmet Çağlayan, Milliyet'in yazı müdürlerinden Hasan Yılmaer ve Vatan'ın Yazı müdürlerinden Mesut Özdemir ile Gökşin Sipahioğlu bunlar arasındaydılar.

10 Ocak günü dokuz patronun bildirisi gazetelerinde yayınlanırken, İstanbul Gazeteciler Sendikası'nda da

olağanüstü bir gün yaşıyordu. Çalışan gazeteciler, 27 Mayıs öncesindeki karanlık günlerde bir araya gelemeyen gazete sahiplerinin, bu kez çıkarları söz konusu olunca nasıl kol kola girdiklerini somut olarak görmüşlerdi.

Sendika o gün bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi:

"Bu kapanma kararı, gazetelerin tesis ve maddi imkanlarını ellerinde bulunduran gazete sahipleri tarafından verilmiştir. Basını meydana getiren asıl ve büyük kütle olan biz yazarları, müdürleri, sekreterler, istihbarat şefleri, muharrirler, muhabirler, foto muhabirleri, karikatüristler, ressamalar, müsahhihler (düzeltmenler) ve diğer fikir işçilerinin böyle bir kararda oyumuz olmadığı gibi, bu hareketi asla tasvip etmemekteyiz."

Bildiride, 27 Mayıs öncesinde, fikir işçilerinin cop yedikleri, hapse girdikleri, yollarının kesildiği günlerde herhangi bir davranışta bulunmayan gazete sahiplerinin tutumu sergileniyor ve "Fikir işçilerinin haklarını teminat altına alan kanunun çıktığı sırada, gazete kapatmak suretiyle Milli Birlik Komitesi'ni protesto yoluna gitmeleri" kınanıyordu.

Gazeteciler, aynı gün Sendika'dan başlayan sessiz bir yürüyüş yaptılar. Elllerinde "Simidimiz ve hürriyetimiz için", "Çalışan gazeteciye cop, patrona hazırlan" gibi dövizler taşıyorlardı.

ÇALIŞANLARIN ORTAK ÜRÜNÜ: "BASIN GAZETESİ"

Sendika, 10 Ocak 1961 günü yaptığı toplantıda, patronların üç günlük boykotu sırasında "BASIN" adlı bir gazete yayınlamaya karar vermişti. Yönetim Kurulu, aynı gün İstanbul Valisi Orgeneral Refik Tulga'yı ziyaret ederek durumu anlattı, gerekli formaliteler için desteğini istemişti. Fikir ve kol işçilerinin elbirliğiyle 11 Ocak 1961 günü çıkarılmaya başlanan, çalışanların ortak ürünü "BASIN GAZETESİ"nin sahipliğine sendika üyesi Selçuk Çandarlı, Genel Yayın Müdürlüğüne Abdi İpekçi, Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğüne Semih Tuğrul ve Teknik Müşavirliğine de Murat Kayahanlı getirilmişlerdi.

Patronların üç günlük boykotu sırasında düzenli bir biçimde yayınlanan BASIN GAZETESİ, teknik olanaksızlıklar nedeniyle bazı eksiklikler taşıyordu ama gerek "Haktan ve gerçekten yana" oluşu, gerek "meslek onurunu koruyuşu" ile okuyucuların büyük ilgisini toplamış ve 100 bin tiraj gibi o gün için önemli bir noktaya ulaşmıştı.

Gazetenin ilk günkü başlıklarından bir bölümü şöyleydi:

"DAİMA HALKIN HİZMETİNDEYİZ-DOKUZ İŞVERENİN GAZE-

Daima Halkın Hizmetindeyiz

Dokuz işverenin Gazeteleri Kapatması Üzerine Fikir işçileri Sessiz Bir Protesto Yürüyüşü Yaptılar

Gazeteciler Sendikası, Yazı İşleri Müdürlerinin yaptıkları açıklamalar

Basın Gazetesi, 11 Ocak 1961 günü, İstanbul'da, 27 Mayıs öncesindeki karanlık günlerde bir araya gelemeyen gazete sahiplerinin, bu kez çıkarları söz konusu olunca nasıl kol kola girdiklerini somut olarak görmüşlerdi. Sendika o gün bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi: "Bu kapanma kararı, gazetelerin tesis ve maddi imkanlarını ellerinde bulunduran gazete sahipleri tarafından verilmiştir. Basını meydana getiren asıl ve büyük kütle olan biz yazarları, müdürleri, sekreterler, istihbarat şefleri, muharrirler, muhabirler, foto muhabirleri, karikatüristler, ressamalar, müsahhihler (düzeltmenler) ve diğer fikir işçilerinin böyle bir kararda oyumuz olmadığı gibi, bu hareketi asla tasvip etmemekteyiz."

MBK ile beraber olan çalışan gazetecilerin bu hareketini halk ve gençlik teşekkülleri destekledi

YILDIZ KANUNLARA DAİR İZAHAT VERDİ

Basın Gazetesi, 11 Ocak 1961 günü, İstanbul'da, 27 Mayıs öncesindeki karanlık günlerde bir araya gelemeyen gazete sahiplerinin, bu kez çıkarları söz konusu olunca nasıl kol kola girdiklerini somut olarak görmüşlerdi. Sendika o gün bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi: "Bu kapanma kararı, gazetelerin tesis ve maddi imkanlarını ellerinde bulunduran gazete sahipleri tarafından verilmiştir. Basını meydana getiren asıl ve büyük kütle olan biz yazarları, müdürleri, sekreterler, istihbarat şefleri, muharrirler, muhabirler, foto muhabirleri, karikatüristler, ressamalar, müsahhihler (düzeltmenler) ve diğer fikir işçilerinin böyle bir kararda oyumuz olmadığı gibi, bu hareketi asla tasvip etmemekteyiz."

OLAYIN İÇYÜZÜ

Basın Gazetesi, 11 Ocak 1961 günü, İstanbul'da, 27 Mayıs öncesindeki karanlık günlerde bir araya gelemeyen gazete sahiplerinin, bu kez çıkarları söz konusu olunca nasıl kol kola girdiklerini somut olarak görmüşlerdi. Sendika o gün bir bildiri yayınlayarak şöyle dedi: "Bu kapanma kararı, gazetelerin tesis ve maddi imkanlarını ellerinde bulunduran gazete sahipleri tarafından verilmiştir. Basını meydana getiren asıl ve büyük kütle olan biz yazarları, müdürleri, sekreterler, istihbarat şefleri, muharrirler, muhabirler, foto muhabirleri, karikatüristler, ressamalar, müsahhihler (düzeltmenler) ve diğer fikir işçilerinin böyle bir kararda oyumuz olmadığı gibi, bu hareketi asla tasvip etmemekteyiz."

ÇALIŞANLARIN ORTAK ÜRÜNÜ "BASIN" GAZETESİ -Dokuz gazete işvereni-nin üç günlük boykotu sırasında yayınlanan gazetenin ilk sayısı.

TELERİNİ KAPATMASI ÜZERİNE FİKİR İŞÇİLERİ SESSİZ BİR PROTESTO YÜRÜYÜŞÜ YAPTI-LAR-MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ İLE BERABER OLAN GAZETECİLERİN BU HAREKETİNİ HALK VE GENÇ-LİK TEŞEKKÜLLERİ DESTEKLE-Dİ."

10 Ocak 1961 günü Türkiye Radyolarında "Olaylar ve Yankıları" saatinde yayınlanan yorumla ilgili bir haberde, "BASIN GAZETESİ"nde yer almıştı. Haberde, yorumcunun, "Patronlar daha kanunu görmeden telaş içinde acele etmişlerdir." dediği belirtiliyordu (3). Yorumcu, yasayla ilgili olarak düzenlenen seminerlere gelmeyen gaze-

tecilerin dahi düşüncelerinin alındığını bildirmiş ve "Kanun, hürriyetlerinin sınırlarının, fikir işçilerinin hürriyet sınırlarında bittiğini bilmeyen dokuz gazete işverenin menfaatlerini de haksever kaidelere bağlamıştır." demişti.

Gazetelerin çıkmadığı ilk günün diğer gelişmeleri de şöyle özetlenebilir:

● Milli Birlik Komitesi Sözcülüğü'nden yapılan açıklamada, "Bırakın üç gün değil, diledikleri kadar çıkarsınlar... Yıllardanberi hak ve hukuk müdafii olduklarını iddia eden bazı yazarlar, ufak bir menfaat peşinde hak ve hukuktan ne derece ayrılacaklarını göstermiş bulunuyorlar." denilmişti.

T. C. Resmî Gazete

Kuruluş tarihi : 7 Ekim 1336 - 1920

İdare ve yazı işleri için
Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat
Umumi Müdürlüğüne
müracaat olunur

10 OCAK 1961
SALI

Sayı : 10703

KANUNLAR

Basın mesleğinde çalışanlarla çahşıtıranlar arasındaki münasebetlerin tanzimi hakkındaki 5953 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair Kanun

Kanun No : 212

Kabul tarihi : 4/1/1961

Madde 1 — Basın mesleğinde çalışanlarla çahşıtıranlar arasındaki münasebetlerin tanzimi hakkındaki 5953 sayılı kanunun 1, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 28, 29, 30 ve bu kanuna 6253 sayılı kanunla eklenen 1 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir :

Kanunun promulgu

İhbar müddetinin son günü olan tarih tasminata esas tutulur ve yıllık ücretten sayılmaz.

Gazeteci yıllık ücretini kullanmamışsa, işine son verilmesi halinde, işin müddetine ait ücreti kendisine peşin olarak verilir.

Hizmetine bu madde hükümlerine göre son verilen gazeteciye fesih ihbar edilen mukavelelerin taallük ettiği her hizmet yılı veya kılsuru için, son aylığı esas ittihas olunmak suretiyle her yıl için bir aylık ücretli miktarında tazminat verilir. Ancak, yıllık ücretin altı aydan az kısmı nazara alınmaz. İlk mukavale yılında bu miktar hesaplanmaz.

Bir defa kıdem tazminatı alan gazetecinin kıdemi, yeni işine girişinden itibaren hesaplanır. Ancak, buna aykırı olarak işverenle gazeteci arasında yapılacak mukavele muteberdir.

İşverenin maddi imkânı sebebiyle gazetecinin tazminatını bir

10 OCAK 1961 - Resmi Gazete'nin bugünkü sayısında yer alan 212 Sayılı Yasa, çalışan gazetecilerin bazı sosyal haklarını güvence altına aldı.

● Yurdun dört bir yanındaki gazeteci kuruluşları, dokuz patronun tutumunu kınamışlardı. Anadolu basını, çalışan gazetecilerin yanındaydı.

● İstanbul'da gazete dağıtıcıları bir sessiz yürüyüş yapmışlar ve halk tarafından alkışlanmışlardı.

● İstanbul gazetelerinin yazı işleri müdürleri, bir bildiri ile, "Basının hakikaten emsali görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde dahi başarılammış bir hareketi" şimdi başaran dokuz gazete sahibini protesto etmişlerdi.

● Aynı gün fikir işçilerinin çok büyük bir bölümünün imzalayıp yayınladığı bir başka bildiri de de "En iptidai meslek haklarıyla beraber, insanlık haysiyetleri de gazete sahibinin küçücük bir öfkesine, kaprisine ve menfaat endişesine kurban edilen Türk Gazetecisi, yeni kanunla en tabii haklarını elde etmiş bulunuyor." denilmişti.

● İstanbul Basın Teknisyenleri

Sendikası'nın gönderdiği telgrafta, gazete sahipleri kınanmış ve "Kendilerini hürriyet ve insan haklarının müdafii olarak eskârı umumiye empoze edenlerin, aşırı kazançlarından pek cüz'i bir miktarını, varlıklarının yaşamasına sebep olanlara tevzii gibi adilâne bir karar karşısında takındıkları tavır, basının emek unsuru olan bizler şiddetle protesto ederiz" denilmişti.

● Ankara'da yayınlanmakta olan ÖNCÜ gazetesi, 9 gazete sahibini kınamış ve sendikanın yanında yer almıştı. Öncü'de çalışanlar, gazetelerini İstanbul'a götüren araçlarla yola çıkmışlar ve dokuz patronu kınayan yazılarla dolu gazetelerini kendileri satmışlardı. Çünkü, dokuzlar, o üç gün içinde İstanbul'da diğer gazetelerin satılmaması için dağıtımıcılara talimat vermişlerdi. Öncü gazetesinde bu noktaya da değinen Altan Öymen şöyle yazmıştı:

"Bu, dokuzlar tröstünün karşındakilerin fikir ve haber verme hürriyetine ve okuyucunun haber alma hürriyetine karşı asgari toleransa

sahip olmadıklarını gösteren enteresan bir misaldir. Elleri iki gün sonra gene hakim olacakları gazeteler var. Önce karşındakini dinleyip, iki gün sonra istedikleri cevabı verebilirler... Ama bütün bunları, bu imkânları ellerinde mahfuz tutmakla yetinmiyorlar. Karşındakilerin seslerini hançerlerinde boğmak için, daha başlangıçta, özel metodların peşinden gidiyorlar." (4)

ANKARA VE İZMİR'DE

Dokuz patron olayının ilk günü (11 Ocak 1961) Ankara ve İzmir'de gazeteciler birer yürüyüş yaparak gazete sahiplerini kınadılar. Ankara'daki yürüyüşe Temsilciler Meclisi üyelerinden bazıları da katıldılar. Güven Parkı ve Zafer Alanı'ndaki Atatürk Anıtlarına çelenk koyan gazetecilerin ellerindeki dövizlerde "Basının şerefi, patronun inhisarında değildir" ve "Kalem, patronların değil, halkın hizmetindedir"

cümleleri de yer alıyordu.

Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu, Ankara Gazeteciler Sendikası ve Ankara Gazeteciler Cemiyeti de aynı gün Ankara'da ortak bir toplantı yaptılar. Yayınlanan bildiride, gazetecilerin haklarının, ellerinden "gayrimeşru yollarla alınmak istendiği" vurgulanıyor ve "...Basın hürriyeti, Anayasa'ya aykırı kanunlarla kökünden tahrip edilirken, ecir gazeteciler zindanlarda çürütülürken... gazeteler, resmi ilan tehdidiyle yola getirilirken bu kabil protesto hareketine tevessül etmeyen bu gazete sahiplerinin, bugünün hürriyet havası içinde en tabii hakları boykotla karşılamaları, vatan-daş vicdanında lâıyk olduğu hükümle elbette mahkûm olacaktır." deniliyor-du.

Aynı gün, bu üç kuruluş tarafından dokuz gazetenin sahiplerine gönderilen telgrafta da, "En tabii yurttaşlık haklarımızı yok eden şiddet kanunları karşısında bile" bir boykota gitmeyen gazetelerin, "sırtlarından servet kurdıkları fikir işçilerinin tabii haklarının kanuni müeyyidelere bağlanması üzerine" gazetelerini üç gün kapatmaları kınanıyordu.

Kurucu Meclis'te yer alan gazeteci üyeler de olayı, ortak bir bildiri ile kınadılar.

Temsilciler Meclisi üyelerinden Esat Çağa, patronların bildirisinin neden radyodan okunmadığını bir önergeyle sordu. Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Cihad Baban verdiği cevapta, bu konuda patronlardan bir istek gelmediğini söyledi ve "Fikir işçilerinin bir telgrafının radyoda farkına varılmaksızın okunduğunu, derhal takibata geçilip ilgilinin cezalandırıldığını" bildirdi.

İzmir'de Gazeteciler Sendikası bir protesto yürüyüşü düzenledi ve yayınladığı bildiride "Şahsi menfaatlerini basın hürriyetinin zedelenmesi gibi gösterenler"i kınadı.

Dokuz patron olayının sürdüğü günlerde, toplumun çeşitli kesimlerinden tepkiler de sürdü. Pek çok kuruluş yasaların yanında yer alıp çalışan gazetecileri ve onların örgütlerini desteklediklerini bildirdiler. Bu arada, Yeni Sabah patronu Safa Kılıçlıoğlu'nun, gazetesinin kapılarını fikir işçilerinin yüzüne kapatıp elektrikleri kendi eliyle söndürdüğü, Kadircan Kafı'nın da Tercüman Gazetesi patronunun tutumuna karşı çıkarak gazetesinden istifa ettiği gözlemlendi (5).

ORTAK ÜRÜNÜN SON BAŞYAZISI

"BASIN GAZETESİ" nin üçüncü ve son sayısında çıkan başyazıda özetle şu görüşler yer aldı:

"Çıkarken ne demiştik? (Üç gün sizi gazetesiz bırakmayacağız.) Ve işte bırakmadık.

Bu sözümüzü tutmak için insanüstü bir güç sarfettik. Günümüzü gecemize kattık. Neler mi yaptık? Önce yazılarımızı yazdık, haberlerimizi hazırladık, sonra dizdik, sonra bastık, paketledik ve onları sırtımızda taşıdık. "Basın"ı sizlere ulaştırdık.

Biz bunlara yabancı değildik. Herbirimiz ayrı ayrı, yıllarca tâ mesleğe başladığımız ilk gündenberi kaç defa kendi gazetelerimiz için bunu seve seve yaptık. Kimbilir kaç defa aynı fedakârlıkla da yapacağız. Bundan sadece sevinç duyuyoruz. Zira bu bizim meslek andımız ve haysiyetimizdir. Bizim bu meslekten beklediğimiz bütün kazanç, bu manevî zenginliktir."

Başyazının sonunda, ortadaki hava dağılmaz ve elde edilen haklara karşı olan "zihniyet" devam ederse, basın emekçilerinin bütün güçleri ile yeniden savaşılabilecekleri ve "Kanun teminatı altındaki haklarından asla fedakârlık etmeyecekleri" belirtiliyordu.

SONUÇ VE ACI BİR ANI

Gazetecilerin sosyal haklarını güvence altına alan 212 Sayılı Yasa'ya karşı dokuz gazete işverenin üç gün süreyle gazetelerini kapatma kararı, hem meslek çevrelerinde hem de kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. "Basın Özgürlüğü"nü "lokavt"la bir tutan işverenler, bu olaydan sonra da 212 Sayılı Yasa'nın sağladığı hakları kaldırmak için çaba harcamış, fakat sonuç alamamışlardır. Yasayı geri aldırmanın işverenlerden bazıları, kanunların boşluklarından yararlanarak, fikir işçileri üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. "Askere giden gazeteciye ücret ödememek", "gebelikte ücret ödemekten kaçınmak", "Sözleşmenin feshi halinde, gazeteciye üç ay süreyle ücret ödemekten kurtulmak" gibi konularda kendilerince parlak "buluş"lara yönelmişler, örneğin gazetecilerden üzeri tarihsiz, "peşin istifa" dilekçeleri almak yollarına gitmişlerdir. Bu buluşlar, öyle aşamalar geçirmiştir ki, bazı gazetelerde, mesleğe yeni girenlere, "her türlü yasal hakkımı tam olarak aldım" cümleleriyle başlayan "ibra" kağıtları bile imzalatılmıştır. Bu yollara karşı gazeteciler, yargı organları önünde başarılı savaşımalar vermişler ve haklarından vazgeçmemişlerdir.

212 Sayılı Yasayı benimsemek istemeyen bazı işverenlere karşı gazetecilerin örgütlü ikinci mücadelesi de 1963 yılında yaşanmıştır. "Asgari ücret"leri yüksek bulan bazı gazete sahipleri hem bunları uygulamamış hem de 212 Sayılı Yasa'ya karşı yeniden hücumla geçmişlerdi. 1962'nin sonlarında Dünya'nın başlattığı kampanya, Ocak 1963'de Yeni Sabah'ta yayınlanan bir başyazı ile doruk noktasına çıkıyor. "Bir çırpı-

da çıkan harika bir kanun" diye nitelenen 212 sayılı yasanın "kendilerine fikir işçileri adı takılan" ve "toplamı ancak 700 olan" kişilere imtiyazlar sağladığı öne sürülüyordu. Yeni Sabah, gazeteciliğin "meşakkatli bir meslek" olduğunu söyleyen Çalışma Bakanı'na da çatıyor ve yasanın "temelinden yıkılmasını" istiyordu. Yeni Sabah'ta bu başyazının yayınlandığı 26 Ocak 1963 günü, Türk Basını, görev başında üç şehid veriyor, Hürriyet Gazetesi Muhabirlerinden Yüksel Kasapbaşı, Foto Muhabiri Abidin Behpur ile gazetenin şöförlerinden Yüksel Öztürk, Trakya'daki şiddetli kışın yarattığı durumu yerinde saptamağa çalışırken, donarak hayatlarını kaybediyorlardı.

Basının üç şehidi, bazı işverenlere acı bir cevap vermişlerdi.

Gazeteciler o gün sendikaya başvurarak, çalışan gazetecilere karşı tavır takınan gazetelerin protesto edilmesini istediler. 28 Ocak günü, üç şehidin toprağa verilmesinden sonra, 29 Ocak 1963 günü, yüzlerce gazeteci, 212 sayılı yasaya karşı hâlâ direnmeğe çalışan dört gazeteyi protesto etti. Sendika Başkanı İhsan Ada yürüyüş sona ererken "Şu topluluk, çalışanların dayanışma gücünü gösterir." dedi. Gazetecilerin taşıdıkları dövizlerde şu cümleler okundu:

"Gazeteciye halkı aldatmakta kullanamazsınız." - "Rotatifler beyinsiz olmaz." - "Sana sefa, bize cefa" - "Düşünce özgürlüğünün yanında, sömürücülüğün karşındayız."

Bu incelemeyi, protesto yürüyüşüne neden olan olaylardan birini oluşturan Yeni Sabah'ın başmakalesine karşı, gene aynı gazetede 27 Ocak 1963 günü çıkan Nezihe Araz'ın yazısından bir bölümle bitirelim:

"Bazıları gazetecilik mesleğini çok meşakkatli bulmayabilir, bazıları bir avuç gazeteciye tanınan asgari ücret meselesi gibi bir mevzuu, onların asla lâıyk olmadığı, haksız bir imtiyaz gibi değerlendirebilir. Ama aziz çocuklar, değil asgari ücret, artık size verilebilecek ücretlerin azamisi bile lütfedilse ne fayda var? Siz mesleğimizin aziz şehidleri olarak aramızdasınız. Bu yolda ne ilksiniz, ne sonsunuz. Siz Çatalca'ya doğru yola çıkarken, ne kadar iyi biliyorum, ne ikramiye, ne tazminat ne de herhangi bir menfaat düşünüyordunuz."

NOTLAR

- (1) 10 Ocak 1961 tarihli Dünya Gazetesi
- (2) 10 Ocak ve Ötesi, İstanbul Gazeteciler Sendikası Yayınları, İstanbul Matbaası, 1963, sayfa: 9
- (3) Adı geçen eser, sayfa: 12
- (4) Adı geçen eser, sayfa: 26
- (5) Adı geçen eser, sayfa: 72

BASINIMIZDA EKONOMİK HABERCİLİK

Yalçın DOĞAN

Türk Basını 150. yılını geriden bırakırken, çeşitli dönemlerde elde ettiği deneyimlerin, binbir çabayla sağladığı özgürlüğün ışığında, yeniden "derlenme-toparlanma" evresinden geçiyor. Olaylara özellikle toplumsal açıdan bakmayı kendi dünya görüşüyle özdeş tutan basın bir bölümü, sanki tabuları yıktırıyor. Yıllardır "yanlış" ya da "aykırı" diye damgalanan, ama gerçekte kendisini koşullandırmış olan kısır döngüleri aşmaya çalışıyor. Teknolojik olarak, çalışma yöntemi olarak, iş ilişkileri olarak, iş veriminin yükseltilmesi ve bunun değerlendirilmesi olarak...

Kazandığı yasal hakların ve özgürlüklerin zaman zaman tadı damağında da olsa, "demokrasinin beşiği" ülkelerden daha ileri ilkelerin kağıda döküldüğünü görmüş ve bunlardan yararlanmasını bilmiş de olsa, galiba yine de emeklemekte olduğu öz ve ayrıntılar var.

Bunların başında da, ekonomik habercilik geliyor. Ekonomik konulara dönük habercilik, gazetecilik. Ekonomik içerikli olayları yansıtmak ve hatta bunun mizanpajını düzenlemek. Aslında, ekonomik habercilik açısından basınımdaki görünen emekleme, bir başka yöntem eksikliğinden kaynaklanıyor: Araştırmaya dayalı habercilikte geride kalmış olmak. Araştırmaya dayalı habercilik gelişmeden, ekonomik haberciliğe soyunmak, çok güç. Ekonomik haberciliğin vazgeçilmez temeli, araştırmak. Olayların perde arkasını somut kanıtlarıyla sunmak.

Basınımda bir bölümünün ekonomik habercilikte görece olarak geri kalmış olması, belki de basındaki "geçiş döneminin" bir ürünü. Beliren kuşak farkının, ama artık giderek eski alışkanlıkların kırıldığı kuşak farkının son çırpınıları. Yeni kuşaklar için artık "iki kişi arasındaki görüşme" eskiye göre, daha az haber değeri taşıyor. O görüşmenin başlıbaşına bir haber olduğunu inkar etmek elbette olanaksız. Ama haber, o görüşme ile bitmiyor. Tersine, başlıyor. Özellikle de, ekonomik içerikli haberlerde böyle-

sine bir niteliğin üzerinde durulmadan, bu işin gazeteciliğini gerçekleştirmek, sadece o işi yapanı değil, toplumu önemli ölçülerde yanıltmaya dek götürebiliyor.

Ekonomik olayların halka yansımaları, 1970'lerden sonra önem kazandı. Çünkü, 70'lerden sonra dünya 1929 bunalımından bu yana en ağır koşullara mahkum oldu. Gazetecilik tümüyle, ama ekonomik gazetecilik özellikle halkın maddi koşullarını değiştirmeye katkıda bulunmak varsayımına dayandığından, ekonomik türdeki haberler, röportajlar, yorumlar daha ilgi çekerek oldu. Ne var ki, basınımda bu alandaki emeklemesi de, kendi tarihini böylelikle oluşturmaya başladı.

Uluslararası kuruluşlar birdenbire ön plana çıktı. Çeşitli harflerin yanyana gelmesiyle simgelenen uluslararası kuruluşlar, ülkelerdeki siyasal ve sosyal değişimlerin anahtarı oldular. Daha doğrusu, bu kurumların anahtar nitelikleri 70'lerin dünyası ile belirginleşti. Örneğin, IMF harfleriyle bilinen Uluslararası Para Fonu-Türkiye ilişkileri taa 1946'lara dek inerken, böyle bir kuruluşun varlığı 70'li yılların birikimiyle gün ışığına çıktı. Otuz yıldır aksamadan süren IMF-Türkiye ilişkileri, bir anda ülkenin en vurucu, en çarpıcı haberlerini oluşturan niteliklere büründü. Oysa, tam otuz yıl bu kuruluşun Türkiye'yi ziyaretinden kimsenin haberi bile yoktu. Bu ilişkiler bilinmediğinden, Türkiye'deki ve çevresinde değişiklikler de, elbette en azından eksik değerlendirilme durumunda kaldı. IMF'nin Türkiye'ye gelişi önemli bir haberdirdi. Kimlerle, neler görüşüldüğü önemli haberdirdi. IMF'nin ne olduğu ise, çok daha fazla önem taşıyan haberdirdi. İşte, ekonomik habercilik bu noktada araştırmaya dayalı haberciliğin gelişmesini sanki zorladı. IMF'nin ne olduğu bilinmeden, neden gelmiş olduğunu bilmeye olanak yoktu.

Yine 70'li yılların zorlayarak getirdiği araştırmaya dayalı habercilik, ekonomik alanda sürdürülen gazeteciliğin kendi içinde uzmanlaşmasına yardım etti. Örneğin, yıllardan beri her

ülkede çeşitli uluslararası bankalar şube açar. Bu olağan görülür, geçilir. Bunlar içinde örneğin bir "International Bank"ın herhangi bir ülkede şube açması da, diğer banka şubeleri açılması haberleri arasında erir, gider. Oysa, anılan bankanın ünlü haber alma örgütü CIA'nın finansörlüğünü üstlenmiş olduğunu ortaya çıkartmak, olayın rengini çok değiştirir. Arkasından da, araştırmaya dayalı ekonomik habercilik kendiliğinden çorap söküğü gibi gelir. Arka arkaya çarpıcı haberlerin birbirini izlemesi işten değildir.

Ekonomik habercilikte emeklemenin bir başka nedeni de, galiba basındaki belli komplekslerden kaynaklanıyor. Türkiye kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu bir ülke. O halde, herkesin dilinden düşürmediği "iş çevreleri", haberciliğin atar damarlarından biri. "İş çevreleriyle ilişki kurmak" basında yıllarıyla suçlanan eylemlerden oldu. Oysa, o çevrelerle ilişki kurmadan, gerçekleri yansıtmamanın olanaksızlığı ortada. Basın, iş çevreleriyle ilişkileri, başka amaçlar için kullandı. Zaman zaman o çevrelerin ta kendileri, basının temel direklerini oluşturmak istedi. Ama, buna rağmen ve fakat bunları bilerek, iş çevreleriyle gerektiği gibi ilişki kuramamak, ekonomik haberciliği büyük ölçüde aksattı. Olayların özündeki ince noktaların perde arkasında kalması sonucunu yarattı. Basının bir bölümü bu çevrelerle ilişki kurmanın kompleksine kapılırken, diğer bölümü bildiği olayları yansıtmamaya ve hatta çarpıtmaya özen gösterdi. Sonuçta kaybolan gerçek oldu.

Özetlenen eksikliklere bir başka etken daha eklendi. Basın-bürokrasi diyalogunda bürokrasiden gelen, ancak basının neden olduğu güvensizlik ve kopukluk. Gerçi, basınla bürokrasinin diyalogu gazeteciliğin her türü için zorunlu. Ancak, ekonomik olaylarda basının bir bölümünce sunulan çarpıtmalar ve çok geniş etkileri nedeniyle olaylara tek yanlı (belki de kasıtlı) bakışlar, önce bürokrasiyi daha titiz kıldı. Titizlik bir süre sonra kopukluğa ve nihayet güvensizliğe dönüştü. Hele de, nesnel ve gerçek ölçülerde özenerek yazılmış haberlerin, bir sonraki gün başka bir gazetede derme-çatma biçimde çalınarak, evet çalınarak (ilk yayınlayan gazeteden çalınarak), yayınlanması, bürokrasideki basına karşı güveni sarsan etkenleri oluşturdu.

Belirtilen olumsuzluklara karşın, basınımda ekonomik haberciliğin en olumlu yanı, bu işin başlı başına başlamış olmasıdır. Ekonomik gazetecilikte ulaşılabilecek daha çok kilometre taşı var. Ama, halkın maddi koşullarını değiştirmeye en çok katkıda bulunabilecek tür olması açısından, ekonomik türdeki gazeteciliğin ilk adımlarını atmış bulunması, yine de umut verici.

BÜYÜK BASIN VE YENİ GAZETECİLİK

Emin ÇOLAŞAN

Günümüzde Türk basını deyince akla 5 büyük gazete gelir. Basını-mızda ayrı bir yeri ve önemi olan "5 büyükler" dışında bir de İzmir'in Yeni Asır gazetesi vardır ki yerel bir yayın organı da olsa ülkemizin satış açısından beşinci büyük gazetesidir. Türk basını denilince işte bu gazeteler önümüze çıkarlar ki, satış sırasına göre bunlar Günaydın, Hürriyet, Tercüman, Milliyet, Yeni Asır ve Cumhuriyet'tir. Bu büyük basın aynı zamanda Türk basınındaki tekelleşmenin bir simgesidir. Bunların dışında günlük gazeteler kuşkusuz vardır, hem de yüzlercesi vardır. Ancak küçüklerin bir bölümü tümüyle naylondur ve sadece resmi ilan furçasından yararlanmak amacıyla göstermelik basılırlar. Pek çoğunun adını bile bilmeyiz. Geri kalanların ise ülkede hemen hiç bir etkinliği yoktur.

Basında tekelleşmenin simgesi olan 6 büyük gazetemizden her biri okuyucu piyasasında belli bir yeri tutmuş, belli trajiklere yerleşmişlerdir. Tirajlar zor değişir. Daha doğrusu düşmesi kolay olur ama arttırılması biraz güçtür. Büyük gazetelerimizden bir bölümü tiraj arttırmak için işin kolay yönüne kaçarak lotaryacılık yaparlar. Bu yöntemin genellikle başarılı olduğu, bazı okuyucuların yanında büyük gazetelerin de "köşeyi döndükleri" savunulur. Örneğin bir büyük gazetemiz son yıllarda lotaryacılık yöntemleriyle satışlarını büyük ölçüde arttırmayı başarmıştır. Ancak lotaryacılık yapan bir gazetenin, okuyucu indinde saygınlığını biraz da olsa yitirdiği bir gerçektir. Bu yollara başvurmadan yerini uzun yıllardan beri koruyabilen gazetelerin varlığı da lotaryacılık olayının bir tesellisidir.

Kısacası, günümüzde Türk basını deyince akla belli büyük gazeteler gelir. Bunların toplam satışı günde 2 milyon dolaylarındadır ve bu rakam, ülkemizdeki toplam günlük gazete satışlarının yaklaşık yüzde 95'ine eşittir. Peki bu büyük gazetelerde insan unsurunun, başka bir deyişle "gazetecinin" işlevi son yıllarda nasıl gelişmiş, hangi yönde değişimler göstermiştir? Eskiden bir çay ve simitle karnını doyuran gazeteci tipi artık ortalıkta pek yoktur. Gazeteci elbette ki yine çok ciddi maddi sorunlarla yüz yüzedir ama eskiye oranla durumunda önemli gelişmeler olduğu da tartışma götürmez bir gerçektir. Herşeyden önce ücret rejimi belli bir disiplin altına alınmış, bu alanda etkili sendikal çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların ürünü olarak ortaya ciddi toplu sözleşmeler çıkmış, gazeteci çok sayıda ekonomik ve sosyal güvenceye kavuşmuştur. Gazetecinin meslek yaşamı artık patronun iki dudağının arasında değildir. Ancak şunu da ö-

zellikle tekrar belirtmek gerekir ki, büyük basında halen asgari ücretle çalışan azımsanmayacak sayıda fikir işçisi vardır.

Son yıllarda büyük basında görülen ilginç gelişmelerden biri de büyük gazetelerimizin artık "çağın gereklerine" ayak uydurmaya başlamasıdır. Bu ayak uydurma işleminin hangi ölçülerde doğru ya da yanlış olduğu elbette ki tartışılabilir. Ancak burada önemli bir husus vardır ki, sanırız basını-mızda en olumlu gelişmeyi gösterir. Bu, büyük basındaki kadrolaşma olayıdır. Babiali denilen yer dünyada ve Türkiye'de son yıllarda yer alan gelişmeleri izleyecek nitelik ve nicelikteki gazetecileri maalesef çıkaramamış ve bu alanda büyük bir boşluk doğmuştur. Babiali'nin dolduramadığı bu boşluk son yıllarda büyük gazetelere dışarıdan transfer edilen gazetecilerle tamamlanmakta, bu sürecin sonucu olarak ortaya yeni bir gazeteci kavramı çıkmaktadır. Bu gazeteci yüksek okul bitirmiş, bazan doktora yapmış, yabancı dil bilen, olaylara değişik açılardan bakmasını bilen kişi olarak büyük gazetelerimizdeki yerini almaktadır. Aynı durum, tüm basına hizmet veren ajanslarda çalışan gazeteciler için de geçerlidir. "Çağdaş gazeteciler" basına artık dışarıdan gelmektedir. Siyasal Bilgiler, Hukuk ve İktisat Fakülteleri, Basın Yayın Yüksek Okulları, Gazetecilik Enstitüleri, ODTÜ gibi kuruluşları bitirenler, bürokraside deneyim geçirenler, özel sektörde çalışanlar, öğretim üyeleri artık birer gazeteci olarak büyük basında yerlerini almaktadırlar.

Buna paralel olarak büyük gazetelerimizin yönetim kadroları da büyük ölçüde değişikliğe uğramakta ve yönetim yavaş yavaş "mekteplilerin" eline geçmektedir. Bunun günümüzdeki en somut örneğini Cumhuriyet gazetesi oluşturmaktadır. Büyük gazetelerimiz artık şunun bilincine varmıştır: Çağ değişmektedir. Bu çağın gereklerine uygun yeni bir kadro, yeni istihbarat ve değerlendirme yöntemleri gerekmektedir. Bu gelişmeler içerisinde yeni kadrolarda mektepliler ağır basmak durumundadır.

Büyük gazetelerimizin çağın gereklerine uyma zorunluluğunun bir diğer sonucu olarak habercilik ve yorumculuk kavramlarının da değişmesi ve gelişmesi gerekiyordu. Böyle de oldu. Olaylar okuyucuya artık yepyeni kadrolar tarafından iletilmekte, değişik biçimlerde verilmektedir. Bundan çok değil, sadece 10 yıl önce bile Türk basınında akla gelmeyecek habercilik olayarı sayfalarda yer alabilmektedir. Örneğin ekonomi haberciliği dalını ele alırsak, bugün Türkiye'nin hiçbir ekonomik sorunu yoktur ki gündeme gelmemiş ve tartışılmamış olsun.

Merkez Bankasının bilançolarından IMF'ye verilen niyet mektuplarına, hayat pahalılığı endekslerinin yanlışlığından akla gelebilecek her ekonomik konuya kadar bu olaylar artık kamuoyunda tartışılmakta, başka bir deyişle gündeme getirilebilmektedir. Çünkü bunları ortaya atabilecek ve gündeme getirebilecek nitelikte gazeteciler büyük gazetelerimize girmiştir. Gelecekte daha da iyileri girecektir. Aynı durum siyasal konular ya da dış politika sorunları için de geçerlidir. Buna karşın büyük gazetelerimizde magazin haberciliği, "asparagas" denilen aslı esası olmayan habercilik, abartılmış hafif habercilik ne yazık ki yine ön plandadır. Araştırmaya dayalı ciddi gazetecilik yapma olanakları eldeki yetenekli kadrolara rağmen kısıtlıdır. Evin reisinin kim olduğu haftalarca tartışılmakta; eşcinseller, ilgisiz tiplerin dedikodu ya da reklam haberleri genellikle ön plana çıkmaktadır. Bunlara bir de rutin haber dediğimiz demeçleri, bildirileri ya da açıklamaları eklediğiniz zaman elinize geçen "büyük gazetenin" fazla ciddi olmadığını ve tercihini magazinden yana kullandığını hemen görmeniz mümkündür. Bu durum ise bazı çok önemli sakıncalar yaratmakta, özellikle genç gazeteciler gazete yönetimleri tarafından magazine ister istemez yönlendirilmektedirler. Magazin ve "asparagas"ın tadını alan bir gazeteci ise, ne kadar yetenekli olursa olsun artık ciddi ve araştırmacılığı gerektiren konularla uğraşmayacaktır. Çünkü işin kolayını öğrenmiştir. Geçmişte böyle olmuştur. Günümüzde de böyle olmaktadır.

Büyük gazetelerimizin bir de spor sayfaları vardır ki tam anlamıyla evlere şenliktir. Spor gazeteciliğinin en olumsuz örnekleriyle dolu olan bu sayfalarda genellikle birkaç birinci lig takımının peşinden koşularak kotarılan haberlere ya da bu takımların maçlarına ağırlık verilir. Dedikodu haberleri her zaman ön plandadır. Diğer spor dallarına sayfada yer verilirse bunlar biliniz ki "lütfe" basılmıştır. Futbolcunun aşkı, yabancı antrenörün bağırsaklarını bozması, büyük takım yöneticisi olan paralı reklamcının ağızlarından çıkan çok değerli sözler spor sayfalarımızın ne yazık ki özünü oluşturur ve spor okuyucusu bu olumsuz yayınlarla koşullandırılır. Spor sayfalarımızda çağın gereklerine uyum işte böyle sağlanır!

Büyük basını-mız çağın gereklerine teknolojik açıdan da uyumuş, ancak bu durum biraz pahalıya gelmiştir. Renkli basın bugün büyük ölçüde dövizle çıkmaktadır. Bir ABD dolarının 150 liraya yaklaştığı günümüzde özellikle renkli gazetelerin pek çok girdisi yurt dışından dövizle sağlanmak durumundadır. Bu durumdan geriye dönüş ise bundan sonra pek mümkün değildir.

Basın çok yönlü, çok boyutlu dev bir olaydır. Bu kısa ve iddiasız yazıda biz büyük basını-mızı en kalın çizgileriyle ve çok özet olarak anlatmaya çalıştık. "Büyük gazeteler" denilince elbette ki pek çok diğer yönleri vardır. Bizim burada yazdıklarımız kişisel görüşler olmaktan öteye geçmez.

BASINDA YABANCILAŞMA

Varlık ÖZMENEK

BATI VE BİZ...

Batı basını, zaman zaman Türkiye'de övgüyle söz edilerek örnek alınmak istenmesine karşın, zaman zaman da örnekler verilerek yerilmektedir.

Milliyet gazetesinin uzun yıllar Londra muhabirliğini yapan Kasım Yargıcı'nın aşağıya aynen aldığımız 31 Temmuz 1980 günlü Milliyet gazetesinde yayımlanan yazısı, bu konuda ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

İlginc olan bir başka yan da, "demokrasinin beşiği" olarak anılan İngiltere'de gazete yönetimleriyle muhabirler arasındaki çekişmelerden birini yansıtmaya ve objektif haber oluşumunu engelleyen koşulları örneklemeye çalışan Kasım Yargıcı'nın, bu yılın başında Bülent Ersoy'un Londra'daki ameliyatını yeterince izleyemediği gerekçesiyle gazetesindeki işine son verilmiş olmasıdır...

31 Temmuz 1980
MİLLİYET
Boykot nası
geri tepti?

KASIM
YARGICI

Moskova Olimpiyatları'nda sporcular kendi dallerindeki ustalıklarını ortaya koyarlarken, Batı basını da buna paralel olarak 180 derece dönme ustalığının örneklerini veriyor.

Bir Afganistan gürültüsü koparan ve bunun ardından boykot çağrılarını atan, olimpiyatların yapılması kaçınılmaz hale gelince de bu fırsatı çamur sıvama için kolları sıvayıp kalemleri bileyen Batılı gazeteciler şimdi kendi kirli çamaşırlarını ortaya döküyor oldular.

Bur tür davranışların son örneği de Moskova Olimpiyatları oldu. Gözden

düşürmek için türlü hokkabazlık yapan Batılı gazeteciler, şimdi baktılar ki oyunlar yolunda gidiyor ve bayrağı bütün dünya zevkle seyrediyor, bir aksama da olmuyor, bükemediğin eli öp başına koy misali, öve öve bitiremiyorlar. Hele İngiliz gazetecileri, İngiliz atletleri birkaç altın ve gümüş madalya da kazanınca çarkı tam 180 derece çevirmekten utanç bile duymadılar. Bir akşam Daily Telegraph gazetesinin olimpiyatları izleyen muhabiri Moskova'dan yapılan bir yayında verdiği demeçte, "Her şey mükemmel. Organizasyon harika. Yalnız bizim kendi gazetelerimizle dertte. Pislik atmamız için bizi durmadan sıkıştırıyorlar" diyerek isyan etmekten kendini alamadı.

Bir başkasına göre, madalya kazanan İngiliz sporcuların İngiliz bayrağı yerine olimpiyat bayrağı altında durup, olimpiyat marşı dinlemeleri çok acıydı.

Hafta sonu gelip de oyunlar heyecanlı ve daha ilginç bir sahneye girince, pazar gazeteleri de Moskova'da havanunsesi olduğu gibi olmadıklarını yazdılar. Boykot geri tepmişti. Halbuki Batı gazeteleri muhabirle-

rini de ne ümitlerle Moskova'ya göndermişlerdi. Her şey aksayacak, veryansın edilecekti. Giden yabancılar Rusların gözlerini açacaklardı. Afganistan yüzünden olimpiyatların boykot edildiğini öğrenip kendi kendilerini lanetleyeceklerdi.

Batılı gazetecilerin verdikleri ilk günlerde gazetelerinde ne yazılar çıkmıştı. Bir İtalyan homoseksüel, gösteri yapmak istemiş, polis buna kaba çekilde engel olmuştu. Bu ne hürriyetsizlikti. Bu ne baskı rejimi idi. Fakat şimdi kendileri de itiraf ediyorlar. İtalyan homoseksüel olayı sadece 10 saniye sürmüş ve polis adamın koluna girip götürmüştü. Yazı işleri müdürlerinden bu olayı bü-yütmek için emir almışlar-mış.

İlk günkü müsabakalarda bir grup asker de kışlardan seyirci olarak getirilmiş. Bu da olimpiyatlar silahların gölgesinde yapılıyor oluvermişti. Şimdi ise sıkı güvenlik önlemlerine rağmen öyle adım başında silahlı polis pek görmediklerini yazıyorlar. Moskova halkı da öyle boykotun Afganistan'ın pek umurunda değilmiş, başşehir bir bayram havası yaşıyormuş.

Türkiye'de basının sorunları ötedenberi çok sınırlı bir biçimde ele alınır ve incelenirken, basın çalışanlarının meslekî ve sosyal sorunlarının bugüne kadar "hiç" denebilecek sessizliklerde bırakılışı son derece ilginçtir. Bu konuda yazılı ve basılı araştırma, inceleme ve bilimsel çalışmaların hemen hemen "yok" denebilecek olmasının yanısıra, basın çalışanlarının sorunları, en başta bizzat kendileri tarafından üzerinde gereğince durulamayan, kavranamayan, sahip çıkılamayan bir özel çalışma alanının sorunlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durum, basın çalışanlarının ekonomik, toplumsal, kültürel konumlarıyla birlikte meslekî ve sosyal bilinçlerini ve bununla bağlantılı olarak çağdaş anlamda koşullarını değiştirme-geliştirme hareketliliklerini etkilemektedir. Bu ise bugünkü görünümüyle derinlemesine olumsuz bir durumu anlamlandırmaktadır. Bugünkü görünümde, Türkiye'nin tarihsel, toplumsal, siyasal koşul ve belirleyiciliklerinin yanısıra, Türkiye'deki basın işletmeciliğinin özünde barındırdığı nesnel ve öznel çarpıklıkların da payını gözardı etmemek gerektiği kanısındayız. Hatta, belirttiğimiz ikinci faktörün, zaman zaman, birinci faktörün nesnel temellerinden ayrılmaksızın, belirleyicilik yönünden ağırlığını artırdığı da görülebilmektedir. Bir başka anlatımla, Türkiye'de basında izlenen tekelleşmenin içinde büyük gazetelerin kendi bünyelerinde oluşan ve giderek derinleşen eşitsiz katmanların varlığı da önemli bir olgu niteliğindedir. Hemen hemen tüm sanayi dallarında patron-teknokratlar ile işçiler arasındaki ayrışmaya benzer bir durum basında da görülmekte ve bu durum üretim alanının özelliği nedeniyle ve bu yönüyle de karmaşık ve çok yönlü bir inceleme değerlendirme zorunluluğunun konusunu oluşturmaktadır kanısındayız. Nitekim konunun taşıdığı önem, işveren çevresi yönünden de, farklı zorunluluklar açısından ağırlığını duyurur duruma gelmiştir. Şöyle ki: "Denebilir ki, artık basın 'büyük ve pahalı sanayi olmuştur.' Ama gazetecinin yetişmesi-ne, yani insan faktörüne yatırım yapabildik mi, yapabiliyor muyuz? Buna 'evet' diyebilmek mümkün değil." (1)

YABANCILAŞMANIN TEMELİ

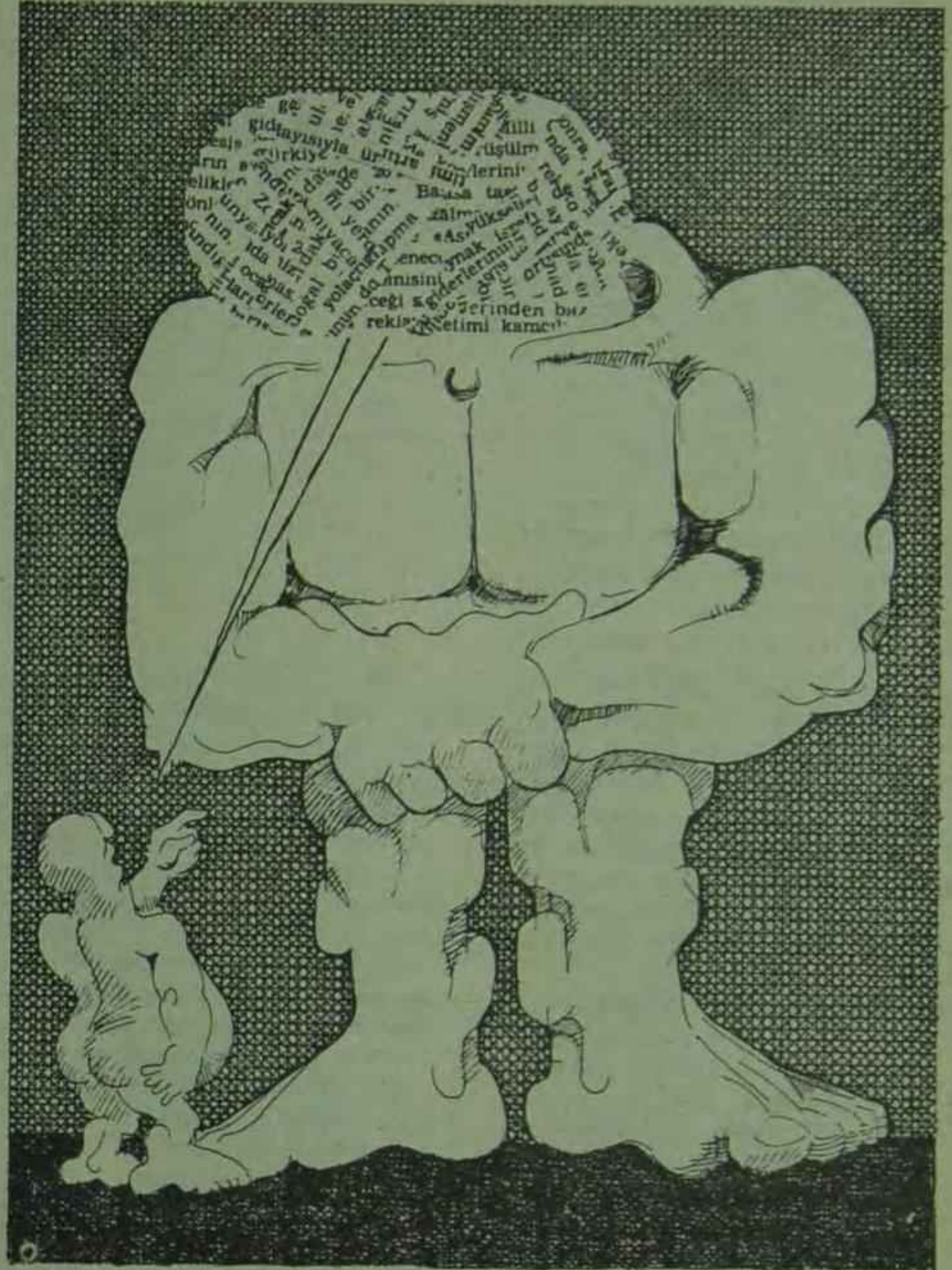
Bu genel bakış ve saptayış ışığında, basın çalışanlarının özellikle "fikirî" kesiminde derinleşen bir "yabancılaşma" olgusunun taşıdığı ve duyurduğu öneme dikkat çekmek istiyoruz. Türkiye'de basının işlevi, "kamuoyunun serbestçe oluşumuna yardımcılık" gibi bir görüş terk edilerek "toplumu yönlendirmek gibi ağır ve önemli bir sorumluluk"(2) anlayışına doğru çekilirken bu yapıyı ayakta tutan maddi güç ve destekleyecek güç kaynakları ile yeni arayışlar şöyle seslendirilmektedir: "Şu

bir yıldır, banka ve banker ilanları patlaması ile basın ayakta kalabildi. Ne var ki, bu sağlıksız bir ilan geliri kaynağıdır. Batı basınında asıl ilan içki reklamıdır, sigara reklamıdır, saat, parfüm, otomobil, benzin reklamıdır. Bunlar bizde reklam konusu bile değil..."(3)

Esas konudan ayrılmadan, ancak, "toplumu yönlendirmek gibi ağır ve önemli bir sorumluluk" alanı olarak tanımlanan ve "şu bir yıldır, banka ve banker ilanları patlaması ile ayakta kalabildiği" belirtilen basının, toplumu hangi güçler doğrultusunda yönlendirebileceğine soru işaretleri getirmek, konumuz bakımından son derece gereklidir. Kabul edilmektedir ki: "Gerçeği söylemek gerekirse bazı büyük gazetelerde bile haber kısıtlaması vardır. Bu izahı olmayan bir davranıştır. Olayı görmemezlik yolunu seçenler, çok kere ısmarlama haberlerle yetinirler. Bu aslında dürüst gazetecilik değildir. Ne var ki o yayın organlarında güç, okur yerine yayındaki bir otoriteden kaynaklanır. Bu otorite bazen sermayedir, bazen bir fikir, bazen de bir menfaat grubu olabilir." (4)

Bununla birlikte, kitle haberleşme araçları içinde önemli bir gücü oluşturan basın, Türkiye'de tekelleşme sürecinde devleşen bir kâr-ticaret konusu olmasının yanı sıra, "ideolojik devlet faaliyetinin" önemli bir aracı olarak da nitelendirilebilmektedir. Doçent Metin Kazancı bu konuda, "Devlet, yönetilenin denetimini artık ilk elde baskıcı devlet yöntemlerine başvurarak sağlamaktan çok, çağdaş gelişmenin yarattığı teknolojileri kullanarak ideolojik araçlara başvurarak sağlamaktadır" dedikten sonra şöyle devam etmektedir: "Devletin ideoloji kullanarak varlığını sürdürmesini sağlayan araçlar da şöyle sıralanabilir: Eğitim kurumları, aile sistemi, hukuk sistemleri, değişik partileri içeren siyasal nitelikteki sistemler, sendikal sistem, kitle haberleşme araçları, kültürel sistemler. Görüldüğü gibi bu sistemlerin bir kesimi salt devlet ideolojik araçları niteliğinde değildir." (5)

Ve artık şöyle bir soru sorulabilmektedir: "Toplumu yönlendirmek gibi ağır ve önemli bir sorumluluk," anlayışına geldiği açıklanabilen Türkiye'deki büyük basın, bu iddiasını, kâr ve ticaretinden vücut bulan sosyal öz'ün çıkarı doğrultusunda kullanmayacak mıdır, kullanmakta değil midir? Bu, sübjektif bir kabulden çok, objektif bir durum ve zorunluluktur. "Kâr"ın "toplumu yönlendirmek" iddiası, büyük basına sevimsiz gelmekle beraber ne yapalım ki, işte bu kaynaktan beslenen ideolojik bir tutumdur. Resmî ideolojiyle özdeşleşmeye çalışması ise tekelleşme süreç ve hızının sonucudur.

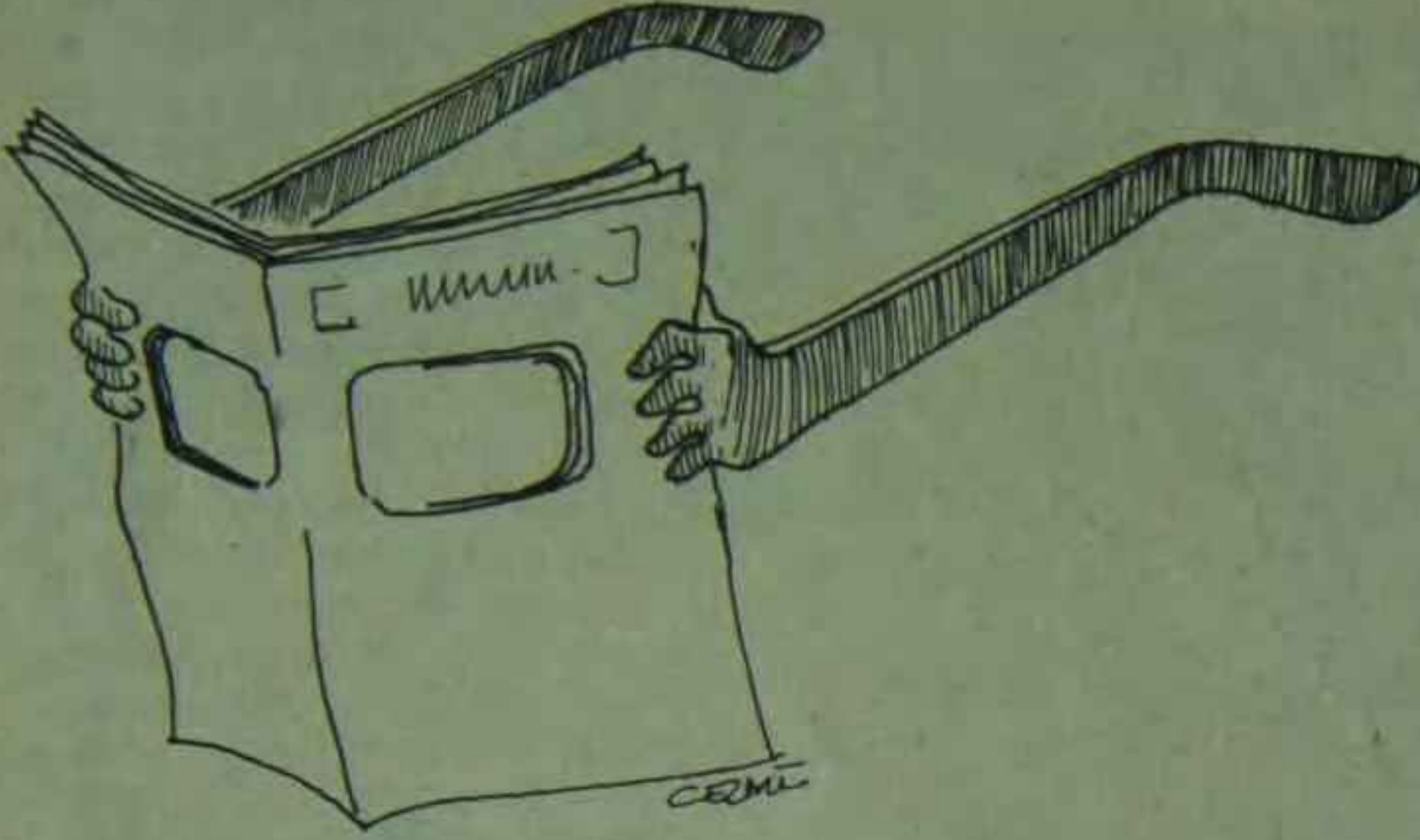
Ekonomik temelde kâr'a dayanan ve belirli bir tempoda seyreden satıştan çok, özel ilan ve reklam gelirleriyle güçlenen, tekelleşmeyi hızlandıran bu gelişmenin doğal sonucu, basının ve onun içinde gazetelerin topluma, kültürel ve sosyal değerler açısından parça parça yabancılaşması değil midir? Bu olgu Türkiye'de bir ölçüde tartışma konusu da olabilmektedir. Ancak çalışanlar açısından yabancılaşma olgusu olanca yalnızlığıyla başbaşadır.

"HAYATIN BİR PARÇASI"

Bilindiği ve kabul edildiği gibi, "yabancılaşma", nesnel temelini kapitalist üretim ilişkilerinde bulan ve toplumsal yaşamda somut sonuçlar yaratan öneme sahiptir. Bu sonuçlar, en belirleyici biçimde, bilinçte, ideolojik biçimlenmede ve ruhsal planlarda yansımaktadır. Ve yine bilindiği gibi kuramsal anlamıyla "Yabancılaşma: Maddî mallar insan emeğinin ürünüdür ve kendilerini üreten işçinin

hayatının bir kısmını alırlar. Sınıflı toplum içinde asıl üretici, yani emekçi, yarattığı üründen ayrılır: çünkü yarattığı ürün kendisinin değil üretim araçlarına sahip olan kapitalistin malı olur. Asıl üreticinin, yani ücretli işçinin hayatının yarattığı üründe cisimleşen bu kısmını üretim araçları sahiplerinin kendilerinin mülkü olan ürün içinde bir araya getirip kendine mal etmesi, söz gelişi, emekçinin hayatının bir kısmını ondan alıp ayırmak demektir. Emekçinin, hayatının bir kısmından kendi malını satıp da ayrılır gibi ayrılması, hayatının bir kısmını 'ferag' etmesi, ona yabancılaşmasıdır. Yani, kendi özüne yabancılaşmasıdır." (6)

Basın sanayiinde üretim konusunun, toplumun öteki üretim faaliyet ve konularından daha özgün ve farklı nitelikler taşıması, basında kol ve fikir işçileri üzerindeki yabancılaşmanın özelliğini vurgulamaktadır. Bu özellik nereden ileri gelmektedir? Denilebilir ki, basındaki tekelleşme olgusunun

ulaştığı boyutlarda, haber üretimi ve iletiminden, seçim ve değerlendirilmesinden, basım ve dağıtımına kadar, "meta"laşan "şey"ler, basın emekçisinin hayatının bir kısmını alıp götürmekle kalmıyor; "meta"laşan "şey"ler, ideolojik biçimlenmeler nedeniyle, basın emekçisinin kendi özüne yabancılaşmasının koşullarını bir kat daha zorluyor.

Hemen belirtelim ki, Türkiye'de bu bütünlük içinde "okuyucu"nun toplumsal yapıdaki yabancılaşmasına ek olarak basın yoluyla kültürel yabancılaşma salgısıyla beslenmesi olgusu da tekrarlanacak bir tartışma konusudur.

Konumuz içinde, "yabancılaşma" olgusunun, insanın ruhsal yaşamında yol açtığı sonuçlardan ilki, öteki insanlarla ilişkilerinin zayıflaması, kopması olduğuna göre, eklenmesi gereken olumsuz bir unsur da, basın emekçisinin kendi özünü yabancılaştıran "bölüm"ün, en genel anlamda yabancılaşmayı yaşayan toplumda okuyucu kitlesinin ezici çoğunluğunu oluşturan emekçilerin bilinçlerine biraz daha çarpıtıcı bir unsur olarak ulaşmasıdır.

İŞİN NİTELİĞİ VE YAPILMA BİÇİMİ

Kabul edilebileceği gibi, basın çalışanı da, bir yönüyle üzerinde çalıştığı konuda kendi amacını gerçekleştirir; ancak bilincini bu amaca bağımlı kılmak zorundadır. Bu bağımlı oluş, bir süreç içinde basın emekçisinin bilincinin amaçla sürekli uyum halinde olmasını gerektirir. Bu, sürekli ve yoğun bir dikkat demektir. Kaldı ki işin niteliği ve yapılma biçimi onun için ne kadar az çekici ise ve bu nedenle de hem beden hem kafa gücünü kullanma yönünden ne kadar az zevk alırsa o derecede dikkatli olmak zorundadır.

Bu nedenle, örneğin gazetecilik alanında "muhabir" olarak çalışan önemli bir çoğunluğun giderek, dar ve kuru anlamda "iletken"leşmesi ve bu süreç içinde, bilincinin temelde "kâr" amacı ile uyumlaşması söz konusudur.

Türkiye'de gazete ve ajans işyerlerinde yapılan toplu iş sözleşmelerinde iş konusunun genel yönü hemen hemen ortak ifadelerle şöyle çizilmiştir: ".....'in gene' siyasatını, tutum ve gidişini, yönünü kararlaştırmak ve değiştirmek işverene aittir. Gazeteci buna uymayı,'in ciddiyetine önem vermeyi, işyerinin nizam ve disiplinine uymayı taahhüt eder." (7)

Görüleceği gibi, basın çalışanlarına yapılacak fazlaca bir iş kalmamaktadır!...

EŞİTSİZ KATMANLAR

Günümüzde Türkiye'de basının kendi içinde eşitsiz katmanlar oluşması ve bunun derinleşerek pekişmesi belirtmeye çalıştığımız maddi temele dayanmaktadır. Basının kendi içindeki bu ayrışmanın, basın emekçisinin sosyal ve meslekî değer yapısını doğal yansıması olacaktır; olmuştur da. Görülmüştür ki, bu yapılanmanın, basının kendi içinde cezalandırma, afaroz veya tecrit mekanizmalarıyla basın emekçisinin mesleki ve toplumsal varlığını öğütmede ve entelektüel yozlaşmasında sahip olduğu bir işleyiş de söz konusudur. Yakın zamanlara kadar bir ölçüde özerk, mesleki, ekonomik ve ahlakî bağımsızlıklar yorumlanarak kendilerine okuyucu kitlesince prestij yakıştırılan gazetecilerin kaba paralarla basın çalışanları içinde itibarlı ve yüksek ücretliler haline getiriliş süreci yaşanmaktadır. Aslında, tam ya da yarım, hatta dörtte bir sayfa özel ilan tutarı bedellerle transfer edilebilen yüksek ücretli basın çalışanları için aksine bir direniş, gözden

düşme, adını duyuramama ve işsizlik gibi tehlikeleri çağırabilmektedir. Yakın geçmişte bu gibi tehlikelerle karşılaşmış olan gazeteciler vardır. Bunlar içinde sahip oldukları dünya görüşünü, köşesinde savunmamak kaydıyla mesleğe döndürülenler de olmuştur.

Buna ek olarak, bugün büyük basında yayın ve yönetim politikaları, "güvenilirlik"ten de öte, gazetenin çeşitli etki alanlarında oluşturulan şirketlere ortaklıklar yoluyla işveren kesimine bağları sağlamlaştırılan unsurlara emanet edilmektedir. Görüldüğü gibi basın çalışanlarının üst kesimini oluşturan bu örnekler için de, derece derece yabancılaşma olgusu söz konusu olabilmektedir.

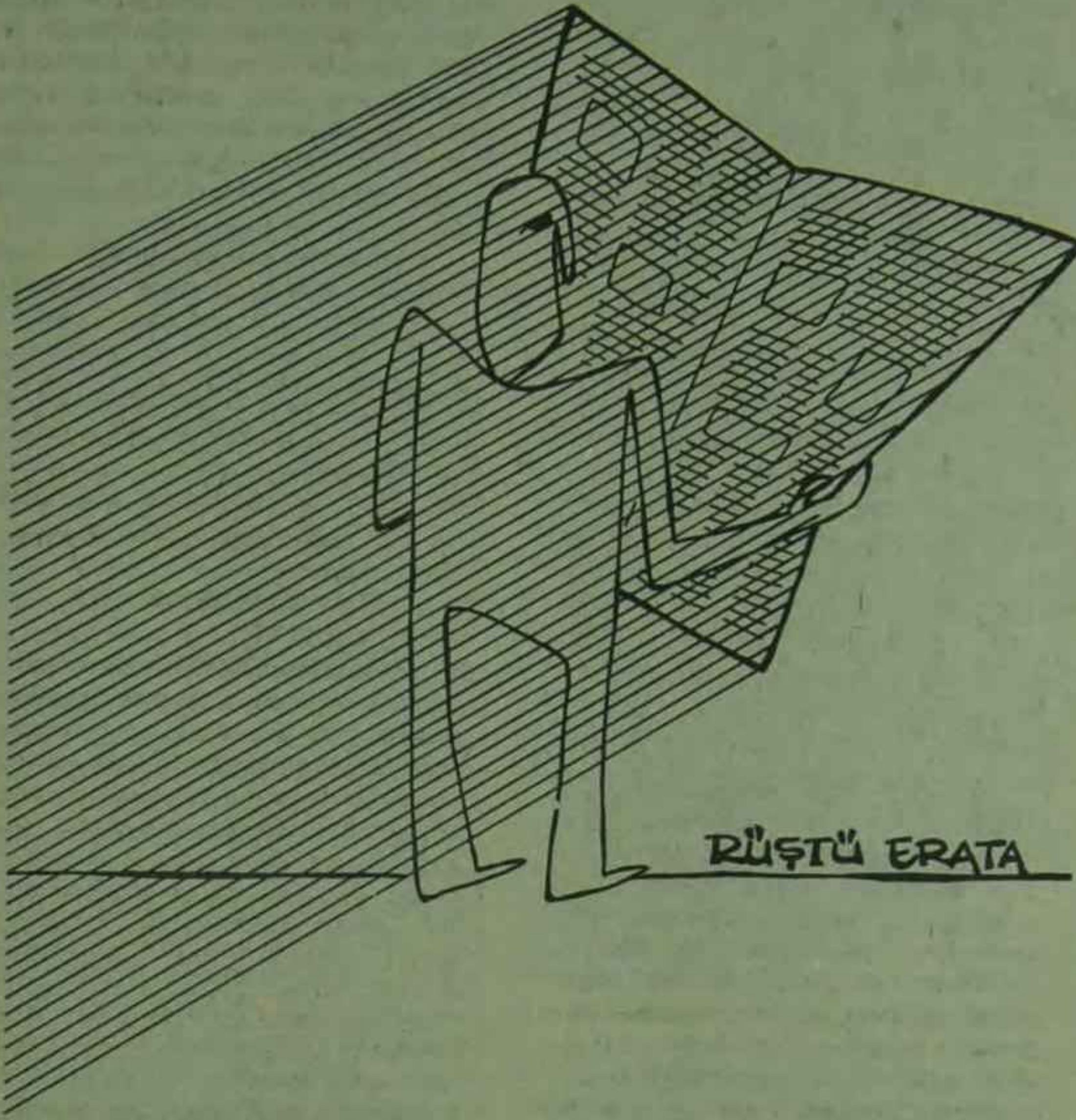
SONUÇ VE TARTIŞMA ZORUNLULUĞU

Basın alanında gözlenen bu yabancılaşma olgusunun en ağır tahribatlarından biri de, basın çalışanlarının meslekî örgütlenmeleri konusunda kendisini duyurmuştur. Gazetelerde ve genelde basında oluşan ayrışma, gazetecilerin örgütlenme biçim ve politikalarına da yansımakta geçikmemiştir. İlk bakışta gazetecilerin mesleki ve sosyal haklarını koruma ve geliştirme aracı olarak, basın çalışanlarının çıkarlarını gözetmesi öngörülen bazı örgütlenmeler, adeta iş yerlerindeki işleyişleri model alarak vücut bulmuşlar ve böylece varlıklarını sürdürmektedirler.

Genel bir çerçevede değinmeye çalıştığımız basında yabancılaşma sorunu, derinlemesine tartışılmaya ihtiyaç göstermektedir. Bilim, sanat ve basın çevreleri ile okuyuculara bu konuda sorumluluk düştüğü görüşündeyiz; çünkü hergün "gazete" okuyoruz...

NOTLAR

- (1) Güneri Cıvaoglu, "Basında Ufuk Turu", Tercüman 28 Eylül 1981, S.3.
- (2) Neziha Demirkent, "Refiklerimiz" 8. Gün, 13 Eylül 1981
- (3) Güneri Cıvaoglu, aynı yazı.
- (4) Neziha Demirkent, "Uyumlu Kadro", 8. Gün 18 Ekim 1981
- (5) Metin Kazancı, Halkla İlişkiler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 459, 1980 S.7
- (6) Erdoğan Başar, Sosyalizm Sözlüğü, Ankara, Toplum Yayınları 1965, S.152
- (7) Bkz: Basın iş kolundaki toplu iş sözleşmeleri.

BASIN VE KÜLTÜR

Anıl ÇEÇEN

Basın ve kültür kavramları arasındaki ilişkiler değişik yönlerde gelişmeler göstermiştir. Aslında bu iki alanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak olanaksızdır. Kültür, bir ülkede üretilen tüm değerlerin toplamı olarak basın olgusunu da içerdiği gibi, basın da gerek habercilik işlevi gerekse düşünsel yönü ile bir kültür hizmetini yerine getirmektedir. Geniş açılardan yapılan bu yaklaşım çerçevesinde basın ve kültür olguları arasında çeşitli yaklaşımlar ve bağlantılar kurmak olanaklıdır.

Öncelikle kağıt, hem kültürün hem de basının hammaddesidir. Kağıt olmadan basın olgusu düşünülemez. Toplum içindeki tüm kültürel oluşumların varlık kazanabilmesi ve yaşam sürecine girmesi ancak

yazılı biçime dönüştükten sonra olanaklıdır. Kağıt sorununun çözümsüzlük içinde sürüp gitmesi basın yaşamını etkilediği kadar ondan daha fazla kültür alanına olumsuz yönlerde yansımaktadır. Gazete ve dergilerin hammaddesi olan kağıt aynı zamanda kitapların da varlık nedenidir. Kağıt olmadan hiç bir basılı yayın olamayacağına göre kültürün temel taşları ve tuğlalarını meydana getiren kitaplar da olamaz. Basın ve kültür alanlarının karşısına çıkarılabilecek en büyük engel kağıt sorunudur. Piyasada kağıt darlığı çıkarılarak, kağıt üretimini ve satışını yeterince düzenlemeyerek karaborsanın oluşumuna yardımcı olunarak ve en küçük bir ekonomik sarsıntıda kağıt cinslerine zam yaparak dolaylı yollardan kültüre ve basına balta vurulabilir. Özellikle son yılların ekonomik gelişme-

leri bu açıdan ilginç örnekleri sergilemiştir. kaynak ve hammadde açılarından basın ve kültür alanlarının ortak bir süreç içinde benzer bir yazgıya-eahip oldukları görülmektedir. Ekonomik politikalarla saptanacak olan bir kağıt üretim ve dağıtım düzeni doğru- dan doğruya basını etkileyebileceği gibi, ülkenin kültür yaşamına da damgasını vuracaktır. Kültürel yaşamın çağdaş boyutlarda gelişmesini istemeyen veya kendi doğrultusunda koşullandırmaya çalışan yönetimlerin elinde kağıt üretim ve dağıtım politikası gizli bir silahtır. Özellikle yasal yönlerden düşünce özgürlüğünü sağladığı ülkelerde bu özgürlüğü karşı çıkan yönetimler kağıt gibi ekonomik sorunlar çıkararak, toplumun düşünce özgürlüğünü istediği gibi kullanmasını engellemeye çalışırlar. Biçimsel olarak yasalarla sağlanan hak ve özgürlüklerin kullanılmasının, ekonomik girişimlerle önlenilebileceği hiç bir zaman unutulmamalıdır. Bir ülkenin kültürel geleceği aydın kamuoyunun bu konulardaki bilinçlenme düzeyine yakından bağlıdır.

OKUMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Düşünce özgürlüğü gibi, okuma özgürlüğü de, okunabilecek her yayın organlarının ve kitapların bulunabilmesine bağlıdır. Basın ve yayın özgürlüğü yalnızca bir yazma özgürlüğü değildir. Halk kitleleri açısından bu okuma özgürlüğü biçiminde dile getirilebilir. Basın organlarını sayısı az belirli kişiler hazırlar ama bunları tüm halk kitlelerinin okuması söz konusudur. Ekonomik zorlamalarla gazetenin etki alanının daraltılması kitapların veya yazının yasaklanması, aslında yüzbinlerce insanın okuma özgürlüğüne sınır getirilmesidir. Okuma özgürlüğüne kitlelerin sahip kılınması basının gelişimi kadar ülkedeki kültürel birikimin çağdaş boyutlarda gelişebilmeleri açısından da son derece önem taşımaktadır. Kitabın, derginin ve gazetenin satış bedeli ne denli yükselirse onları okuyabilecek insanların sayıları da o denli düşecektir. Bunların satış bedellerini olabildiğince düşük düzeylerde tutmak ülke kültürünün kitleselleşmesi açısından yararlar sağlayacaktır. Kitlelerin okumaları doğrultusunda çağdaş insanın okuma gereksinmesine yaygınlık kazandırılmalıdır. Tutarlı kültür politikaları, insanı

insan yapan okuma eylemini her yönden destekleme yoluna gitmektedirler. Ülkemizde şimdiye kadar izlenen kültür politikalarının kitleleri okumaya yönlendirdiği söylenemez. Aksine kültürel hedefler geri plana aktarılırken ekonomik amaçlar ve politikalar öncelik tanınmıştır. Bu hatalı davranışların sonucu olarak yıllardır basın organları ve kitapların baskı sayısında herhangi bir artış görülmemektedir. Aslında doğal olarak nüfus ile beraber görülmesi gereken sınırlı artış oranlarına bile ülkemizde rastlanmamaktadır. Yasalarda çeşitli açılardan düzenlenen düşünme ve okuma özgürlükleri ekonomik uygulamalarla kağıt üzerinde bırakılmakta ve dolayısıyla gerçekleştirmeleri önlenmektedir.

Belli merkezlerin düzenlediği ekonomik politikaların toplumda geçerlilik kazanması ister istemez tekeli eğilimleri çeşitli alanlarda ön plana çıkaracaktır. Serbest piyasa ekonomisi içinde giderek büyüyen işletmelerin tekelleşmesinin ekonomik olduğu kadar toplumsal, siyasal ve de kültürel yansımaları olmaktadır. Tekelleşmenin yanı sıra gelişen bir diğer eğilim de küçük ve orta düzeydeki basın ve yayın organlarının giderek kapanması ve yayın yaşamından çekilmeleridir. Bunlar ortadan çekildikçe basın ve kültür yaşamı kendiliğinden büyüyen kuruluşların eline geçecektir. Basın alanına kendi damgalarını vuran kuruluşlar ekonomik büyüme ve tamamlanma süreci içinde diğer yan kuruluşlarını da oluşturarak ülkenin kültür yaşamını da denetim altına alacaklardır. Nitekim son yıllarda ülkemizde görülen, büyük gazetelerin kendi yayınevlerini kurması, bazı kültür vakıfları oluşturmaları, tiyatrolar açması gibi girişimler bu genel kuralı ülkemiz açısından da doğrulamaktadır.

Basının her zaman çeşitli sorunları olmuştur. Bu sorunları tek tek ele almak yerine, hepsini belirli bir kültür politikasının çerçevesi içinde görmek ve ondan sonra değerlendirme yaparak uygulamaya girişmek gerekir. Özellikle büyük basın organlarının toplumsal ve siyasal etkinliklerinden yararlanmak gibi kısa süreli amaçlarla basın sorunlarına yaklaşmak ülkemizde gelenek durumuna gelmiştir. Bu nedenle de zaman zaman getirilen çözümler kısa ömürlü olmuş, geçicilikten

kurtulamamıştır. Demokratik rejimlerin dördüncü gücü olarak görülen basının ciddi bir düzenlemeden uzak kalması sorunlarını giderek artırdığı gibi, geri dönüşmeyecek ters gelişimlere de yol açmıştır. Özellikle tekelleşmenin getirdiği yeni düzenler, basın-yayın, okuma ve düşünme özgürlüğüne önemli sınırlamalar getirmiştir. Kültürel ilerleme açısından büyük engeller getirecek olan bu gelişmeler karşısında konuya artık yalnız basın açısından değil, geniş bir kültür politikasının boyutları içinde eğilmek zamanı gelmiştir. Bazı karamsar yorumlara göre, iş bu noktaya geldikten sonra basın sorunlarının kültürel bir çerçeve içinde çözümlenmesi için çok gecikmiştir, hatta tren kaçmıştır. Her zaman yinelenip duran çağdaş bir demokrasi olmak tutkusu, bu gerçekler görülmeden ve gereken önlemler alınmadan düşünmanın ötesine gidemeyecektir.

GÖREVLER VE DURUM

İleri rejimlerin asıl öğeleri içinde yer alan basının çeşitli görevleri vardır. Bu görevler toplumsal olduğu kadar siyasal ve kültürel işlevlere sahiptir. Bazı uluslararası ve ulusal sözleşmelerde dile getirilen bu görevlerin yerine getirilebilmesi ancak tutarlı ve düzenli yaklaşımlarla olanaklıdır. Kendi ülkesinin ve halkının hizmetinde olduğu kadar, insanlığın genel yararı için de çalışmak zorundadır. Basın ahlak yasaları, basın onur düzenlemelerinin ortaya çıkışı bu nedenledir. Basını yalnızca kamuoyu yaratıcısı olarak görmek doğru olmayacaktır. Bir ülkede genel kültür düzeyinin yükseltilmesi olduğu kadar düşünce ve bilimin ilerlemesine katkıda bulunmak da basının asıl görevleri içinde yer almaktadır. Bir toplumda basın en güvenilir kurumların içinde yer almak zorundadır. Basın organları yalnızca bir tüketim malı değildir. Okur kitleleri basın ve yayın organlarında her gün kalıcı bazı şeyler bulunmalıdır. Ülkedeki düşünsel ve kültürel birikimin oluşturucusu olmak görevi gene basınındır. Nedense, siyasal ve ekonomik gerekçelerin ağır basmasıyla basın organları bu tür görevlerini yeterince yerine getirememektedirler. Sorumluluk duygusuna, bilincine sahip bulunan basın organları siyasal rejimlerin çağdaş niteliklere kavuşmasında ve ülkenin giderek demokratlaşmasında çok önemli roller

oynamaktadırlar. Günlük yayın yapan gazetelerin insanların vatandaşlık bilinci kazanmalarında önemli görevleri vardır. Bu tür görevleri yerine getirirken, basının her türlü sorumluluğunu bilmesi, genel amaçları özel amaçların üstünde tutması gerekir.

GERÇEK İŞLEVLER

Düşünce gazeteciliği, basın ve kültür ilişkileri açısından birinci planda gelmektedir. Düşünce özgürlüğünün varlığı düşünce gazeteciliğinin önde gelen koşuludur. İnsanların istedikleri gibi düşünemedikleri toplumlarda düşünce basının gelişmesi beklenemez. Tümöyle özgürlükler rejimi kurulmadan basının özgür olması zordur. Doğaldır ki, her şey yasalar doğrultusunda özgürlüğe sahiptir, ne var ki bu özgürlüklerin kurumlaşması ve bir güvence düzenine bağlanması belirli düzeyden sonra gerçekleşebilir. Gelişmenin bir noktaya ulaşmasından sonra elde edilebilecek güvenceli özgürlükler düzeni düşüncede olduğu kadar basın ve yayın alanında da özgürlüğün tam anlamıyla olabilmesi için gereklidir. Siyasal koşulların elverişliliği, yasaların izin vermesinin yanı sıra ekonomik engellerin de ortadan kalkması gerekir. Her türlü düşüncenin kendi gazete ve dergilerini çıkarabilmesi için, yayın yaşamının ekonomik engellere karşı önlemleri biçimlerde düzenlenmesi, koşulların yıkıcı etkilerinden düşünce organlarının korunması için uygulamalar geliştirilmelidir. Toplumdaki çeşitli oluşumlar, çeşitli kesimlerin ayrı düşünceleri savunmaları, demokratik farklılaşma ile beraber ortaya çıkan düşünce ayrılıkları düşünce basınının gelişmesini sağlayan nedenlerdir. Siyasal rejimlerin gelişmelerinde ve demokratik düzene dönüşmelerinde düşünce basınının sarsaklanamayacak işlevleri vardır. Yeni yeni düşünceler yaratabilen toplumlar canlılıklarını koruyabilirler ve yaşama şanslarını artırabilirler. Değişen koşullarda giderek duraganlığa sürüklenen toplum yapılarının kısa ömürlü kaldıklarını insanlık tarihi göstermektedir. Toplumların iç dinamiği açısından düşünce basınının olumlu katkılarının kesinlikle ele alınması ve desteklenmesi zorunluluk taşımaktadır. Düşünce özgürlüğünün kendi kendine varolmasını beklemek sonuçsuz kalacaktır. Özgürlükler için verilen toplumsal ve siyasal savaşımın

süreci incelendiği zaman kendiliğinden hiç bir özgürlüğün gerçekleşmediği görülmektedir. Düşünce basınının doğması ve basının kültürel işlevlerini yerine getirebilecek düzene kavuşabilmesi için, tüm basın ve yayın organları kendi çaplarında savaşıma katılmalıdır. Habercilikte, yorumculukta ve kamuoyunu aydınlatma gibi görevlerde belirli bir düzeyde yürekliliği gösteremeyen yayın organlarının zamanla asıl işlevlerinin ötesine kaydıkları ve başka işlevler üstlendikleri görülmektedir. Bazı gazetelerin başka alanlarda ekonomik girişimlere kalkışması ve bu amaçla yayınlarını araç olarak kullanması, lotaryacılık ve piyangoculuk ile okuyucu kazanmaya çalışması gibi basın ve yayın alanının gerçek işlevleri ile hiç bir zaman bağdaşmayacak girişimler bu durumun en açık kanıtlarıdır.

Özellikle ekonomik düzenin tüketime dönük olduğu toplumlarda basın organlarının da bu yönde geliştikleri gözlemlenmektedir. İlanlar ve reklamların yanı sıra, basın organlarının özel kuruluşlarla işbirliği yaparak belirli üretim mallarının dağıtımını ve pazarlamasını üzerlerine almaları toplumdaki tüketim eğilimlerini artırdığı gibi basını da gerçek işlevinin ötesinde çizgiye düşürmektedir. Tüketime dönük yayıncılık yoz bir tutum olarak basının kültürel niteliklerden uzaklaşmasına neden olmakta, varolan kültürel yapıyı da sarsmaktadır. Televizyon gibi görsel yayın araçlarında bu yönde yayınlar yapması yazılı basını daha çok tüketim toplumunun organı durumuna sürüklemektedir. Kapitalist toplum yapılarının iç dinamikleri açısından sonuç olarak ortaya çıkan bu durum aslında tüm basın ve yayın organları için ulaşılabilecek kesin bir nokta değildir. Düşünceye ve kültüre önem veren organlar çeşitli önlemlerle bu yoz sürecin dışında kalabilirler. Kültürel doğrultuda bilinçli bir tutumun ısrarlı izleyicisi olan dergilerin ve gazetelerin o yöndeki okur kitleleri tarafından çeşitli desteklerle yaşatıldıkları bir çok ülkede görülmüştür. Bir ülkede, toplumsal ve ekonomik düzenler okurların izleyeceği basın organlarını genel olarak belirler. Toplumsal benzer tipte insanlardan veya kesimlerden oluşmadığına göre değişik türde yayın organlarının ortaya çıkmaları kaçınılmazdır.

Önemli olan, basın ve yayın özgürlüğünün düşünce özgürlüğü ile beraber bulunması ve diğer yayınlarla beraber düşünceye, kültüre ağırlık veren organlarında yaşayabilmesidir.

Düşünceye ve kültüre yer veren basın ve yayın organlarının çeşitli görevleri bulunmaktadır. Bunların en başında kültürel değerlerin derlenmesi gelmektedir. Yayınlarında yaşayan kültür değerlerinin toplanmasına, belgelenmesine ve kamuoyuna yansıtılmasına öncelikle yer veren organlar derlenme işlemine fazlasıyla katkıda bulunacaklardır. Bunların en başında kültürel değerlerin derlenmesi gelmektedir. Yayınlarında yaşayan kültür değerlerinin toplanmasına, belgelenmesine ve kamuoyuna yansıtılmasına öncelikle yer veren organlar derlenme işlemine fazlasıyla katkıda bulunacaklardır. Bunların haber ve magazin değerlerinin yanı sıra geleceğe kalacak olan içeriklerine de ağırlık verilmesi derleme işlemlerini kolaylaştıracaktır.

Derlemeyi izleyecek olan ikinci görev de bunlara yaygınlık kazandırılmasıdır. Sayfaların kültür değerlerine ayrılması, yayın organlarının baskı ve satış sayıları ile koşut olarak bunları kendiliğinden toplum içinde yaygınlaştıracak ve dolayısıyla ulusal bütünlüğe kültürel açıdan yardımcı olacaktır. Kültürün toplumda kök salabilmesi ve giderek yaygınlık kazanabilmesi için, nelerin yayınlanıp yayınlanmayacağı konusunda bilinçli bir yol izlenmesi gerekir. Başbozuk kültür yayıncılığının derlemeye veya yaygınlaşmaya katkıda bulunacağını söyleyebilmek son derece sordur. Bu noktada ciddi ve tutarlı bir kültür politikasının sonuca ulaşma açısından yararı fazla olacaktır.

Evrensel, ulusal hatta bölgesel kültürlerin oluşturulmalarında basın organlarının geniş sorumlulukları bulunmaktadır. Kültür, aslında yaşayan değerlerin toplamı olmakla beraber yazıya geçirilmedikçe bütünlük kazanamaz. Basın organları yaşayan kültürel değerleri yazıya geçirirken olabildiğince nesnel ve otantik bir tutum içinde olurlarsa, kültürel yapının oluşturulmasında yardımcı olabilirler. Tüm etkinlikler yerinde izlendiği zaman yazıya geçen haber ve

yorumların bilimsel değeri daha da artacaktır. Bu konularda basın çalışanları ile ilgili bilim adamlarının işbirliği yapmaları kaçınılmazdır. Aksı, hem kültür oluşumunun bilimsel nitelikler kazanması açısından, hem de basın kaynaklarının kültürel değerlendirilmesi açısından olumsuz sonuçlar verecektir. Kültürel yapıların oluşumunda diğer kültür alanları ile karşılıklı etkileşimin çok yararları vardır. Bu açıdan, basının bir diğer kültürel görevi de değerlerin ve olguların tanıtılmasıdır. Dünya ulusları arasında birbirlerinin kültürlerini tanıma yarışı içinde belirli bir çizgiye gelebilmek basının tanıtma ve yansıtma işlevini başarıyla yerine getirebilmesine bağlıdır. Kültürlerin evrenselliği kendi özgün değerlerinin dünyaya yayılması ile olanaklıdır. Diğer alanlardan etkilenmeyen kültürel yapı yoktur. Hepsi çeşitli etkilerin belirli koşullar içinde oluşturduğu özgün bireşimlerin sonucudur. Tanıtma gibi geniş boyutlu bir işin yalnızca basın organlarıncaya yerine getirilmesi istenen düzeyde olmayabilir. Bu nedenle devletin belirli bir politika ile basın organlarını tanıtmada görevinde desteklemesi gerekir. Devlet desteğinin yanı sıra basın organlarının işbirliği yapmaları amaca daha çok yardımcı olacaktır.

Basın ve kültür arasındaki ilişkilerin ele alınması, kültürün geliştirilmesi açısından olduğu kadar basının gerçek anlamda aydınlatıcı, eğitici ve öğretici işlevlerinin yerine gelmesini de sağlayacaktır. Kültür değerleri basın veya yayın organları olmadan kendiliğinden gelişmeler gösterebilir, ne var ki, kültür olmadan basının gerçek işlevini yerine getirebileceği tartışmalıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, basının kültürel görev yüklenmesi daha da önem taşımaktadır. Toplumsal sorumluluk içindeki basın ve yayın organları kültüre ve kültür değerlerine gerektiği gibi önem vererek, ulusal ve evrensel boyutlarda gelişime katkı sağlamalıdır. Kitlelerin okuma olanaklarının sınırlı bulunduğu ülkelerde basın daha sorumlu ve düzenli bir kültürel yaklaşım içine girmelidir. Çağdaş uygarlığın ışığını her köşe götürme gücüne sahip olan basın ve yayın organları, dünyaya açılan pencereler olarak kültür olgusunu sürekli gündemde tutmakla sorumludurlar.

YEREL BASIN İŞLEVİ VE SORUNLARI

E. AHMET

İlk Türk gazetesi Takvimi Vekayi'nin yayınlanmasından 34 yıl sonra, ilk yerel gazete olan Tuna gazetesi, bugünkü Bulgaristan hudutları içinde yeni kurulmuş bulunan Tuna vilayetinin resmi yayın organı olarak yayınlanmaya başladı. 1865 yılında Tuna gazetesinin çıkmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni taşra örgütlenmesine koşut olarak oluşturulan diğer 26 eyalet merkezinde de, Osmanlı Devleti tarafından yerel nitelikli gazeteler çıkarılmıştır.

Gerek Takvimi Vekayi ve gerekse Osmanlı Devleti tarafından yayın yaşamına sokulan diğer gazeteler, devlet tarafından çıkarılmalarına karşın, bugünkü "Resmi Gazete" anlayışından uzak, basının işlevine uygun bir biçimde, yıkılmak üzere olan bir ideolojinin savunulması ve yeniden oluşturulması amacıyla yayınlanmışlardır.

19. yüzyıl başlarında, iç karışıklıklar, dış baskılar ve imparatorluk sınırları içindeki yabancı unsurların bağımsızlık hareketlerinin örgütlenme ve yayılmasında, yurtdışında basılan ve imparatorluk sınırları içinde dağıtılan yayın organlarının etkinliği karşısında, Osmanlı Devleti de kendi ideolojisini savunmak, yabancı unsurların bağımsızlık hareketlerine katılmalarını engellemek, iktidarının güçlü olduğu imajını Türk ve yabancı unsurlara göstermek üzere, yayın organlarından yararlanma konusunu ıslahat programları içine almıştır.

İlk gazetenin Osmanlı Devleti tarafından yayınlanması, günümüzde, basın ve toplum ilişkileri açısından bazı kuşklara yol açmakla beraber, devletin, o dönemde, egemen sınıfın mutlak iktidarını temsil ettiğini, şu ya da bu şekilde bir demokrasi anlayışının söz konusu olmadığını düşünecek olursak, yine egemen sınıfın doğrudan kullandığı iktidarla birlikte, kendi gazetesini de aracısız olarak yayınlamasını yadırgamamak gerekir.

Üstelik bu gazeteler işlevleri bakımından olduğu kadar, içerikleri açısından da zamanın gazetecilik koşullarını yerine getirmişlerdir. Bu gazeteler, yalnızca resmi nitelikli duyurularla yetinmemiş, zamanın

aydın kesimini oluşturan bürokratları muhabir ve yazar olarak kullanmış, yerel sorunlar ve gelişmelerle ilgili yayınlar yapmış ve hatta yabancı gazetelerden alıntılarda bulunmuşlardır.

Siyasi iktidarın mutlak niteliğinin geçirdiği ilk sarsıntıda, 1908 Meşrutiyetiyle birlikte, çeşitli siyasi görüşleri yansıtan özel gazetelerin, İstanbul gibi taşrayı da kapladığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasıyla, Türk Basını, Devlet tarafından çıkarılan, ya da güdümlü özel gazetelerin tekdüzeliğinden kurtulmuş basın, siyasi mücadelelerin yapıldığı bir fikir platformu haline gelmiştir. (1)

Kurtuluş Savaşı döneminde, İstanbul Basını ister istemez susarken, yerel gazeteler, dünyada eşine rastlanmamış bir gazetecilik örneği vermişlerdir. Ülkenin emperyalist güçlerce işgaline karşı, toplumun örgütlenme ve haberleşmesinde kıyasıya bir mücadele veren yerel basın, işlevi ve tirajı açısından da en zengin ve onurlu dönemini yaşamıştır.

Kurtuluş Savaşının sonuçlanmasıyla, İstanbul Basını yine ön plana geçmiş, yerel basın ise bir duraklama sürecine girmiştir. Bu duraklama, 1946 yılına, çok partili döneme geçişe dek sürmüştür. 1946-1957 yılları arasında, yerel basında, Meşrutiyet dönemine benzeyen, fakat oldukça kısa süren bir canlanma görülmektedir. Demokrat Parti'nin kurulması ve yurt düzeyinde örgütlenmesine koşut olarak, bu partiyi ve programını destekleyen gazeteler, yurdun her il ve ilçesinde yayınlanmaya başladı. (2)

Bu canlanma dönemi oldukça kısa sürdü. Demokrat Parti iktidarının oturmaya başlamasıyla birlikte, devlet kesesinden, kendisini destekleyen gazetelere, basına yardım adı altında, parasal çıkar sağlanması, gazetecilikle ilgisi olmayan ve çoğunlukla matbaa sahibi veya parti örgütlerinde görevli kişilerin gazete çıkarmaya başlamalarına yol açtı. Bu durumda amaç, salt dağıtılan bu maddi çıkarlardan yararlanmak olduğundan, bu gazeteler içerik ve işlev bakımından okuyucuya bir şeyler verme ve kamu yararına çalışma endişesinin

den uzaklaştılar. Bunun sonucu olarak da, 1950 yılından sonra, giderek, yerel basının, basın olarak işlevinden söz etmek olanaksız duruma geldi.

1958 ve sonraki yıllarda, dağıtım şirketlerinin kurulması, İstanbul'da yayınlanan büyük sermayeli gazetelerin taşrada baskı yapma olanağına kavuşmaları, bu gazetelerin yurdun her yerinde, günü gününe okunabilmelerini sağlarken, bu durum, yerel basının işlevinin çerçevesini de belirgin bir biçimde çizmiş oluyordu. Büyük sermayeye dayanan, yurdun her yerine günü gününe ulaşan, üstün tekniğe dayalı gazetelerle rekabet etme olanağı da olmadığından, yerel gazeteler, genel sorunlar yerine, yurt çapında dağıtımı yapılan gazetelerin ele alamayacağı konuları işlemekle işlevini yerine getirmiş olacağı gibi, varlığını da daha kolay bir biçimde sürdürme olanağına kavuşmuş olacaktır. İşlevinin bu şekilde belirginleşmesi, haberleşme olanakları son derece kısıtlı olan yerel basının işini de büyük ölçüde kolaylaştırmasına karşın, yerel gazete yayınlayanların büyük çoğunluğunda, hedef okuyucu değil de, devletin basına destek olma amacıyla sağladığı doğrudan ya da dolaylı parasal yardımlar olduğundan, işlevin belirginleşmesi de, yerel basının gelişmesinde etkili olamadı.

Bu anormal duruma son vermek amacıyla, 27 Mayıs 1960 askeri hareketinden sonra çıkarılan, 195 sayılı Basın İlan Kurumu Teşkiline ilişkin yasa da gereğince uygulanmadığından, yerel basının durumunda bir önceki döneme göre pek büyük bir değişiklik görülmedi.

Kurtuluş Savaşı sırasında, dünyada eşine rastlanamayacak bir mücadele örneği veren yerel Türk Basını, bugün de yine dünyada eşine rastlanamayacak bir yayın politikasının sahibidir. Okuyucusu olmayan bir gazetenin yıllarca yayını sürdürmesi tüm akıl ve mantık kurallarına ters gelen bir durumken, Türkiye'de yüzlerce gazete, okuyucusu olmaması bir yana, okuyucuya ulaşmamak amacıyla yayınlanmaktadır.

1980 yılı içinde, ülkemizde, günlük ve haftalık olmak üzere, 690 gazete, Ankara, İstanbul ve İzmir illeri dışında kalan 64 ilimizde yayınlanmıştır. Bu gazetelerin çok küçük bir kısmı 1958 yılından sonra belirginleşen işlev doğrultusunda, az da olsa bir okuyucu kitlesine sahip olarak yayını sürdürmesine

karşın, büyük çoğunluğu, okuyucusuz olarak ve yalnızca devletin sağladığı maddi olanaklardan yararlanmak amacıyla yayınlanmaktadır. Gazete sayısının böylesine yapay ve sağlıklı bir kabarıklığa sahip olması, devletin basına sağladığı desteklerin çok parçaya bölünerek, az sayıda da olsa, nitelikli yerel gazetelerin gelişip, güçlenmesine, yenilerinin de ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Yerel gazetelere sağlanan devlet desteğinin nicelik olarak saptanması, bu konuda Devlet tarafından resmi açıklama ve yayınlar bulunmadığından, olanaksız olmakla beraber, Basın İlan Kurumu Yönetim Kurulunun 1980 yılı faaliyet raporunda belirtilen ve Kurumun şubesi bulunan Adana, Bursa, Konya illerinde dağıtılan resmi ilan tutarının hacmi bu konuda bir fikir verici niteliktedir. Bu üç ilde yayınlanan 13 gazete, 1980 yılı içinde, toplam olarak 29 milyon 37 bin 909 liralık resmi ilan ya n'attırılmıştır. Bu rakam, yerel gazetelerin finansmanı açısından oldukça yüksek olmasına karşın, en azından yeterli sayıda gazete arasında paylaşılması durumunda etkili olabilecek bir büyüklüktedir.

Bu paradan, nitelikli yerel gazeteler yanında ne tür gazetelerin de pay aldığını tek tek gösterme olanağımız olmasa da, gerek resmi ilanlar açısından, gerekse basın kartları açısından karakteristik niteliklere sahip bir gazetenin içeriği konusunda yapacağımız inceleme bu konuda bize yeterli bir fikir verecektir.

Söz konusu gazetenin 26-31 Mayıs 1980 tarihleri arasında yayınlanan 6 sayısının; 2 Nisan 1981 tarihli sayısının; 5 Ağustos-24 Ekim 1981 tarihleri arasında yayınlanan sayılarının koleksiyonunun incelenmesiyle ortaya çıkan sonuç:

Gazete 26-31 Mayıs 1981 tarihleri arasında yayınlanan 6. sayısında; yüzde 2 oranında yerel haber (3); yüzde 27,3 oranında genel nitelikte haber ve yazı; yüzde 11,7 oranında özel ilan; yüzde 3,3 oranında resmi ilan yayınlamıştır. Gazetenin hazır kalıplar için kullandığı alan ise yüzde 35,1 oranındadır. Kalan kısım ise ki, yüzde 20,6 oranındadır, boşluklara ayrılmıştır.

Gazetenin yasal ölçülere uymadığını gösteren bu sayıların yanında, okuyucu edinme endişesi olmadığını açıkça gösteren, hazır kalıplar göze çarpmaktadır. "Yıldızlar Yalan Söylemez" başlığı altında

yayınlanan fal köşesi ve gazetenin yayınlandığı ilden çeşitli illere kalkan otobüslerin hareket saatlerini bildiren tarife, gazetenin okuyucu ile ilişkileri konusundaki düşüncesini belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. 2 Nisan 1981 tarihli gazetede yayınlanan otobüs tarifesine göre, o ilden İstanbul'a seferi olan iki firmadan birinin hareket saatleri; 16.00, 17.30, 18.00, 19.00, 20.00 olarak gösterilmiştir. Oysa otobüs firması yetkilileri aynı tarihte, o ilden İstanbul'a saat 19.00 olmak üzere yalnız tek seferleri olduğunu belirtmektedirler. Tarifede yer alan diğer bilgiler de aynı doğrultuda yanlış ve o tarifeye güvenecekleri yanıltıcı niteliktedir.

Gazetenin "Fal Köşesi" olarak kullandığı kalıp, 5 Ağustos 1981 gününden, 24 Ekim 1981 gününe dek hiç değiştirilmeden kullanılmıştır. Örneğin, Aslan Burcu, "Sorununuza uzun süredir bulamadığınız çözümü bir dostunuzun yardımı ile bulacaksınız" demektir. Ancak, yıldızlara körü körüne bağlı bir kişinin inançlarını bile sarsacak bu durum, ilgililerin inancını hiç sarsmamış, yalnızca toplumun yerel basına olan inanç ve güveninin sarsılmasına neden olmuştur (4).

Gazetenin ikisi basın şeref kartı olmak üzere 5 elemanı bulunmaktadır. Buna karşılık gazete, İstanbul'da yayınlanan gazetelerde çıkan haberleri, gazetenin tüm haber kullanma oranının yüzde 100'üne yakın bir oranda, kaynak göstermeksizin, kendi haberiymişcesine kullanmaktadır (5). Bu durum, İstanbul gazetelerinin, yurt dışındaki özel muhabirlerinin verdiği haberlerin dahi hiç çekinilmeden kullanmasına dek sürmektedir. Örneğin, gazete, Milliyet gazetesi Köln muhabiri Bülent Zarif'in, 19 Ekim 1981 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan haberini, 25 Ekim 1981 günü, kaynak belirtmeksizin kullanmaktan çekinmemiştir. Bu özelliği gazetenin kullandığı diğer haberlerde de açıkça görebiliyoruz.

Bir örnek olarak değerlendirdiğimiz bu durumun, yüzlerce yerel gazete için söz konusu olduğu düşünüldüğünde, yerel basının şimdilik birincil sorununun, bu gazetelerin varlığı ve devletçe desteklenmesi olduğu ortadadır. Bu tür gazeteler, toplumun ürettiği maddi değerleri, nitelikli gazetelerle paylaşarak bu gazetelerin gelişme yollarını tıkamaktadırlar. Bu da, toplum yararına çalışması gereken bir kurumun

yozlaşmasına ve toplumdan soyutlanmasına neden olmaktadır.

Türk Basınının 150. yılının kutlandığı şu günlerde, bugüne dek ihmal edilmiş olan yerel basın olayına el atılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Amacı toplum hizmet etmek olmayan, gazeteci nitelikleri taşımayan kişilerin çıkar-dıkları, içeriği açısından işlevi ile ilgisi bulunmayan, mevcut yasal koşulları bile yerine getirmeden devletin sağladığı çeşitli desteklerden yararlanan gazetelerin biran önce basın alanından dışlanmasıyla, işlevini yerine getiren basına sağlıklı bir ortam hazırlanması, basının gelişmesi açısından olduğu gibi, toplumsal açıdan da büyük yararlar sağlayacaktır. Bu konuda, devletin ilgili kuruluşları kadar, ciddi basın örgütlerine de görev düşmektedir.

- (1) "İktidar Partisi olan İttihat ve Terakî'yi tenkide başlayan Zafer Gazetesi'nin bu yüzden 22 Ocak 1327 (1912) tarihli 6. sayısından sonra vilayet matbaasında basılmasına müsaade edilmiştir. Bu sırada Zafer iktidar partisinin şehrimizdeki (Kastamonu) organı Köroğlu ile de tartışmaya girmiştir." (Aziz Demircioğlu, 100 Yıllık Kastamonu Basını, Sayfa 53)
- (2) "Sene 1948, çok partili demokrasiye girdiğimiz ikinci senesi, 1946 da seçim vermiş ve vatandaşın oylarını çaldırmıştık. Demokrat Parti vatandaşın ümit bağladığı bir parti idi. Biz de Demokrat Partili idik, ne var ki bir neşir organımız yoktu..." (Selahattin Teller, Hürsöz gazetesinin 33. yılını kutlama yazısından, Hürsöz Gazetesi, İzmit, 22.9.1980)
- (3) Basın İlan Kurumu Genel Kurulunun 67 sayılı kararının 71 maddesi, "Her gazete, dahil bulunduğu kategoriye göre, yüzölçümünün en az üçte birini mahalli haber ve yazılara ayırmak zorundadır..." demektir.
- (4) Basın İlan Kurumu Genel Kurulunun 67 sayılı kararının 17. maddesinde, hazır kalıpların her sayıda değiştirilmesi gerektiği ve içerikleri ölçüsünde de güncel olmasının zorunlu olduğu açıkça belirtilmektedir.
- (5) Basın İlan Kurumu Genel Kurulunun 67 sayılı kararının 49. maddesinde, "Gazetelerde, iktibas suretiyle yayınlanan haber, röportaj ve diğer yazılar, basında yerleşen gelenek ve meslek ahlakı ölçüsünü geçemez. İktibaslar da, iktibasın yapıldığı mevkenin adı ve tarihleri açıkça belli edilir" denmektedir.

O, ZOR YOLU SEÇENLERDENDİ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyelerinden Tarık Okyay (1948-1981) geçtiğimiz ay içinde genç yaşında hayata gözlerini yumdu. Türkiye'nin genç kuşak akademisyenleri içinde bilimsel yeteneği, dünya görüşü ve dürüstlüğü ile örnek bir kişilik ortaya koyan Dr. Okyay hastalığının ölümcül niteliğini bilmesine karşın yaşadığı son ana kadar bilim adamlığı işlevini büyük bir yetkinlik ve onurla yerine getirmeye çalıştı. Toplumsal duyarlılığı, halkına duyduğu sevgi ve yabancılaşmamış, mücadeleci bilim adamı olarak gerek meslektaşlarına gerek öğrencilerine örnek olan Tarık Okyay için ölümünün ertesi günü ODTÜ'de adına bir tören düzenlendi. Bu tören sırasında Tarık Hoca'nın kısa fakat onurlu yaşamını özetleyen İlhan Tekeli arkadaşımızın konuşmasını sunuyoruz.

B.S.

İlhan TEKELİ

Tarık Okyay'ı ODTÜ'de tanıdım. Önce öğrencim, sonra dostum, daha sonra da en yakın çalışma arkadaşlarımdan biri oldu. Böylece Tarık'ı yakından tanımak ayrıcalığına sahip oldum. Tarık'ın Üniversitemize öğrenci olarak geldiği günden, onu kaybettiğimiz güne kadar, her gün onun çok yönlü kişiliğinin bir başka yönünü, ya da bir değerini tanıdım. Her olay Tarık'ın kişiliğini bizim kavrayışımızda yeniden kuruyordu.

Tarık kısa süren yaşamında, kendisini geleceğe çok yönlü olarak hazırlamak fırsatlarını yaratmıştı. Robert Kolej'de inşaat mühendisliğiyle başlayan yüksek eğitimi, adım adım, dönüşerek, önce toplum bilimlerine daha sonra da felsefi düşüncenin derinliklerine kadar açıldı. Mühendisliğin matematiğinin getirdiği düşünce kesinliğini kaybetmeden diyalektiğin yaratıcılığına ulaştı.

Tüm bu bilimsel gelişme içinde kendisini sanat etkinliklerinden hiç koparmadı. Sanat etkinliklerinin bilinçli bir izleyicisi olmakla yetinmemişti. Onun ötesinde sanat etkinliklerinin üretimine, tiyatrodan-sinemaya uzanan bir yelpaze içinde katılmıştı.

Tarık'ın hem bilimsel çalışma-

larında hem sanat etkinliklerindeki ayırıcı özelliği, onun toplumsal duyarlılığı ve halkına duyduğu sevgiydi.

İster daha bir mühendislik öğrencisiyken, Hakkari'de Zap Suyu üstünde asma köprü inşaatına katılırken olsun,

İster İstanbul Boğaz Köprüsü tartışmalarında açıkça vaziyet alırken olsun,

İster elinde teypi dolmuş şöförleriyle konuşurken olsun,

Hep halkına duyduğu sevgi ön plandaydı.

Tarık'ın halkı için özveride bulunmağa hazır kişiliği, onun bilim anlayışının niteliğini de belirliyordu.

Tarık için önemli olan bilim dünyasının modalarını izleyerek, kendi toplumunun dışındaki ölçütlerle göre başarılar sağlamak değildi.

O zor yolu seçenlerdendi.

Türkiye gerçeğinden hareket eden, kendi toplumuna yabancılaşmamış bir bilim arayışı içindeydi. Böyle bir bilimin ancak, eylemle birlikte, eylem içinde kurulabileceğine inanıyordu.

Özellikle, Tarık Okyay'ın eylem içindeki kişiliğini, yönetimin, belli yöndeki siyasal amaçları

gerçekleştirmek için tepeden inme atamalarla karıştığı günlerde daha yakından tanıma olanağı buldu.

Öğretim Üyeleri Derneği Der-gisi'nin bu mücadele dönemindeki sayılarını çıkardı, Üniversite Konseyi'nde etkin çalışmalar yaptı.

Eylem içinde olmak pek çok örnekte görüldüğü gibi, onu çevresinden soyutlamıyordu. Tersine onu çevresine daha yakınlaştırıyordu. Tarık'ın bunu başarmasını sağlayan onun insan sevgisiydi. Onun hoşgörülü insancıl bir kişiliği vardı. Etkilenmeye ve dolayısıyla sürekli olarak insan sevgisiyle dolu değişmeye açık bir kişilik, onu aydın olmanın ötesine geçirmiş bir bilgelik kazandırmıştı.

Tarık'ın hoşgörülü, iyi insan ilişkileri içinde olması onu inançlarından ödün veren bir kişi haline getirmiyordu. Bu yumuşak görünüşün altında, inançlarından ödün vermeyen, bunlar için özveride bulunmaktan kaçınmayan savaşçı yılmaz bir kişilik vardı.

Tarık'ın bu kişiliğini dostları, son sekiz yılda yakalandığı amansız hastalığa karşı verdiği savaşında, daha yakından tanıdılar. Hastalığının adım adım ilerleyen seyrine karşın, yaşamdan ve halkının sorunlarından kopmadı.

Daha dün, telefonda, katılacağı Şehircilik Kongresi'nde vereceği bildiriyi tartıştık. Ankara Metro yapımının geciktirilmesini yargıladık.

Yalnız bunlar mı?.. Yapmak istediği filmler, basılmakta olan kitabının kapağına konulacak resimler...

Tarık hastalığına karşı savaşımını sürdürürken **insan olma onurunun** savaşını verdi.

Kısa vadeli çıkarları korumanın hüner sayıldığı, insan onurunu korumak için verilen savaşımı, bir tür saflık sayan değer yargılarının hakim olduğu, bir toplumda, Tarık'ın kısa yaşamında verdiği derslere çok ihtiyaç vardır.

Dün Tarık'ın aramızdan ayrılmasıyla

Türkiye halkı özverili bir evladını,

Türkiye üniversiteleri üniversitenin onurunu koruyabilen bir üyesini,

Türk bilim dünyası, özgün katkılar yapabilecek bir bilim adamını,

Yakın dostları da sevgili

TARİK'ı kaybetmiş oldu.

Tarık Okyay'ın Anısı önünde saygıyla eğiliriz.

«ULUSLARARASI POLİTİKADA KUVVET» KAVRAMI, A.B.D. VE ULUSLARARASI GERGİNLİK

Ahmet DOĞAN

Bugün uluslararası politik durum gittikçe gerginleşmektedir. Gerginliğin derecesini ve beraberinde getirdiği tehlikeyi anlamak için ortaya atılan yeni silahlanma yarışı önerilerine bir bakmak yeterlidir. Halen dünyayı yedi kere yerle bir edebilecek silah deposuna (şu anda dünya nüfusunun her bir ferdinin payına 60 ton nükleer patlayıcı düşmektedir) bir o kadar daha ölüm malzemesi ekleyecek istekler dolaşıyor ortalıkta. Hatta, bu isteklerin bazıları gerçekleşme aşamasına vardı bile.

Günümüzde uluslararası ilişkilerin öğeleri, eskiden olduğu gibi, ne teker teker ülkeler, ne de onlardan birkaçının bir araya gelerek oluşturduğu ittifaklar. Tam aksine, söz konusu olan farklılaşma bugün dünyada egemen olan iki farklı sosyo-ekonomik sistemin varlığından kaynaklanmakta ve onların lideri olan ülkelerin kişiliğinde maddeleşmektedir. Bu iki sistemin gücünün boyutları göz önüne alındığında gerginlikten çatışmaya dönüşmenin insanlık için nasıl akıl almaz sonuçlar verebileceği kolayca anlaşılabilir.

Bu yazının amacı uluslararası ilişkilerde bugün geline aşamaya ABD'nin son yıllardan geçirdiği deneyimler ve iç gelişmeler ışığında bakmaktır. Bilindiği gibi ABD gerginliğin ortaya çıkışına ve başlattığı silahlanma yarışına gerekçe olarak "Sovyet tehdidi"ni göstermekte ve bu tehdidin anlaşılmasına Afganistan olayının yardımcı olduğunu belirtmektedir. Bu açıklama ABD'nin kendi iç gelişmesiyle uyum içerisinde midir?

Bu soruyu yanıtlamak için ABD'nin dış politikasını oluşturan belli başlı kuruluşların ve onların önde gelen üyelerinin son yıllardaki çalışmalarına, yayınlarına ve de-

meçlerine bakmak gerekiyor. Ancak daha önce, bu kuruluş ve kişilerin kimler olduğunu belirtelim. Bugün artık açıkça biliniyor ki ABD'nin dış politikası "Eastern Establishment" diye anılan bir seçkinler grubu tarafından oluşturulmaktadır. Bu seçkin kişiler ülkenin doğu kıyısının en ünlü en büyük bankalarının, endüstriyel kuruluşlarının, hukuk bürolarının ve "hayır kurumları" olarak bilinen vakıflarının adamlarıdır. Vakıflar arasında en ünlü üç tanesi şunlardır: Carnegie Corporation ve Carnegie Endowment for International Peace, Rockefeller Foundation ve Rockefeller Brothers Fund ve nihayet Ford Foundation. Bu kuruluşlar sırasıyla ABD'nin en etkili, politik bakımdan en aktif finans kapitalistlerinden Morgan, Rockefeller ve Henry Ford gruplarına bağlıdır. Adı geçen finans grupları, vakıfları aracılığıyla Harvard ve Columbia üniversitelerindeki dış politika araştırma merkezleri ile Brookings Institution gibi uzman kuruluşları paraca desteklemektedirler. Buralarda yapılan araştırmaların sonuçları da Council on Foreign Relations (CFR) tarafından uygulamaya geçirilmektedir. Aynı şekilde, son yıllarda oluşturulan Trilateral Commission da dış politika kararlarının saptanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Bu kuruluşların ABD'nin büyük uluslararası tekelleri ile yönetimi arasında sağladığı dolaylı ilişkilerin yanısıra bir de bu tekellerin yönetime yerleştirdikleri has adamları ile sağlanan doğrudan ilişkiler vardır. Örneğin, Carter yönetiminde yukarıda adı verilen vakıflardan 20, CFR'den 12, Trilateral Commission'dan 20, Brookings Institution'dan 10 önde gelen yönetici en yüksek düzeyde görevler almışlardır.

Böyle çok güçlü çevrilerin yanında ikinci derecede ve dolaylı kanallardan etkili olarak dış politika oluşturulmasına katkıda bulunan başka kuruluşlar da vardır. Bunlar da görüşlerini Foreign Affairs ve Foreign Policy gibi dergilerde yayınlamaktadırlar. Ayrıca bu kişiler Brookings Institution ve CFR'nin toplantılarına davet edilmekte ve görüşlerini açıklamalarına fırsat verilmektedir.

ABD'nin dış politikasını oluşturanların büyük finans kapital grupları olduğunu böylece belirledikten sonra bunların ticari ilişkilerinin en genel göstergelerine bakmakta da yarar vardır. Çok iyi bilindiği gibi, yukarıda adı geçen üç finans grubu ABD'nin en önde gelen uluslararası tekellerini bünyelerinde barındırmaktadır. Bu tekellerin ticari varlıkları dış pazarlara sıkı sıkıya bağlıdır. Bunların kârlarının çok büyük bir kısmı ABD dışındaki faaliyetlerinden elde edilmektedir. Örneğin, bu ülkenin en önde gelen 178 şirketinin kârlarının 1964'te yüzde 38'i, 1969'da yüzde 47'si, ve 1971'de de yüzde 69'u yabancı ülkelerden elde edilmiştir. Özellikle Morgan, Rockefeller ve Ford grupları uluslararası ilişkileri açısından en gelişmiş olanlarıdır. Bunlardan Ford şirketinin 1979'un ilk dokuz ayındaki toplam kârının yüzde 94'ü denizasırlı faaliyetlerinden elde edilmiştir. Rockefeller imparatorluğunun belkemiğini petrol tekellerinin oluşturduğu hatırlanacak olursa onun da denizasırlı bağlantılarının derecesi hakkında bir fikir elde edilebilir. Ayrıca bu üç tekeller grubun askersel endüstri kompleksleri ile de yakından ilişkileri vardır. Dolayısı ile ABD açısından silahlanma, dış politika ve dev finans kapital kuruluşları arasındaki ilişki organik bir ilişkidir.

Bilindiği gibi ABD, Vietnam yenilgisinden ve Watergate skandalından sonra tam anlamı ile bir şok geçirmiştir. Özellikle Vietnam yenilgisi bu ülkenin uluslararası ilişkilerde uzun zamandan beri uyguladığı "kuvvet kullanma" ilkesine tam bir darbe vurmuştur. Carter yönetiminin sonlarına doğru ve özellikle Reagan yönetimince bu ilke tekrar uygulamaya konulmaya başlandığına göre şu soruyu sormak kaçınılmaz olmaktadır: "ABD yönetimi bu ilkeyi neden ve nasıl tekrar uygulamaya koyacaktır?" Bu sorunun cevabını Carter'ın Ulusal Güvenlik Konseyi başkanı Brzezinski'nin 1977 yılının ekim ayında (yani Afganistan olayından tam iki yıl önce) Trilateral Commission'un Bonn toplantısında sarfettiği cümlelerden çıkarmak mümkündür. Şöyle

diyordu Brzezinski daha o zaman : "ABD'nin dış politika amaçlarında bir değişiklik olmamıştır, buna karşılık uluslararası çevre değişmiştir". Ulusal Güvenlik Konseyi başkanına göre ABD, Vietnam yenilgisinin getirdiği moral bozukluğu ile Watergate skandalının neden olduğu yine moral ve anayasal krizini göz önüne almak zorundadır. Brzezinski daha o zamandan Vietnam savaşı sonrasında oluşan durumun **status quo'ya** dönüştürülmesi veya kaybedilen konumların yeniden ele geçirilmesi alması arasında ikinci tercih ettiklerini belirtmişti. Kısacası ABD'nin uluslararası ilişkilerde "kuvvet kullanma" ilkesinin tekrar uygulamaya geçirilebilmesi için kamuoyu oluşturulması" gerekliydi.

Gene 1977 yılında, ABD'nin uluslararası ilişkilerde gitmek istediği yeri gösterecek iki olaya daha dikkat çekmek mümkündür. Bu iki olayda da yukarıda adı verilen kuruluşlar aktif rol oynamışlardır. Bunlardan birincisinde CFR, Foreign Affairs dergisinin aracılığı ile "Uluslararası İlişkilerde Güç" konusunda ilgililerin hayal gücünü yoklamak amacıyla bir dizi makaleler yayınlamıştır. Bu tartışmanın ana amacı uluslararası güç ilişkilerinde gereğinde ABD'nin kullanabileceği olanakları saptamak olmuştur. Buna paralel olarak Brookings Institution da silahlı kuvvetlerin politik amaçlar için kullanılması konusunda araştırma yapmıştır. Bu araştırma ve ondan çıkarılan sonuçlar gizli tutulmaktadır. Fakat çıkarılan sonuçlar hakkında Barry Blechman ve Stephen Kaplan'ın The New York Times da 24.6.1977 günü çıkan yazısında bazı ip uçları verilmiştir. Buna göre "Watergate skandalı ve Vietnam yenilgisinin etkileri azaldıkça ve ekonomi gücüne kavuştukça ulusal moral düzelebilir ve onunla birlikte dış politikada maceracı istekler yeniden egemen olabilir... (Onun için) ABD'nin politika oluşturmaları özellikle nelerde kuvvet gösterisinde bulunmanın etkili olabileceğini dikkate almağa başlamalıdır." Bu çalışmayla ilgili kamuoyu için hazırlanan raporla ilgili olarak Le Monde Diplomatique'nin Mart 1979 sayısında çıkan bir yazıda bu enstitü ile ABD hükümeti arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekiliyor ve Carter yönetiminin askeri güç kullanma konusunda bu araştırmadan hangi yönde etkileneceğinin tahmin edilebileceğini belirtiyordu.

Bu "şahinleşme süreci"ne 1978 yılında Washington'daki Center for Strategic and International Studies of Georgetown University de katıldı.

Bu merkezin üyeleri daha önce hiç yapmadıkları bir şekilde CFR'nin oturumlarında rapor sunmaya başladılar. Sonuçta o ünlü vakıflardan aldığı bağışın miktarı arttırıldı.

1979 sonbaharında çabalar sonuçlarını vermeye başladı. ABD'nin ünlü dış politika uzmanlarından ve bir zamanlar Brookings Institution'da çalışmış olan Leslie Gelb 29.9.1979'da The New York Times'da ABD'nin yönetiminde dış politikaya denge unsurunu getiren aklı selim sahibi kişilerin "şahinler ve maceracılar" tarafından tamamen bir kenara itildiğini ilan ediyordu. Gelb bu "şahin çevrelerin" dış politika mantığının gerçeğin karikatürü üzerine oturtulduğunu, ve dış politika önerilerinin açıkça "kana susamışlık" olduğunu belirtiyordu. Nitekim Brzezinski de 1980 yılının başında ABC muhabirinin soruları-

na verdiği cevapta ABD'nin 1977 yılından itibaren askeri gücünü yoğun bir şekilde arttırma çabasına girdiğini itiraf ederek bu saptamaları doğrulamıştır.

ABD'nin eski dış politikasının yeniden uygulamaya geçirilmeye çalışıldığı 1970'in son yıllarında Sovyetler Birliği'ne karşı sistemli ve yoğun bir kampanyanın başlatılması da dikkatleri çekiyordu. Carter yönetimi ilk önce bu kampanyayı bilindiği gibi "Human Rights" adı (İnsan Hakları) adı altında başlattı. Aynı zamanda SALT-2 anlaşmasının yeniden yazdırılması çabasına girişildi. En sonunda, 1978 yılının sonbaharında Foreign Policy dergisinin de yazdığı gibi, daha kalıcı bir tema olan "Sovyet Tehlikesi" kavramı oluşturuldu. Bu sonucunun diğerlerinden ayrılan özelliği yukarıda açıklanan kuvvete dayalı dış politikanın gerekçesi olarak kullanılabilmesidir. Bundan sonra tartışma artık Sovyetler Birliği'ne karşı isteklerin "kuvvetli bir konumdan" nasıl dikte ettirilebileceğine dair olacaktır. Bu amaçla 1979'un Ocak-Mayıs ayları arasında, CFR, "ABD'nin Sovyetler'e Karşı Politikası" konusunda bir seri toplantı düzenlemiştir. Yine bu örgüt aynı yılın Nisan ayında San Francisco'da "Sovyet-Amerikan İlişkileri: Yeni Aşama" adı altında özel bir konferans düzenlemiştir. CFR'nin 1978-1979 yıllık raporunda düzenlenen bu toplantılarda oluşturulan görüşler sayesinde Carter'ın o bilinen ünlü dış politika değişikliğini gerçekleştirdiği açıkça belirtilmektedir.

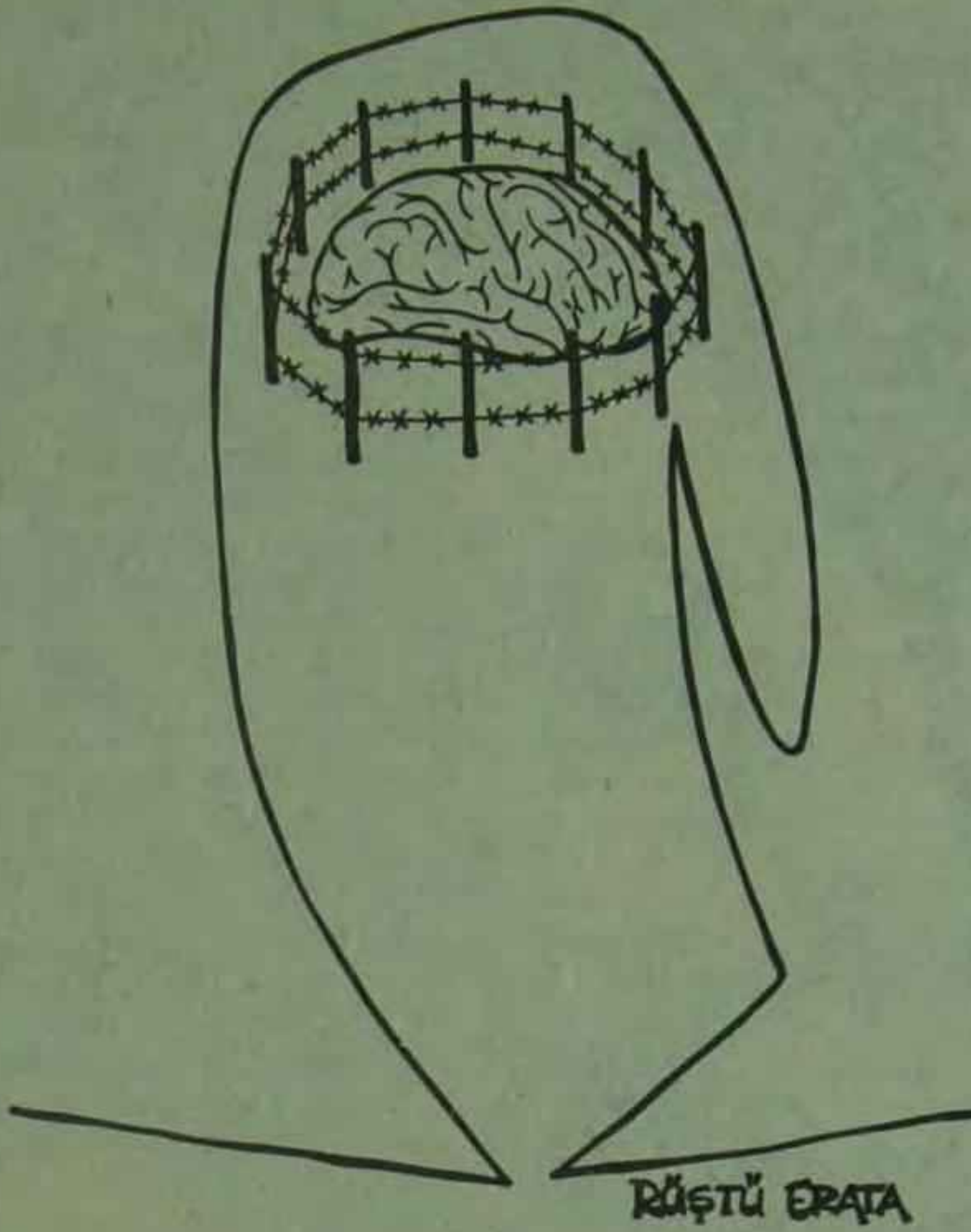
ABD Sovyetler'e karşı tavrını sadece askeri alanda üstünlük elde etme şeklinde ortaya koymamıştır. Buna paralel olarak ekonomik politi-

ka da oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu politikanın temelleri esasında daha 1974 yılında ABD kongresinde ünlü Jackson-Vanik maddesi diye bilinen bir kararla atılmıştı. Bu karar iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin normalleştirilmesini engellemeyi öngörüyordu. Önce sadece bir tepki olarak yorumlanan bu karar daha sonra 1977 yılında Carter kullanmakta hiç tereddüt etmemiştir. Carter'ın o yılın Ağustos ayında imzaladığı 18 no'lu Direktif'ile ekonomik ilişkilerin Sovyetler'in Sovyetler'in beğenilmeyen davranışlarına engel olmak amacıyla kullanılması kararlaştırılmıştır.

CFR bu konuda da araştırma yapmıştır. Bu kurumca oluşturulan özel bir komisyon Ekim 1978 ile Mart 1979 arasında Sovyetler Birliği'nin dünya ekonomisindeki rolünü incelemiştir. Bu komisyonun oturumlarından birinde ABD'nin uluslararası tekellerinin yakından tanıdığı Harvard Üniversitesi Profesörlerinden R. Vernon iki ülke arasındaki ticaretin ABD tarafından kontrol edilmesi gerektiğini önermiştir. Vernon'a göre Sovyetler Birliği'nin ekonomisinin sosyalist karakterinden kaynaklanan dış ticaretteki avantajlarına karşı konulmalıdır.

Bütün bu yukarıda sayılan olaylar ABD'nin dış politikasındaki yön değişikliğinin Afganistan olaylarından (1979 Aralık ayı sonu) çok daha önce ortaya çıktığını gösteriyor. Bir bakıma Afganistan olayının o istenen kamuoyu oluşturulması için (veya "gerginliğin yaratılabilmesi için") gerekli olduğu Batı basını tarafından olduğu gibi bizzat Carter'ın kendisi tarafından da doğrulanmıştır. Ancak yine aynı Batı basını bunda çok başarılı olamadığını da kabul etmektedir. Örnek olarak da hem Avrupa ve hem de ABD'deki barış hareketinin 1979'dan beri azalmayıp, aksine, daha da güçlendiğini göstermektedirler. En son olarak 17 Eylül 1981 günlü İngiliz The Guardian gazetesi ABD'nin dış politika ihtiyaçlarına uygun bir kamuoyu oluşturulmasındaki başarısızlıklara dikkat çekmiştir. Adı geçen gazeteye göre ABD yönetiminin kendi yetenekleriyle o istediği imajı yaratabilmesinden artık ümit kesilmiştir. Öyle ki anılan dış politikanın uygulamaya aktarılabilmesi için Polonya'daki gelişmelerin kanlı bir şekilde son bulmasının son çare olarak benimsendiğini bu gazete açıkça ilan etmektedir.

Dolayısı ile "uluslararası gerginlik" bir neden değil, tam aksine, "uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanma ilkesi" için gerekli bir koşuldur.

1940'LAR TÜRKİYESİ VE EĞİTİM KURAMI

Nihat AKSOY

Bu yazı, hem bir eğitim görüşünü, hem de bu görüşü kapsayan bir kitabı tanıtmayı amaçlamaktadır. Yazarının ve kitabının kimliği şöyledir:

Kanat, Halil Fikret. *Milliyet İdeali ve Topyekün Millî Terbiye*. Ankara, Çankaya Matbaası. 1942, 232 s.

Kitap, Hitler'in gördüğü üstünlüğünün bir kısım Türk Aydınının gözlerini kamaştırdığı ve bazı gençlerin 'Nasyonal Sosyalizm'e hayranlık duyduğu yıllarda oluşup yayınlanmıştır. Kitapta işlenen görüşler, hem eğitim tarihimiz hem de siyasi tarihimiz açısından değerlendirilmeye değer. Bu görüşler, hem eğitim sistemimizi, hem de günümüze kadar gelişip yaygınlaşan bir siyasal görüşün eğitim anlayışını etkilemiştir.

Kitapta işlenen görüşü tanıtmadan yazarının, eğitim görüşünün oluşmasına etkili olan yaşam öyküsünü bilmemizde yarar var.

DR. HALİL FİKRET KANAT
(1882-1975)

1910 yılında Almanya'ya öğrenime gönderildi. 1917 yılında Pedagoji Doktoru olarak yurda döndü. Bir yıl Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) danışmanı olarak çalıştı. 1918-23 arasında Ahlâk ve Terbiye (eğitim, pedagoji) öğretmenliği yaptı. Cumhuriyet ilan edilince Türkiye'yi terkedip Azerbaycan'a yerleşti. Bakû Üniversitesi'nde Pedagoji ve Pedagoji Tarihi Doçenti olarak çalıştı. Azerbaycan Sovyetlere katılınca orayı terkedip Türkiye'ye yerleşti. 1926-56 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji öğretmenliği yaptı. 1936-38 yılları arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği de yaptı. Yıllarca öğretmen okullarının Pedagoji ve Pedagoji Tarihi kitaplarını yazdı ve MEB'

nce defalarca basıldı. İlk altı Milli Eğitim Şurası'na üye olarak katıldı.

(Fuat Gündüzalp. *Öğretmen Meslek Kitapları*. C.IV, 1961, s.338-340)

FELSEFİ TEMEL

Yazarın görüşü idealizme dayanmaktadır. Özellikle Kant ve Fichte düşünce babalarıdır. Fransız Burjuva Devrimi (1789) yıllarında düşüncelerini "Alman Ulusuna Söylevler" dizisinde üniversite kürsüsünden yayan Fichte (1762-1814), Alman Ulusunun üstün bir soya mensup olduğunu, ulusal bağımsızlığını ve soy üstünlüğünü koruması için bireysel çıkarların toplum çıkarlarına feda edilmesi gerektiğini savunuyordu. Fichte'ye göre Almanların Fransa'ya yenilmelerinin nedeni, Almanlar'da "ulusal bilincin" eksikliğindendir. Bunun nedeni de eğitimin eksikliğidir. Alman gençlerinin küçük yaştan başlanarak Alman olduklarını bilincine vurdurulması gerekir. Bunun için de öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Eğitim, ailelere bırakılmamalıdır. Aile çocuğu bozmakta ve çıkarıcı yapmaktadır. Bireysel çıkarlar ulusal çıkarlardan ağır basmaktadır. (N.A.Kansu. *Pedagoji Tarihi*. 3.bas. 1952, s.196-199).

TOPLUM KURAMI

Kanat'a göre "tabii hukuka müstenit (dayalı) milliyetçiliğin en asil ve kuvvetli müdafii (savunucusu) Fichte'dir. (...) Fichte'ye göre Almanlar üstün bir millettir..." Oysa Kanat, Türklerin üstün bir ırk olduğunu öne sürüyor. "Biz milli kıymetlerimizi yükseltirken üstün bir ırkın evlatları olmak sıfatıyla (...) herşeyde daima ön safta yer almak zorundayız" (s.226). Toplumu yabancı ögelerden arındırmak için de şunları öneriyor: "İstanbul'un zaptından sonra Osmanlıların, kuvvetlerine fazla güvenerek, muhtelif iman ve itikatta bulunan azınlıkların Türklük camiası içinde yaşamalarına müsaade etmeleri affedilmez tarihi hatalardandır. Bunları uzviyeten ayırarak sömürge halinde idare etmek veya muayyen ve sistemli metotlarla temsil etmek çok daha hayırlı olurdu. (...) Bunun için yapılacak biricik iş, radikal hareket etmek, bir operatör gibi yarayı bir hamlede kökünden söküp atmaktır". (s.67-68)

Bu görüşleriyle Kanat, doğrudan doğruya ırk üstünlüğü kavramını kullanmayan Fichte'den çok Nietzsche'ye yaslanmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi, toplumu terbiye etme yöntemleri Hitler Almanyası'nda uygulananların aynısıdır. Toplumda sınıflar vardır, fakat bunlar kaynaştırılabilir ve sınıf kavgaları önlenir. Eğitimin temel amacı bu kavgayı su yüzüne çıkartmamaktır. Toplumu güçlü bir lider yönetir. Tüm organlar bu lidere bağlıdır.

Alman Milletinin bu denli güçlü olmasında Hitler'e bağlılığın ve onun uygulattığı idealist eğitimin rolü büyüktür (s.83-93).

EGİTİMİN AMACI

Eğitimin biricik amacı idealist (ülkücü) insan yetiştirmektir. Kanat şöyle diyor: "Biz köy kalkınmasını ve köylü çocuklarının terbiyesini köylülerin maddi bakımından, zengin ve müreffeh olmaları bakımından değil, birinci derecede ruh bakımından, milli ve içtimai kıymetlere ve kültür kıymetlerine önem verilmesi bakımından kalkınmasını istemeliyiz. Biz herşeyden önce derli toplu ve özlü bir Türk Milleti, objektif kıymetleri benimsemiş bir Türk medenisi yaratmak zorundayız. Bunu yapmadıktan sonra zahiri varlığın, maddi refahın ve sübjektif kıymetlerin hiçbir faydası yoktur. (...) Bedeni ve manevi her türlü işlerle talebeye objektif bir ruh aşılamalı, yani çocuk kendini yalnız işe bağlı hissetmeli iş yapmaktan doğacak türlü türlü şahsi veya hıncilik (bencillik) temayülleri gayri şahsi veya diğerkâm (başkalarını düşünen) temayülleriyle mağlûp etmeğe çalışmalıdır. (...) Diğerkâm insanlar kendilerini ve kendi

menfaatlerini merkez telakki etmekten ziyade başka bir şahsa veya mensup olduğu zümreye veya cemaate yardım etmeye meyilli bulunurlar" (s.183,188, 190).

Kanat'a göre, Almanya'da bu amaçla yapılan eğitimin en önemli kurumu "iş mükellefiyeti"dir. "...Mafih Avrupa'da en büyük ve en verimli iş okulu Almanya'nın bütün gençlere için tatbik ettiği iş mükellefiyeti Kanunudur./İş mükellefiyetinin kıymeti yalnız Alman Vatanının imar etmek, Almanlar arasına zehirli bir yılan gibi sokulan soysuzlaşmaların, fikir ayrılıklarının önüne geçmek ve Alman sınıflarını kaynaştırmaktan ibaret değildir; bunlardan çok daha önemli olan nokta, gençlerin umumi menfaate yarıyan işler içinde yoğurulması, objektif çalışmağa alışmakla, sosyal ruhlu, ahlaklı karakterli, sağlam vücutlu ve zahmete mütehammil (dayanabilen) insanlar yetiştirmektir. Tek bir istisnaya tahammül etmemek şartıyla, milli mahiyette olan bu nevi çalışmaların sonsuz bir milli kıymet ifade ettiğini itiraf etmek bir borçtur (s. 191).

EGİTİM ORTAMI

Kanat'a göre "topyekûn milli

terbiye'nin oluşacağı ortam şöyle hazırlanır:

"1. Aşılması arzu edilen ideal hakkında halka ve gençlere etraflı ve kandırıcı malumat vererek telkin yapmağa çalışmalıdır.

2. Gençler muhitlerinde ideale uygun hareketlerin bol bol yapıldığını görerek bunları taklide heves duymalıdır.

3. Gençlerin ideale uygun hareketlerde bulunmalarına bol bol zemin ve imkân hazırlanmalıdır. (...) Memleketi idare eden sınıfın yerleşmesini arzu ettikleri muayyen bir ideali candan yapmaları ve temsillerle, yazıyla, sözle radyo ve sinema gibi yayın vasıtalarıyla fırsat düştükçe sevdirmeye çalışmaları ve ideale tamamen zıt ve yabancı fikirler taşıyan fertleri ve yayın vasıtalarını menetmeleri (yasaklamaları) lâzımdır. (...)

4. Yapılan inkılabın temelleşmesini isteyen bir devlet, memleket içinde birbirine zıt ideallerin yaşamasına müsaade etmemelidir.

5. Telkin ve aşılama işinde geniş teşkilatlar kurulmalı ve her türlü telkin vasıtalarından istifade etmeği bilmelidir. (...)

6. İnkılap prensiplerini candan benimsemiş olan genç idealistlerin (ülkücülerin) yetiştirilmesine kıymet

verilmelidir. Bu gençler memleketin dört bucağına yayılmalı, halka ve gençliğe tesirli telkinlerde bulunmalıdır (...) Vazifesini suistimal eden devlet memurlarını ise, hakiki bozguncu ve inkılap düşmanı telakki etmeli ve kendilerine merhametsizce ceza verilmelidir.

7. Ayrıca, halkçı, ahlâklı ve çalışkan fırka (parti) müfettişleri yetiştirmelidir. Bunların vazifesi, hüviyetlerini hiç kimseye belli etmeden, halkla temas etmek, halkın şikâyetlerini dinlemek ve bilhassa küçük büyük devlet memurlarından vaki olan şikâyetlerin elle tutulan, gözle görülen nevilerini derhal merkeze bildirmektir.

8. Kanun karşısında en küçük müsamahalara ve adaletsizlikleri meydan verilmemelidir. (...)

9. İnkılaptan sonra devletin, memlekette yaptığı hayırlı ve faydalı işleri muhtelif vesilelerle ve rakamlara dayanarak halka anlatmaktan çekinmemelidir. (...)

10. Yeni neslin yeni ruhça yetiştirilmesi, inkılabı temel teşkil eden ideallerin ve prensiplerin memlekette kök salmasına hususi bir önem verilmelidir." (s.63-67)

"TEKDİRDEN ANLAMAYANIN HAKKI KÖTEKTİR"

Kanat, iyilikten anlamayanın, telkin ve öğütlerle yola getirilemeyen zorla "terbiye edilmesini" gerekli hatta zorunlu görmektedir. Şöyle: "...Almanya'da da Gestapo adıyla gizli bir polis teşkilatı kurulmuştur. Yeni prensiplere muhalefette bulunanlar veya aleyhte propaganda yapanlar bu teşkilat vasıtasıyla meydana çıkarılarak cezalandırılmaktadır./Komünistliğin kökünü kurutmak, komünist telkinleri altında bulunan Alman işçilerini ve aydınlarını meydana çıkarmak, vatan ve millet mefhumlarına tamamen yabancı oldukları için yaşadıkları memleketlerin havasını her vakit hoddinlik, menfaatçilik, gizli ve zararlı faaliyetlerle, casusluklarla ifsat etmeğe mütemayil (karışıklık yaratma eğiliminde) bulunan Yahudi ırkını göz hapsi altında bulundurmak bakımından inkılapçı memleketlerin bidayette bu neviden gizli teşkilatlar kurması hiçte lüzumsuz sayılmaz. Sonra yeni rejimin ortaya attığı ideallerin etrafta ve bilhassa gençler arasında kök salmasına mani olan her türlü tenkitlerin ve hareketlerin önüne geçilmesi de son derece lüzumlu ve faydalıdır." (s.87)

EĞİTİMİN YÖNTEMİ

Kanat "bir idealin benimsenmesinin, insanların muayyen fikirler etrafında birleşmesinin amilleri arasında telkin ve taklit önemli rol oynar" diyor. Üretim ilişkilerini ortaya koyacak iş ve

tartışma yöntemi sınıf farklarını su yüzüne çıkaracağına göre, en iyisi önceden saptanmış bir davranış kalıbının öğütlenmesi ve onun aynen taklit edilmesi geçerli bir "ülkücü yöntem" olmaktadır Kanat düşüncelerini şöyle açıklıyor: "Fihakika taklit temayülü ile aynen yapılan hareketler tekrar edildikçe insanda hareketi uyandıran fikirlere karşı müsaait bir ruh uyanmağa başlar. Muayyen hareketleri sık sık yaparak itiyad kazanan bir insanın, itiyadad müteveccih fikirlere karşı sempati duyması" sağlanmış olur (s.60-61).

Kanat, Köy Enstitülerinde uygulanan "iş eğitimi" ilkesinin çok yanlış olduğunu, kendi önerdiği köy enstitüsü modelinden uygulayıcıların saptığını söylüyor. Kanat'a göre, üretici ve ürün getirici iş etkinliği insanı hem bencilleştirir, hem de sınıf çatışmasına götürür. Aslında bu iki sav birbiriyle de çelişmektedir. Ne yapalım ki pedagoji doktorumuz böyle söylüyor. Ve köy enstitüleri konusundaki yargısı şu:

"Köy enstitüleri ne maddeye şekil vermeyi, ve hayatı kazanmayı, gaye edinen marangozluk, demircilik ve yapıcılık gibi bir sanat ve teknik okuludur ve ne de zirai istihsal gayesi ile açılan bir ziraat müessesesidir. Köy enstitüleri sadece karakterli, becerikli ve kültürlü öğretmen yetiştirmeyi gaye edinen bir okuldur. Meslekî bir terbiye yuvasıdır. Burada talebenin çeşit çeşit işler görmesi atelyelerde, tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde çalışması ve ders mevzularının muhtelif iş ve faaliyetlerle işlenmesi hep gayeye ulaşmak için birer vasıta. Tıpkı Avrupa'nın iş okulları veya aktif okulları gibi" (s.175-176).

Oysa köy enstitülerinde iş ve üretim, dar günlere birikim yapmanın yanında, üretim ilişkilerini somut olarak göstermek ve çelişkileri bulmada işi bir araç olarak kullanmak amacıyla yapıyordu. Köy Enstitüleri, işi eğitimi ve okuma özgürlüğünü birlikte yaşattığı için, ortaya hiçbir okulun veremediği bir kuşak çıkarmıştır.

ÖĞRETMENİN ROLÜ

Kanat'a göre, öğretmenlerin değişik düşüncelere ve siyasi eğilimlere sahip olması bir ülkeyi felakete sürükler. Her yerde düşünce ayrılığı olabilir, fakat eğitim kurumlarında asla! Kanat düşüncelerini şöyle ortaya koyuyor:

"Fikir hürriyeti ve kanaat serbestliği safsatasına kapılarak öğretmenlerin çeşit çeşit dünya ve hayat telakkileriyle talebe karşısına çıkmaları bir felakettir. Fikir hürriyeti, kanaat hürriyeti her yerde akla gelebilir, fakat milli birlik ve milli ruh yaratmayı gaye edinen terbiye müesseselerinde asla bahis mevzuu olamaz. (...) Türkiye'de her şeye kayıtsız kalınabilir, herşey

cezasız bırakılabilir, fakat genç Türk neslini yetiştiren öğretmenlerin zübbe fikirlerine, milli ruhu sarsacak hatalı ülkülerine asla göz yumulamaz. Eğer tek tük varsa bunları hiçbir merhamet hissine kapılmadan meslekten uzaklaştırmakta tereddüt etmemelidir." (s.200)

Öğretmen, ülkücü-toplumcu bir siyasal düzenin robotu olarak görülmektedir.

TEPKİLER

Sözkonusu kitabın ve içindeki görüşlerin eleştirisine ancak 1960'dan sonra birkaç kitapta rastlayabildik. Bunlardan ilki, Bayan Kirby tarafından hazırlanan "Türkiye'de Köy Enstitüleri" konulu doktora tezidir. Eserin Türkçesi 1962 yılında İmece yayınları arasında çıkmıştır. Kirby'ye göre "Ancak 1942'den sonradır ki, (yani Nazi Askeri zaferi, Türkiye'nin bir Nazi istilasına kıl payı kalışı yüzünden hükümet Kemalizm aleyhindeki unsurların propagandalarına kesin bir son veremeyecek bir hale geldiği zaman) Kanat pedagojik görüşünün, toplumsal bakımdan muhafazacı olan Nasyonal Sosyalizm ideolojisinin bir ifadesi olduğunu açığa vurmuştur" diyor (Fay Kirby. Türkiye'de Köy Enstitüleri. İmece Y. 1962, s.143). Bu kitapta Kanat'ın pedagojisi uzun uzun eleştirilmektedir.

Bunun dışında önemli bir değinme de, Köy Enstitüsü Müdürlerinden Eğitimci Hürrem Arman'a aittir. Arman anılarını yazdığı kitapta, Kanat'ın kitabını yayımlandığı günlerde okuyup kendisiyle tartıştığını söylüyor ve şöyle yazıyor: "Halil Fikret Kanat bu kitapta kendi eğitim görüşünü açıklıyordu. Kitabın çıkışı Hitlerizmin do ruğuna kavuştuğu, günlere rastlamaktaydı. Türkiye'de bazı kişiler '...') Nasyonal Sosyalizmin daha o zamandan Türkiye'deki öncülleri olmak hevesine kapılmışlardı. Halil Fikret Kanat'ın bu kitabında bu yönde bir tutum seziliyordu." (Hürrem Arman. Pramlığın Tabanı: Köy Enstitüleri ve Tonguç. I, Ankara 1969).

Bir başka tepki de, Köy Enstitülerinin düşün babası ve kurucusu İ.Hakkı Tonguç'un oğlu Engin Tonguç'un yazdığı kitapta yer almaktadır. E.Tonguç, Kirby'den alıntılarla yetinmiştir. (Engin Tonguç. Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç. Ant Y., 414-419).

SONUÇ

Halil Fikret Kanat'ın pek çok kitabı defalarca basıldığı halde bu kitabının yeni baskısı yapılmamıştır. Hitler'in yenilgisinden sonra bu düşünceleri açıktan açığa savunmamıştır. Ülkücüler kendisini baştaçı etmemişlerdir. Bunlara karşın kitabı ve düşünceleri belli bir siyasal harekete armağan kalmıştır.

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

TARİH İÇİNDE ANKARA

seminer

28-29-30 Eylül 1981

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Kütüphane, Solmaz İdariye Salonu

"TARİH İÇİNDE ANKARA"

Yiğit GÜLÖKSÜZ

Tarih içinde Ankara" semineri Ankara'nın tarih içinde geçirdiği toplumsal ve mekânsal dönüşümü ortaya çıkarmayı amaçlıyordu. Günümüzü anlamaya da olanak verecek biçimde, geçmişte olup bitenleri bir düzene sokma çabasının bir şehir üzerinde yoğunlaştırılması ilgi çekici bir birikim sağladı. Ankara bu tür şehir tarihi çalışmalarının ilkine konu oldu. Tarih içinde şehirlerden söz etmenin yanısıra şehir tarihleri üzerine de ayrıntılı çalışmaların başlamış olması sevindirici.

Eylül 1981'in son üç gününde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yürütülen seminerde 19 bildiri sunuldu. Bu bildiriler daha sonra yazılı olarak verilecek ve bir seminer kitabında derlenerek kullanıma açılacak. Bu yazı ile yapılmak istenen, seminerin ve seminerde elde edilen birikimin bir bölümünün tanıtılmasıdır. Bu tanıtma çabasının bildiri metinleri elde olmadan yapıldığını belirtmek gerekiyor.

Seminer, Ankara için önemli dönüm noktalarına bağlı olarak üç bölümde örgütlenmişti: "16. Yüzyıl ve Öncesinde Ankara", "19. Yüzyıl

Ankarası" ve "Kurtuluş Savaşı Sonrası Ankara". 16.-19. Yüzyıllar Arasında Ankara'da Değişme Süreci de sektörel düzeyde inceleniyordu.

Onaltıncı yüzyıl öncesi Ankara çok uzun bir dönemi kapsıyor. Belgelendiğine göre iki bin yıllık bir süre. Ancak bilinenler çok fazla değil. Ankara'nın Doğu ile Batı arasında önemli bir yol üzerinde ve Anadolu yarımadasının merkezi bir yerinde bulunmasının sağladığı üstünlükle önemli askerî ve ticari bir kent olduğu biliniyor. Büyük İskender'in M.Ö. 4. yüzyılda İran seferinde Ankara'da konaklayıp düşmanı burada beklemesi, Timur ile Yıldırım arasındaki muharebelerin yine Ankara çevresinde olması Anadolu yarımadasını kontrol etmede şehrin konumunun stratejik önemini belgelemektedir. Çok daha sonraları bu niteliği Ankara'yı Kurtuluş Savaşının karargahı yapacaktır.

Aynı konumsal niteliği, özellikle Roma yol ağının önemli bir kavşağında bulunması, Ankara'yı önemli bir merkez yapmanın ötesinde onu sürekli "iskân" gören bir kent haline getirmiştir. Ankara, imparatorlukların kurulduğu dönemlerde büyüyüp, zenginleşmiş, bu siyasal birliklerin

dağılması sırasında ise sürekli istilalar ve eldegiştirmelerle yakılıp yıkılmıştır. Roma İmparatorluğunun bir eyalet merkezi olarak Ankara, Milattan hemen sonraki yüzyıl içinde çok parlak bir dönem yaşıyor. Nüfusun bu dönemde yüzbin'e ulaştığı sanılmaktadır. Seminerde Selçuk ve Osmanlı kenti olarak Ankara'nın bu Roma devri Ankara'sından küçük olduğu hipotezi önerildi. (1) Ankara daha sonra büyüklüğünü görelilik olarak kaybetmiş, yine de Bizans'ın bir sınır kenti olarak önemini korumuştur.

Ankara Türklerin eline onbirinci yüzyılda geçiyor. Ancak Osmanlı politik birliğinin kuruluşuna kadar şehir Türk Beylikleri ile Bizans arasında zaman zaman el değiştiriyor. Ankara kalesi bugünkü şekline bu dönemde girmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun kurulup güçlenmesi ile birlikte Ankara, idari, askeri ve ticari işlevleri yanında üretim merkezi olarak da önem kazanıyor. Bölgesinde yetiştirilen tiftik keçisinin "ipekten alâ" tüyü işlenip, dokunup satılıyor. 16. yüzyılda Ankara, imparatorluk ölçeğinde bir iç pazar talebini karşılayan önemli bir dokuma üretim merkezi. (3) Şehirde, eski

merkezde bazıları bugün de ayakta olan yirmiyi aşkın han ve bedesten 15., 16. ve 17. yüzyıllarda üretim ve ticaretin ölçeğini, yoğunluğunu gösteriyor. (7) Bir zamanlar Bizans kentlisi ile Türk göçerlerin alışveriş ettikleri, daha sonra Türklerin ilk yerleştikleri Atpazarı, Koyunpazarı ve Samanpazarı çevresi kentin üretim ve ticaret merkezi. Bugün de Çıkırıkçılar Yokuşu olarak bilinen alan 16. yüzyılda var. (7) Ahî örgütünün varlığı da yine Ankara'daki iktisadi canlılığın bir göstergesi. Tiftik ve bez dokumacılığının yanısıra kervanların ve ordunun deri ve demirden yapılan malzemesi Ankara'dan sağlanıyor. Ancak en önemlisi tiftiğe dayalı sof üretimi.

Şehirde üretim ve ticaret gelişirken Ankara sancağının köylerinde durum nasıldı? 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Ankara çevresindeki kırsal alanda İnsan-Toprak ilişkilerinin değişimini satış belgelerinden ve mahkeme kararlarından bir ölçüde izleme olanağı var. (4) Bu belgeler üzerinde yapılan çalışmalar ilk olarak, "mîrî arazinin", "mülk arazi" haline dönüşüm sürecini açıklayıcı. Tımar sisteminin çözülmesinin bir sonucu olarak 16. yüzyıl ortasından sonra iki tip tasarruf şekli birbirlerine yaklaşıyor. Yine bu belgeler Ankara şehirlisinin çevredeki tarımsal alan üzerindeki kontrolüne ilişkin bilgiler veriyor. Şehirlilerin mülk sahibi olduğu tarımsal alanın kente uzaklığı 30-40 km.'yi buluyor. Köylülerin topraklarını kaybetmesi, bu yüzyıllarda çok sayıda köyün ortadan kalkması böyle bir şehirlü tüccar-köylü ilişkisinin sonucu.

Ankara'da 19. yüzyıl başında, bazı kaynaklarca onbin kişinin çalıştığı bin tezgah olarak tahmin edilen sof üretimi yüzyıl ortasında tümüyle duruyor. Şehrin üretim işlevinin en önemli bölümünü neredeyse ortadan kaldıran dramatik bir değişim olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun tüm iktisadi yapısını sarsan 1838 Ticaret Anlaşması ile Ankara'nın sof dokumacılığı da çok kısa bir süre içinde yıkılmıştır. Bu ticaret anlaşması ile İmparatorluk, 19. yüzyılda sanayileşmekte olan batı ülkelerinin bir açık pazarı haline gelmişti. Ankara tarihinin bu dönemi, böyle bir ilişkinin işleyişini ve sonuçlarını göstermek için eğitsel bir örnektir.

Bu anlaşma ile o güne kadar devletin gümrük himayesi altında bulunan üretim bu himayeden mahrum kalıyordu. Ticarete ithal mallara, yabancı tüccarlara, yalnızca tam

serbesti değil, ayrıca imtiyazlar verilmekteydi. Gümrük himayesinin kalkmasından sonra Batı sanayiinin ürettiği ucuz dokumanın serbestçe ithali ile tiftiğe dayalı üretim durdu. Bez dokuması kısa bir süre daha dayandı ise de Amerikan bezinin gelişi ile o da dokunmaz oldu. (10)

Tiftik hammaddesi işleyen üretimin durmasından sonra, ham tiftiğin üretimi ve ticareti bir süre devam etti. Hatta, batı sanayiinin hammadde ihtiyacını karşılayacak ölçüde gelişti. 19. yüzyıl ortasında Ankara'dan yılda bir milyon okka ham tiftik ihraç ediliyordu. Ancak artık ticaret geleneksel Osmanlı tüccarının elinden çıkmış, merkezi İstanbul'da olan yabancı ticaret firmalarının ve onların Ankara'daki temsilcilerinin eline geçmiştir. Ankara ham tiftik işleyemediği gibi, artık onun ticaretini de yapamamaktadır. Yabancı firmalar ham tiftiği yerinden toplama ya başlamışlardır. Kısa bir süre sonra da Ankara tiftik keçilerinin Güney Afrika ve Amerika'ya götürülüp buralarda üretilmesiyle, ham tiftik fiyatları da hızla düşmüştür. 19. yüzyıl ortalarında okkası 60 kuruş olan tiftik yüzyıl sonlarında 8-10 kuruştur.

Batılı sanayileşmiş ülkelerle bu tür ilişkilerin doğal bir sonucu olarak İstanbul, İzmir gibi liman şehirleri hızla gelişirken, iç ticarete ve sanayi öncesi üretime dayalı iç bölgelerdeki Ankara gibi şehirler geriledi. Dış pazar ile bütünleşme sonucu, dışarıya hammadde satılan dışardan mamul madde alınan, böylece iç dolaşımın giderek güdükleştiği bir süreç içine girildi. Ankara'nın önce üretim işlevinde, daha sonra da ticaretindeki gerileme 19. yüzyılda işsizliğin büyük boyutlara varması ile sonuçlandı. Ankara'dan İstanbul'a iş bulma amacı ile gidişler bu dönemde başlamıştır. (10)

Yalnızca kentten değil, köylerden de Ankara dışına göç var. Öte yandan kent'e göç devam ediyor. 1873, 1874, 1875 yıllarındaki kıtlık, göçü hızlandırıyor. Kıtlık olmayan yıllarda da köylerde durum iyi değil. İngiliz Konsolosluk Raporları kırsal ve tarımsal durumla ilgili bilgi verici. 1893 tarihli ve Ankara tarımı üzerine konsolosluk raporundan tarımın yapısı, köylünün durumu ve tefeci-köylü ilişkisinin işleyişini sayılarla ve yorumlanarak seminerde aktarıldı. (12) Köylünün borçlanışı, önce ürünü sonra toprağını tefeciye kaptırışı mekanizması anlatıldı. Bu mekanizma köylerde de bir katmanlaşmaya neden olmaktadır. Daha büyükçe toprağı olanlar, şehirdeki

tefeci ile ortaklık ilişkisine girmek zorunda kalmazken, çoğunluğu oluşturan 40-80 dönümlük toprak sahipleri bu ilişkiyi kurmak zorunda kalmaktadır. Bir'e beş veren bir tarımsal yapıda, dıştaki ortağın payı ve yiyecek buğday dışında, bütün yılın emeğine karşılık elde kalan buğday bir tondan azdır. Bu ürünün değeri 3-4 İngiliz lirası kadar tutmaktadır. Aynı yıllarda bir tarım işçisinin yıllık geliri de yine bu düzeydedir. 19. yüzyıl sonunda 800 bin ile bir milyon arasında tahmin edilen Ankara il nüfusunun % 90'ı bu koşullarda tarım kesiminde çalışarak yaşamını sürdürüyor. (10)

Hristiyan reaya ise, kent içi, bölge içi ve dışı ticareti kontrol ediyor. Şehirde ve çevresindeki bağlarda oturuyor, kent nüfusunun üçte birini oluşturuyor. (8) Yedi adet "ecnebi mektebi" Fransızca eğitim yapıyor. (11) Onbin altınlık bağ evlerinin yapıldığı ve yangınlardan sonra yüzlerce piyano'nun sokaklarda görüldüğü söyleniyor. 1890'da şehirde iki de tiyatro var. 1881 yangınından sonra 1882'de "Tulumba Teşkilatı" (8), 1884 de Ankara İmar Komisyonu kuruluyor. 1890'da kent içi su tesisatı Abidin Paşa zamanında gerçekleştiriliyor. 1892 de ise kendisinden çok şeyler beklenen demiryolu Ankara'ya ulaşıyor. Demiryolunun gelişinde evlerin ön yüzleri beyaz kireç badana yaptırılıyor. (10)

Demiryolunun gelişi ile sınai bir gelişme beklenmektedir. Ancak bu gerçekleşmiyor. Bir bildiride (11) belirtildiğine göre, demiryolunun Ankara sanayiine katkısı, 1 un fabrikası, 9 kiremithane, 7 yağhane ve 1 "sanat mektebi"nden ibaret kalıyor. Almanlar tarafından yapılan demiryolunun güzergahı tahıl toplama merkezlerine yöneliktir. Nitekim demiryolundan sonra tahıl üretiminde % 50 artış olmuştur. Demiryolunun Ankara'da kalması, diğer büyük merkezlere, özellikle kuzey ve güneydeki limanlara bağlantılarının yapılmaması ve ikinci kademe bir ağın oluşturulmaması kendisinden beklenen düzeyde bir gelişme etkisini önlemiştir.

Demiryolunun gelişi Ankara için beklenenleri veremiyordu ama, bir süre sonra, hiç hesaplanmayan, beklenmeyen bir biçimde Ankara'nın yazgısını değiştiren bir kararın oluşturulmasında etkili olacaktı. Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'nın karargahı ve daha sonra da yeni Cumhuriyetin başkenti yapılma kararında demiryolunun varlığı önemlidir.

Buraya kadar anlatılanlardan, Kurtuluş Savaşının başladığı sırada Ankara'nın başkentlik için güçlü bir aday olmadığı sonucu çıkıyor. Başkent olması sözkonusu çeşitli şehirler ileri sürülmüş ama Ankara bunlar arasında hiçbir zaman yer almamıştır. (13) Ankara'yı başkent yapan süreç Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi ile başlar ve ulusal direnişi örgütlemesi ile gelişir. Mustafa Kemal Samsun'a çıkışından başlayarak, özellikle askeri örgüt yoluyla "idaraye tavsiye ve hatta talimat vermeye" başlıyor. Kuşkusuz başkentlik işlevinin en önemli niteliği "idare"yi yönetmek yetkisidir. Başlangıçta bu yetki "kayan bir merkez" den kullanılmaktadır. Bu yetki merkezi 1919 Mayıs'ında Samsun'da, Temmuz'da Erzurum'da, Eylül'de Sivas'ta ve Aralık 1919'da da Ankara'dadır. Ulusal kongrenin toplanmasıyla Sivas'ta yönetir, a "fiilen" elkonulmuş, İstanbul başkentlik işlevini kaybetmiştir. Başkentlik işlevi İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş, ama Anadolu'da devamlı bir merkez henüz kesinleşmemiştir. Devamlı bir merkez ancak amaçların, Misak-ı Milli sınırlarının ve savaş programının açıklığa kavuşması ile belirlenebilir. (19) Ve böyle oldu.

Yirminci yüzyılda dünyada her biri farklı güdülerle verilmiş kararlarla yerleri değiştirilmiş çeşitli başkentler bulunuyor. Bunlar arasında Ankara'nın yerseçim kararı yarı-sömürge ilişkilerine bir ilk karşı çıkıştır. Böyle bir yerseçim kararının genel amaçları seminerin son bildirisinde (19) şöyle sıralanıyor; ulusal devlete geçmek, emperyalist ilişkilere alışmış liman kentlerinden uzaklaşmak, İstanbul'un kozmopolit ilişkiler içindeki bürokrasisine karşı yeni ulusal bir burjuvazi yaratmak... Başka düzeylerde amaçlar da var. Ülkenin mekansal düzenine ilişkin amaç, iç pazarı bütünleşmiş bir ulusal ekonomiye ulaşmak; kent düzeyinde ise, yeni bir örnek kent yaratmaktır. Amaçları sıraladıktan sonra "Ankara'nın başkent seçilmesinin toplumsal sonuçlarının neler olduğu" sorusu soruluyor. (19) Altmış yıl sonra bu kararın başarısını incelemenin çeşitli zorlukları var. Zorluklar böyle önemli bir karar üzerine yargıda bulunmanın yöntemi üzerinde yoğunlaşıyor. Böyle bir test için kurucuların başlangıçta gözettikleri amaçlar yeterli olmamaktadır. "Hızlı kentleşme" ve "Gelişme hızına etki" gibi bazı ek hedeflerin katılması gerekiyor. Çok hedeflilik sorunu ile zaman boyutu-

nun getirdiği sorunların da yöntem açısından çözülmesi gerekli. Bildiri başkentlik kararının toplumsal sonuçlarını sistemli olarak inceliyor. "Başkent olarak Ankara'nın yerseçimi, yeni devletin Osmanlı imajından kurtulmasında ne kadar yardımcı olmuştur?" "Bu karar Türkiye'nin kalkınma hızına nasıl ve ne kadar etki etmiştir?" sorularına cevap öneriyor. Kararı makro coğrafya açısından da test etmeye çalışıyor.

Kısaca değerlendirildiğinde, "Tarih İçinde Ankara" Semineri, tarih, sosyal bilim ve planlama disiplinleri için çok yönlü bilgi ve yorum birikimi sağladı. Birçok anlamlı ve ufuk açıcı soru bu ortamda ortaya atıldı. Ankara'nın zaman içinde dönüşüm ve gelişim dinamikleri çeşitli boyutları ile çözümlendi. Sosyo-ekonomik yapı ile mekansal yapı arasındaki ilişkilerin kurulması yönündeki çabalar hemen hemen tüm bildirilerde görüldü. Bu çok boyutluluk, diğer ürünleri yanında seminerin önemli bir katkısını oluşturdu. Benzer nitelik ve düzeyde çalışmaların başka şehirlerimiz için de yapılması, yalnız bu şehirlere ilişkin bilgi derinliği kazandırmakla kalmayacak, Türkiye ölçüsünde genellemelere olanak sağlayacak bir ortam yaratacaktır.

"TARİH İÇİNDE ANKARA" SEMİNERİ BİLDİRİLERİ

16. YÜZYIL VE ÖNCESİNDE ANKARA

- (1) 16. Yüzyıl Öncesi Ankarası Üzerine Bilinenler, Y. Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE, ODTÜ, Mimarlık Fak.
- (2) Ankara'nın İlk Tahrir Defterinden Elde Edilen Bilgiler Doç. Dr. Muzaffer ARIKAN, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak.
- (3) 16. Yüzyıl Ankarası, Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri Doç. Dr. Özer ERGENÇ, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak.
- (4) Ankara ve Çevresinde Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi Doç. Dr. Suraiye FAROQHI, ODTÜ Fen ve Edebiyat Fak.
- (5) Yönetim Merkezi Olarak Ankara'nın Geçirdiği Evrim Doç. Dr. Musa ÇADIRCI, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak.
- (6) Seyahatnâmelerde Ankara Dr. Korkmaz ALEMDAR, ALTIA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yük. Okulu

19. YÜZYIL ANKARASI ÜZERİNE

- (7) Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Doç. Dr. Ömer Bakır-

er, ODTÜ Mimarlık Fak. Asistan Emre MADRAN, ODTÜ Mimarlık Fak.

- (8) 19. Yüzyılda Ankara'nın Kentsel Formu ve Konut Dokusundaki Farklılaşmalar Y. Prof. Serim DENEL, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (19) 19. Yüzyıl Ankara'sında Kale-içi Y. Prof. Ayşıl YAVUZ, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (10) 19. Yüzyıl Ankara'sında Ekonomik Hayatın Örgütlenmesi ve Kent-içi Sosyal Yapı Y. Prof. Dr. Erdal YAVUZ, ODTÜ İdari İlimler Fak.
- (11) 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hintlerlandının ve Hintlerlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi Doç. Dr. İlber ORTAYLI, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak.
- (12) Konsolosluk Raporlarında Ankara Prof. Dr. Gündüz ÖKÇÜN

KURTULUŞ SAVAŞI SONRASI ANKARA

- (13) Kurtuluş Savaşının Mekansal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği Doç. Dr. Seçil AKGÜN, ODTÜ Fen ve Edebiyat Fak.
- (14) 1923-1928 Ankara'sında Konut Sorunu ve Konut Gelişmesi Y. Prof. Yıldırım YAVUZ, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (15) 1928-1946 Döneminde Ankara'da Yapılan Konutların Mimari Değerlendirilmesi Asistan Gülsüm NALBANTOĞLU, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (16) 1928-1946 Döneminde Ankara'da Yapılan Resmi Yapıların Mimarisinin Değerlendirilmesi Y. Prof. İnci ASLANOĞLU, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (17) Cumhuriyet Sonrası Ankara'sının Ekonomik ve Toplumsal Yapısı Yaratılmak İstenilen Cumhuriyet Burjuvasının Yaşam Kalıpları Y. Prof. Dr. Ünal NALBANTOĞLU, ODTÜ Fen ve Edebiyat Fak.
- (18) Jansen Planı Uygulama Sorunları ve Cumhuriyet Demokrasisinin Kent Planlamasına Yaklaşımı Prof. Gönül TANKUT, ODTÜ Mimarlık Fak.
- (19) Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi Prof. Dr. İlhan TEKELİ, ODTÜ Mimarlık Fak. Öğr. Gör. Selim İLKİN, ODTÜ İdari İlimler Fak.

ÜLKEMİZDE YOZ MÜZİKLER SORUNU VE RADYOLARIN SORUMLULUĞU

Güney GÖNENÇ

20-23 Ekim günlerinde Eskişehir'de İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İletişim Bilimleri Fakültesi'ne bağlı Atatürk Müzik Araştırmaları ve Eğitim Merkezi'nce "I. Türk Müziği Kurultayı" adlı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda yaklaşık 30 bildiri sunuldu bunların kimileri üzerinde tartışmalar yapıldı. Bildirilerden çoğunun kişisel-özel dilekler niteliğinde olması, hemen hemen hiçbirinin yazılı metne dayanmaması ve bu yüzden izleyicilere yazılı olarak ulaştırılmaması toplantıdan umulan yararı çok azalttı.

Kurultayı düzenleyenlerin belirttiklerine göre Kurultay çağrısı Türkiye'de müzikle âza ya da çok ilgisi olabileceği sanılan bütün kurum, kuruluş, dergi, ve kişilere Kurultay çağrısı gönderilmişti. Buna karşın gösterilen ilgi pek fazla olmadı. Özellikle kimi çevrelerin -örneğin Ankara Devlet Konservatuvarının, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının, İstanbul Belediye Konservatuvarının, Kültür Bakanlığının- konuya hiç ilgi göstermedikleri, TRT'nin ancak birkaç gözlemci göndermekle yetindiği dikkatleri çekti. Gözlenen bir başka konu da ülkede müzik yaşamının içinde bulunduğu dağınıklık ve keşmekeşin -doğal olarak- kurultaya da yansımış olmasıydı. Bu anlamda Kurultay, "Türk Sanat müzikçileri", "çoksesli müzikçiler", "halk müzikçileri" gibi yapay bir bölünmenin, birbirlerinin dilini bile anlamayan "taraf"ları arasında bir tür "sağırklar diyalogu" biçiminde geçti. Belki de Kurultayın en olumlu yanı bu oldu: Bu karmaşanın, bu keşmekeşin bir kez daha ve açıkça gözler önüne serilmesi.

Kurultay'da dikkatleri çeken bir nokta da -Atatürk'ün 100. doğum yılını kutlamakta olduğumuz için olacak- konuşmacıların çoğunun Atatürk adını kendi amacı doğrultusunda ve kendi anlayışına uygun biçimde kullanması, Atatürk'ün sözlerinin her türlü ve çoğu kez de birbirine karşıt müzik politikalarının temeli olarak sunulabilmesi oldu.

Kurultay'da -bizce- önemli müzik olaylarından biri bağlama ustası Yavuz Top'un halk müziği çalgıları ile gerçekleştirdiği çoksesli denemelerini dinletmesi oluşturdur. Bir deneme olarak övgüyle, en azından hoşgörüyü karşılanması gereken böylesi bir çalışmaya katkı veren İstanbul Devlet Türk Musikisi Konservatuarı öğrencilerinin velilerine Konservatuar yetkililerince "bu çalışmalara katılmayı sürdürdükleri takdirde Konservatuardan ihraç edileceklerdir" anlamında yazı yazılmış olduğunu da bu vesileyle öğren-dik!

Bir başka anılmaya değer müzik olayı da Ali Ufki'nin "Mecmua-i Saz-ü Söz" adlı 300 yıllık yapıtında yer alan türkülerden 7 tanesinin amatör bir koro tarafından sunulması oldu. Ali Ufki, 1610 yılında doğmuş ve delikanlılığında Türk'lere esir düşmüş bir Polonyalı'nın, Albert Bobowski'nin Türkiye'de aldığı addır. Ali Ufki, İstanbul'da saray müzik okulunda santur öğrenmiş, giderek besteci olmuş, takım başlığa kadar yükselmiştir. Ali Ufki 1650 yılında, tek kopyası bugün British Museum'da olan bir müzik kitabı yazmıştır. 368 sayfalık bu yapıtta pek çok "klasik Türk müziği" eserinin ve daha da ilginç, pek çok türkünün notası vardır. Geleneksel olarak nota kullanmayan, bu nedenle de tüm eserlerin yüzyılımıza kulaktan kulağa ulaştığı Türk müziği için bu yapıt çok önemlidir. İşte bu yapıttan -biri de Karacaoğlan'dan olmak üzere- 7 türkü bir Kurultay gesinde gün ışığına çıkarıldı.

Kurultay'da hemen tüm konuşmacılar yoz müzik, "arabesk", müziksizleşme gibi terimlerle belirttikleri olgunun nedenlerini incelemeye, zararlarını vurgulamaya özen gösterdikleri halde, oturum aralarında bu yoz müziklerin çalınması, hatta bir de "arabesk" müzik "konser"i düzenlenmiş olması kanımızca büyük bir çelişki oluşturdur.

Kurultay'a yazılı olarak sunulan ve "dilek temenni"nin ötesinde katkılar getiren iki bildiri, dergimiz yazarlarından Güney Gönenç'in "Ülkemizde yoz müzikler sorunu ve radyolarımızın sorumluluğu" adlı bildirisiyle Yılmaz Onay'ın "Hayatın müziksizleştirilmesi ve getirdiği sonuçlar" adlı bildirisiydi. Bilim ve Sanat bu "Kurultay" vesilesiyle müzik sorunumuza tekrar eğilirken, bir yandan bu çabaların gerçekten "Kurultay" aşamasına varmasını diliyor, diğer yandan Güney Gönenç'in bildirisini bu sayıya alarak önümüzdeki sayılarda da sürdürmek üzere müzik sorunumuza sayfalarını açıyor.

1.GİRİŞ

Müziğin ülkemizde bugün vardığı noktanın nihayet tartışma gündemine geliyor olması sevindiricidir. Kanımızca müzik alanında bugüne dek izlenegelmiş olan politikanın tümüyle iflas etmiş olduğu artık gözlerden saklanamayacak hale gelmiştir. Aydın kişiyi -bir yandan kuşatıp içine alan, ama bir yandan da- rahatsız eden arabesk olgusu, gittikçe genişleyen bir düşünür kitlesinin nihayet uyanmasına, hatta yalnız müzikte değil, tüm kültür-sanat yaşamında izlenegelmiş pratikler hakkında "bu işte bir yanlışlık olmalı" kuşkusunu nihayet duymasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, hem bu politikaların ve pratiklerin incelenmesi ve teşhir edilmesi hem de bunların yol açtığı yıkıntının onarılma yollarının araştırılması kaçınılmaz bir görev olmaktadır.

Sözünü ettiğimiz politika "batılılaşma" denen politikadır. Kültür yaşamımızda, en belirgin olarak da müzikte, amaç olarak yeni çağın istediği, gerektirdiği bireşimin yaratılması yerine kültür değişimini alan zihniyettir. Muammer Sun'un deyişiyle, uygarlık yaratmayı değil, uygarlık değiştirmeyi amaç seçen zihniyettir (1). Müzik, ancak ulusal, geleneksel köklerine ve yaşanan döneme ayaklarını basarak çağdaş, ileri yaratılar için atılım yapabilir. Oysa, yaşamın her alanında, özellikle de eğitim kurumlarında kör bir batılılaşma mantığı içinde, hiçbir düşünce üretilmeksizin, "çağdaşlaşma batılılaşmadır, çağdaş müzik de batı müziğidir" anlayışıyla Türk müziği dışlanmıştır. Azer Yaran'ın deyişiyle "Yeni zamanlara yeni ezgiler gerek... Ancak bu yeni şarkılar gökten inmiyor. Kentiyle, köyüyle, toprağıyla, taşıyla yeni bir zamanı yaşayan topluma başka toplumların hazır şarkıları aktarılmıyor. Toplumlar kendi ezgileri, kendi dilleri, usları, yürekleri ve kurumlarıyla, kendi gelenekleri üzerinde, komşu kültürlerle de etkileşerek şarkılarına yeni halkalar ekliyorlar... Cumhuriyetle birlikte örgütlenmeye başlayan eğitim kurumları ne yapmıştır? Onlar kendi köklerinden tümüyle kopuk, gökten hazır müzik indirmedilerse de batıların beste ve seslendirmelerini Türkiye'de kırkinci dereceden kopyalarla yineleyerek çağdaşlaşmaya (1), batının şarkılarına Türkçe söz uydurarak yeni zamanın istediği yeni şarkıları yaratmaya (1) başladılar... Bu kurumlarda gelenekselin reddedilmesi öylesine korkunç bir eğitim cinayeti durumunu almıştır ki, Gazi Eğitim Enstitüsünde özel odalarda çalışma yapan öğrencilerin ellerindeki batı sazlarıyla kazara "alaturka" ya da özgün bir halk ezgisi çalmalarına yabancı bir uzmanın egemenliğindeki yönetimce şiddetli tep-

ki gösterilir olmuştur. Konservatuarda aynı davranışı gösterecek öğrenci okuldan atılma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bu tutum bizi nereye getirdi? Batı aktarma ve taklitlerini "çağdaşlaşma" adına göklere çıkarmaya ve desteklemeye, araştırılıp geliştirileceği yerde ihmal edilmiş müziğimiz hesabına da utanç duymaya. Sokakta elinde Batı sazlarından birini ya da gitarı taşıyan genç, bu uğraşının gururunu, geleneksel sazlarımızdan birini ya da bağlamayı taşıyan genç ise bunun ezikliğini duydu" (2). Oysa, Türk müziğinin çeşitli türleri üzerinde "yapısal araştırmalar çağdaş müziğimizi kendi kökleri üzerinde yükseltir, halkımızın dünyasının derinliğini ve zenginliğini çağın müzik olanaklarıyla günışığına çıkarıp dallandırır, insanımızın çağdaş iç dünyasına görkem katardı. Toplumumuzun müzik zevk ve beğenisinin çağdaşlaşması, sahibi olduğumuz geleneksel müziklerin geriletilmesi, söndürülmesiyle değil, bunların çağdaş kurumlarda serpilip gelişmesi, boyvermesiyle olanaklıydı...Bizim gibi yirminci yüzyılın başlangıcında hızlı ve geniş çaplı dönüşümlere uğramış bir toplumda ulusal çağdaş müziğin yükselmesi ulusal çağdaş kurumlarda cesur, yoğun bir çalışmayla parlayabilirdi. Son besteleme teknikleri ve ulusal köklere sıkı sıkıya bağlılığın harmanında yapılacak inceleme, araştırma ve yaratma çalışmalarında doğacak bileşim, müziğimizin parlak bugününü ve parlak geleceğini sağlayabilirdi" (3). Oysa ne olmuştur? Bugün artık yozlaşma yadsınmıyor. Arabeskle aranjman, Gencebay'la Boney M buluşmuşlar ülkenin müzik yaşamına gecekondundan Hilton salonlarına kadar egemen olmuşlardır.

Yaygın bir yanlışta düşülüyor. Müziğin yozlaşmasında radyolarımızın sorumluluğu, payı yokmuş sanılıyor. Hatta yozlaşmanın "radyolarımızda yoz müziğin yasak olmasına karşın" gerçekleştiği görüşü ileri sürülüyor. Bu görüşler tümüyle yanlıştır. Tersine, radyolarımızın bu oluşumda büyük sorumluluğu vardır. Bu yazımızın ana konusunu bu sorumluluğu sergilemek oluşturacaktır. Ana konumuza geçmeden önce hiç yorum eklemeden dört alıntı yapacağız.

İlk alıntımız 30 Ekim 1950 günlü Ulus gazetesindeki bir yazıdan. Bu yazısında Bedii Sevin şöyle diyor: "İstedigi kadar güzel melodileri, çeşitli ve orijinal ritimleri olsun, alaturka, bugünkü haliyle iptidailikten kolay kolay kurtulacağına benzemiyor. Yirmi milyonun başına şapkayı oturttuğumuz gibi kulağını da 'çok ses'e alıştırmanın yolunu bulmalıyız"

İkinci alıntımız Faruk Güvenç'in Özgür İnsan dergisinin Haziran 1972 tarihli 1. sayısındaki yazısından. Şöyle: "Eğitimcilerimiz ve müzikçilerimiz müzik devrimini tabana indirebilme-

nin, halka ulaştırmanın yolunu bulamadığı için, çokses Türkiye'ye adımını attuktan elli yıl sonra bile hâlâ mutlu bir azınlığın yararlandığı nimet olarak tıkanıp kalmıştır... Biz Türk müzikçileri, bu umutsuz durumu değiştiremedikimize, bir 'müzik eğitim reformu' getiremediğimize göre, Türk halkını hiç olmazsa yukardan aşağıya doğru nasıl etkileyebiliriz, çoksesi daha geniş bir kitleye nasıl sevdirebiliriz diye yıllardan beri kafa patlatırız... Başlangıçta çok sesli türkülerden hani neredeyse mucize bekliyorduk... Aranjman denilen yeni tür, aslında yine çokseslendirilmiş veya çok sesli olarak bestelenmiş türkülerden başka bir şey değil... Aranjmanlar seviliyor, bütün yurda yayılıyor. Sırası gelmişken Mozart'ın elli yılda bir avuç insana tanıtamadığıımız kırkinci senfonisinin, hani neredeyse hiç bozulmadan 'hafif müzik' diye bir plağı yayınlanınca, bütün gençlerin dilinden düşmez olduğunu hatırlatmanın faydası vardır. Bu gidişle galiba çoksesin halkın kendi müziğine dayanarak halka benimsetilmesinde 'sanat müziği'nden daha fazla hafif müziğin yararı olacak. Ya kötüler, ya kalitesizler? diyeceksiniz. Onların da 'sanat müziği'nin kötüsünden ve kalitesizinden daha çok zararı olamaz."

Üçüncü alıntı Vedat Nedim Tör'den. Radyolarda Türk müziğinin 1934'te yasaklanması olayını Muammer Sun'a Tör şöyle anlatmış: "O olayı sana anlatayım. O zaman, Basın-Yayın Genel Müdürüydüm. Atatürk bu nutkunu verince hemen ben Şükrü Kaya'ya gittim -İçişleri Bakanı- ve dedim ki ona, 'Paşa bunu söylediğine göre herhalde alaturkanın yasak edilmesini istiyor. Yaparsanız hoşuna gider' dedim, ve Şükrü Kaya da yasak etti" (4, sayfa 68).

Son alıntımız ise Tanburacı Osman Pehlivan'dan. Yıl 1936'dır. Türk müziğinin her türü iki yıldan beri radyolarda yasaklanmış durumdadır. Bir gün Atatürk, Osman Pehlivan'dan Rumeli türkülerini dinlemiş, bunları radyodan halka da dinletip dinletmediğini sormuştur. Osman Pehlivanın, Atatürk'ün "Radyoda Türk müziği yayınları şu anda başlatılacaktır" buyruğunu vermesine yol açan yanıtı şöyledir: "Radyolarda Türk müziği çalınması yasak. Yarın millet Arap müziği dinlerse bunun sorumlusu siz olursunuz" (5, sayfa 94).

2. RADYOLARIMIZIN ÇEŞİTLİ MÜZİK TÜRLERİNE AYIRDIKLARI SÜRELER

Radyolarımızın geçmişte ve bugün çeşitli müzik türlerine ayırdıkları yayın sürelerine kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır. Bu amaçla aşağıdaki çizelgeyi veriyoruz.

Bu çizelgede yasal radyolarımızın yayınlarındaki çeşitli müzik türlerinin süre olarak yüzdeleri gösterilmiştir. TRT-1'e ilişkin oranların yazılı programlardan çıkarılması olanaksız olduğundan verilememiştir. Polis ve meteoroloji radyoları için de durum aynıdır. Ancak bu son iki radyonun yayınlarının yaklaşık yüzde yüzünün arabesk ve pop müziği türünden yoz müziklerden oluştuğu bilinmektedir.

Çizelgede Türk müziğinin yasaklandığı yıllara ilişkin sayılar özellikle gösterilmiştir. Bu sayılardan kaldırılan Türk müziğinin yerini öncelikle hafif batı müziğiyle söz yayınlarının aldığı gözlemlenmektedir. Osman Pehlivan'ın Atatürk'e yukarıda alıntıladığımız sözleri söylediği sırada, çizelgeden görülüyor ki, Ankara Radyosu'nun tüm yayınlarının yüzde 80'ini "hafif batı müziği" adı altında toplanabilecek müzikler oluşturuyordu. O dönemde dile getirilmiş "halkımız İran, Mısır radyolarını dinler oldu" türünden yakınmaları içeren yazıları biliyoruz (8). Aynı günler Vehbi Koç'un Ankara'daki radyo mağazasına gelen müşterilerin "Aman bana bir radyo ver ama içinde Necip Aşkın olmasın" dediği günlerdir (4, sayfa 86).

Çizelgede ilgi çekici gördüğümüz bir nokta da 1960'lar ortalarına kadar halk müziğine radyolarımızda çok az yer verilmiş olmasıdır. Bu arada 1937'den 1952'ye kadar sürdürülen çalışmalar sonunda derlenen on bin dolayında halk ezgisinin Konservatuar'ın depolarında, gözlerden ve kulaklardan uzak, küflenmeye ve yok olmaya terk edilmiş olduğunu anımsatmamızda yarar vardır (9).

Bir başka önemli nokta da 1960'ların sonundan 70'ler başına kadar "2. ve 3. program" adı verilen yayınlarla günümüzdeki TRT-3 yayınlarıdır. Bu radyolar sanki başka bir ülkenin radyolarıdır. Biz bu radyoları mikrop'a benzetiyoruz. Hangi mikrop'a? İstiklâl Marşımızın bestecisi Zeki Üngör Musiki Muallim Mektebindeki öğrencilerine "Siz benim mikroplarınısınız. Türkiye'ye Batı müziğini siz yayacaksınız" dermiş hep (1). İşte bu radyolar da aynı işlevi üstlenmişlerdir. Güçlü verici olarak yalnızca Ankara ve İstanbul radyolarının bulunduğu, Anadolu'nun geniş kesimlerinin pratik olarak radyosuz olduğu dönemlerde bile eldeki 7 "il radyosu" vericisinden üçü Ankara, İstanbul ve İzmir'de ikinci program adı altında hiç söz yayını olmayan, müzik yayınları yüzde yüz oranında batı müziğinden oluşan (bunun yüzde 60'ı "hafif batı müziği"dir), ulusal bayram günlerinde ya da başka önemli günlerde bile program kalıbı hiç değişmeyen, ülkeye sırtını dönmüş bir tür mutlu azınlık yayıncılığının aracı yapılmışlar-

dır. Bu radyoların "dinleyici istekleri" olarak göndermek üzere vereceği "parti"nin gün ve saatiyle tam o saatte çalınmasını istediği parçaların adlarının yazılması için yerleri bulunan istek kartları düzenleyerek matbaada bastıran ve deste deste postalayanlara hizmet etmesi doğal sayılmıştır (10). Semih Tuğrul'un anlatımıyla, bu radyolar aracılığıyla "özellikle hafif batı müziği türünde Amerikanvari disk-jockey'lik cambazlığına hevesli gençlere mikrofonlar açılmış ve bu delikanlılar.. olmayacak hafiflikler, eşi örneği az bulunur laubali davranış ve sözlerle yerli ve yabancı bazı plak şirketlerini zengin etmek için ellerinden geleni yapmaktan geri kalmamışlardır" (11).

Çizelgede yer almayan kısa dalga "Türkiye'nin Sesi" yayınlarına gelince, yurt dışındaki işçilere yönelik yayın

yapan, yurt içinden de dinlenebilen bu radyo arabesk türü yoz müziği işçilere alabildiğine çalmaktadır. Yasadışı polis ve meteoroloji radyoları ise, yukarıda belirttiğimiz gibi yüzde yüze yakın oranda arabesk-aranjman türü yoz müzik çalmakta ve TRT radyolarından kaçan dinleyici için 1936'larda İran, Mısır radyolarına yükletilen işlevi günümüzde üstlenmektedirler.

3. RADYOLARIMIZDA TÜRK MÜZİĞİ YAYINLARININ NİTELİĞİ

Radyolarımızda Türk müziği yayınlarının niteliği, genel olarak, iyice düşük olagelmıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bir kez Türk müziği öğretimi geleneksel usta-çırak düzeninden kurtulamamış, çağdaş bir düzeye gelememiştir; gelememiş değil, gelmesi

bilinçli olarak engellenmiştir. (Bir örnek: Türkiye'de Türk müziği eğitiminin Anayasa'ya aykırı olduğu ileri sürülmüştür!) (12). Bu nedenle çalgılarımızın metodu yoktur, pek çok müzikçi yeterli bir solfej eğitimi bile almamıştır, şarkıcıların, hele türkücülerin çoğu detone olurlar, çalgılar falso sesler çıkarırlar, kemancıların birlikte yay çekmeleri olanaksızdır vb... Şunu hemen belirtmekte yarar vardır ki, sözünü ettiğimiz bu olgunun kendisi, kendi başına bir yozlaşmanın başlangıcıdır. Koşullar gözönüne alınırsa, bu, beklenen, doğal bir olgudur. Kanımızca da bilinçli olarak amaçlanan bir olgudur. Bu nitelik çözülmesine bir de Türk müzikçisinin (ayrıcalıklar elbette vardır) geleneksel durağanlığını; yeniliklere, gelişmelere kapalı oluşunu; Batı müziğine uzak duruşunu eklemeliyiz. Radyolarımız belirleyegeldiğimiz bu olumsuz çerçeveyi kıramamış, çağdaş bir eğitim düzenini kendi içinde oluşturamamıştır. Böyle bir oluşum istenmiş midir, ya da verili koşullarda gerçekleştirilmesi olanaklı mıydı, bilemiyoruz.

Radyolarımızda Türk müziği yayınları genel olarak tutucu bir dünya görüşünün çerçevesine sıkışmıştır. Kimi çevrelerce Türk müziği yaşayan, gelişen, gelişecek olan bir ulusal kültür ögesi değil; geçmişe sarılmanın, geçmişin yüceltilmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Geçmiş; üzerinde çağdaş kültürün yükseleceği bir kültür mirası biçiminde değil, özlemle anılan, olduğu gibi yaşatılmaya çalışılan, durağan bir varlık olarak algılanmıştır. Sonuç olarak öncü deneyimlerin, örneğin çokseslilik uğraşlarının, çalgıları geliştirme çabalarının; ezgide, biçimde, içerikte ilerici girişimlerin önü tıkanmıştır. Bu da bir yandan Türk müziğinin soyutlanıp yabancılaşmasına yol açmıştır; öte yandan -alt düzeyde de olsa, yoz da olsa- yeni ve değişik bileşimlerin gündeme getirilmesi arabesk denen alana terkedilmiştir. Orhan Gencebay'ın şu sözlerini burada anımsamakta yarar vardır: "Biz, kendi kültürümüzü, katı kuralları bir yana bırakıp her yoruma açık bir düşünce ile araştırıp çalışırsak iyi bir yere gelebiliriz. İşte ben özgürce araştırıyor ve çalışıyorum" (2).

Radyolarımız halk müziğimizi de "usta-çırak ilişkisi içinde yetişen, müzik eğitimi görmemiş kadrolar elinde ve aslını koruma savıyla, çağdaş seslendirme her türü olanağına karşı durularak kendi kabuğunda tekdüze bir kalitesizliğe hapsedmiştir. 'Yurttan Sesler' koroları türkülerini özgün seslendirilişinden de uzaklaştırmaktadır. Tek ses ve tek sazın ince yorum olanakları toplu seslendirmede büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır" (2). Bütün yorumlamalar bağlamanın karadüzen'ine kapsedilmiştir. Her türlü deneye,

	SM	HM	BEM	BSM	bm	müzik toplam	söz toplam	kaynak
1927-36 Ankara	16,4	---	33,5	22,0	12,8	84,7	15,3	(5, s.72)
1934 Ankara	33,4	---	8,3	18,8	31,6	92,1	7,9	(5, s.72)
1935 Ankara	---	---	22,2	45,2	---	67,4	32,6	(5, s.72)
1936 Ankara	---	---	79,7	1,9	---	81,6	18,3	(5, s.72)
1937-40 Ankara	22,4	8,2	19,6	23,0	---	73,2	26,9	(5, s.158)
1940-46	19,5	4,0	22,1	19,8	---	65,4	34,4	(5, s.213)
1947-60	25,2	6,3	23,7	14,4	0,8	70,4	29,5	(5, s.296)
1962	26,4	8,5	24,8	13,5	0,3	73,5	26,1	(5, s.392)
1964	---	52,0	---	24,0	---	76,0	24,0	(6, s.28)
1969	---	39,7	---	25,7	---	65,4	34,6	(6, s.28)
1969 2. prog.	---	---	60,0	40,0	---	100,0	---	(6, s.30)
1969 3. prog.	---	---	60,0	40,0	---	100,0	---	(6, s.30)
7-13 Eylül 1981 TRT-2	25,3	21,6	15,6	10,6	0,3	73,7	26,3	(7)
7-13 Eylül 1981 TRT-3	1,4	0,4	46,4	46,6	---	94,8	5,2	(7)

SM: "Türk sanat müziği", HM: "Türk halk müziği", BEM: "Batı eğlence müziği", BSM: "Batı sanat müziği", bm: Belirlenemeyen türden müzik. TRT-2: 7.00-19.00 saatleri arasındaki yayınlar için. Bütün sayılar toplam yayın süresinin yüzdesini gösteriyor.

yenilik çabasına, değişikliğe kesinlikle karşı çıkmıştır. Örneğin bir Ruhi Su, bir Livaneli, bir Sümeyra Çakır mikrofonlardan uzak tutulmuştur. İki sesli bağlama deneyleri söndürülmüştür. Sanatçı-"mahalli sanatçı" türünden anlaşılmasın ayırımlar getirilmiştir. Sonuç bir üst paragrafta belirtilenin tıpkısı olmuştur.

4. RADYOLARIN MÜZİK ALANINDA UYGULADIKLARI BEYİN YIKAMA TEKNİKLERİ

Radyoların çeşitli müzik türlerine ayırdıkları yayın süreleri kadar, hatta belki de daha çok, bu müzikleri başka işlevler için ne yolda kullandıkları önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Türk müziği radyolarımızda hep olumsuz uygulamalara konu olmuştur. Bu uygulamalara kimi örnekler vermeğe çalışacağız. İlk olarak "ara müziği" denen olaya değinelim. Süresinden önce biten herhangi bir programın ardından ya da ortaya çıkan bir program boşluğunu doldurmak üzere yayına sokulan ara müzikleri radyolarımızda hep hafif batı müziği türünden olagelmıştır. Bu, kanımızca bu tür müziği kitlelerin bilinçaltına yerleştirme yolunda etkili bir beyin yıkama tekniğidir. Üstelik de, elbette, kültürümüze ve halkımıza saygısızlıktır. Bir TRT genel müdürünün bu konuda -başka bir vesileyle- yaptığı açıklamayı ibretle okumakta yarar vardır: "TRT'nin ara müziği olarak kullandığı dış kaynaklı parçalar, gerek radyo gerekse televizyon için dışardan getirtilir. Bu "ara" ve "fon" müziğinde uzmanlaşmış şirketler, onların yayınladığı plak ve bantlar vardır. Bunlar eskidikçe yeni çıkanlar alınır ve bütün dünya radyo ve televizyonlarında ara müziği olarak kullanılır. Bir bantta çok sayıda melodi bulunur ve biri bitince öteki başlar" (13). Benzer yolda bir uygulama 1970'lerin ortalarında başlatılan "kuşak" programlarıdır. Bu programlar, kanımızca, yoz müziğin yaygınlaştırılmasına dolaylı-dolaysız katkıda bulunmaktadır.

Türk müziğinin "hüzünlü" olduğu, dinleyeni acıya boğduğu yıllar yılı öne sürülmüş bir savdır. Buna karşın radyolarımız; 10 Kasımlarda, başka matem günlerinde -ne hikmetse- Türk müziğinin her türünü yasaklayan, yalnızca senfonik müzik çalan bir tutum içinde olmuştur. Bu tutum senfonik müzikle "matem" in nerdeyse özdeşleştirilmesine kadar varmıştır. Faruk Güvenç bir yazısında 27 Mayıs 1960 günü radyoda "bildirilerin seyreltiği bir saatte" araya senfonik müzik sıkıştırmağa kalktığında olanları şöyle anlatıyor: "Beş dakika sonra yer yerinden oynadı. Yukardan emir gelmiş, 'cenaze mi var, matem mi var;

nedir bu müzik, davul-zurna çalın diye" (14). Bu "matem" müziği örneği, uzun yıllar sürdürülen beyin yıkama çabalarının ne derece etkili olduğunu açıkça göstermektedir.

Bir başka ilginç uygulama da radyo programlarına verilen adlarda görülmüyor. Türk müziği programlarına verilen adlar, genel olarak, "şarkılar, şarkılar geçidi, türküler, fasıl, yurttan sesler" gibi içeriğini açıkça belli eden adlardır. Buna karşılık batı müziği programlarının adları her tür müzik programına ad olabilecekken yıllar yılı yalnızca batı müziği programları için kullanılmaya özen gösterilen adlardır. Birkaç örnek: "Gece konseri, gece ve müzik, tatil melodileri, sevilen eserler, sabah için müzik, öğle konseri, diskoteğimizden, müzikli dakikalar, sizler için, gençlerle müzik, perşembe konseri, Türk yorumcuları, müzik bahçesinden, gençler için, çeşitli müzik, çay saati". Aranjman türü müziklerin çalındığı bir program için yıllarca "bizden sesler" adının kullanıldığı bile görülmüştür. Kanımızca bu uygulamalar sistemli ve bilinçli bir koşullandırma sürecinin halkalarıdır. Örneğin "çay saati" adının yalnızca batı müziği programlarına verilmesi, izleyicinin bilinçaltına "çay içerken batı müziği dinlenir" yargısını yerleştirmeye yöneliktir.

Radyolarımızda Türk müziği programları oldum bittim "ikinci sınıf" işlemine layık görülmüştür. Bir tür "mecburen yer verilen" programlar. Bunun örneklerini günde en azından bir kaç kez görmek olanaklıdır. Bu türden uygulamalara şu örnekleri verebiliriz: Birçok Türk müziği programlarında sunulan eserlerin adı, çalanların, söyleyenlerin adları ve benzeri bilgilerin verilmesine gerek duyulmamaktadır. Örneğin "şimdi klasik Türk müziği korosunu dinleyeceksiniz" denilmektedir. Koro hangi koro, yöneten kim, hangi eserler sunulacak belli değildir. Böyle bir uygulama bir batı müziği programında hiç görülmez (ve görülmemelidir). Kimi programlarda ise eser başladıktan sonra müzik kısılarak (buna TRT'ciler "feyding" demeyi seviyorlar) spiker devreye girmekte, eserin adını ya da çalanları ya da sözlerini eseri paspas gibi çiğneyerek "anons" etmektedir. Bu utanç verici işlem şimdiye dek hiç bir batı müziği eserine reva görülmemiştir (ve de elbette görülmemelidir). O Türk müziği eserlerini çalanların, söyleyenlerin, yönetenlerin de bu paspas işleminden rahatsız olduklarını sanmıyorum. Çünkü öyle olsaydı bu uygulamaya engel olunurdu kanısındayım. Özellikle TRT-3'te zaten toplam yayın süresinin yüzde 1,8'ini oluşturan Türk müziği programlarına uygulanan bir başka utanç verici işlem de eserlerin yarıda kesilmesidir. Bir önceki programın sarkmasından ötürü geç başla-

yan Türk müziği programı, sarkmaya orada son verilerek, orta yerinden kesilmektedir. Bu işlem TRT-3'teki Türk müziği programlarının yarısından fazlasına düzenli olarak uygulanmaktadır. Böylece -anlaşılan- Türk müziği programlarına sarkmaları önleyici bir tür tampon işlevi verilmiş olmaktadır.

5.SONUÇ

İster arabesk türü olsun ister pop müzik türü olsun yoz müzik Türkiye'ye bir günde gökten inmemiştir. Yoz müzik, ortaya çıkmasını ve yayılmasını, uygun toplumsal koşulların yanı sıra, ülkemizdeki yasal ve yasadışı radyoların yarım yüzyıla varan bir süredir sistemli olarak uyguladıkları müzik politikalarına borçludur.

KAYNAKLAR

- (1) Muammer Sun, "Türkiye'nin Kültür, Müzik, Tiyatro Sorunları", Ankara, 1969, s.1
- (2) Azer Yaran, "Aktarma Şarkılardan Arabesk Müziğe", Türkiye Yazıları, sayı 51, Haziran 1981, s.10-12.
- (3) Azer Yaran, "Müzikte Temel Yaklaşım Yanlışlığı", Bilim ve Sanat, sayı 7, Temmuz 1981, s.40-41
- (4) Atatürk Devrimleri İdeolojisinin Türk Müzik Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü yayını, İstanbul, 1980.
- (5) Uygur Kocabaşoğlu, Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1980.
- (6) Turgut Özakman, Radyo Notları, TRT yayını, Ankara, 1969.
- (7) TRT Program Dergisi, sayı 352'deki verilerden hesaplanmıştır.
- (8) Örneğin bkz. Peyami Safa, Cumhuriyet, 6 Ağustos 1936 ve Falih R. Atay, Cumhuriyet, 20 Ağustos 1950.
- (9) Güney Gönenç, "Yüzyılımızın Büyüyük Müzikçisi Bela Bartok", Bilim ve Sanat, sayı 8, Ağustos 1981, s.21-25
- (10) Güney Gönenç, "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi", Elektrik Mühendisliği, sayı 246-247, Haziran-Temmuz 1977, s. 251-271
- (11) Semih Tuğrul, Türkiye'de Televizyon ve Radyo Olayları, Koza, İstanbul, 1975, s.47.
- (12) Faruk Güvenç, "Ölüm Marşı", Politika, 7 Ekim 1976.
- (13) İsmail Cem, TRT'de 500 Gün, Gelişim yay, İstanbul, 1976, s.168.
- (14) Faruk Güvenç, Ulus, 8 Haziran 1962.

1. İKTİSAT KONGRESİNDE "AMELE GRUBUNUN İKTİSAT ESASLARI" VE SONRASI

M. Şehmus GÜZEL

İK Genel Kurulunca "Misak-i İktisadi Esasları" yanısıra, çiftçi, tüccar, sanayi ve amele gruplarının "İktisadi Esasları" ayrı, ayrı kabul edilmiştir. "Esaslar" tüzeli, düzeyde her hangi bir bağlayıcılığa, zorlayıcılığa sahip olmayıp, hükümete iletilen öneriler niteliğindedirler. Ancak, gerek "Esaslar" ve gerekse kongre başkanlığına sunulan diğer ve M. Kemal Paşa ile İktisat Vekilinin yanı sıra, kimi hükümet üyelerinin kongreye gösterdikleri ilgi, "Kırkı aşkın milletvekilinin kongre üyesi seçilmesi" -Bir bölümü katılmamış da olsa- onları, benimsenen ilkeleri yaşama geçirme konusunda bir anlamda bağlamıştır diyebiliriz. Nitekim uygulamada hükümetlerin kimi konuda kongre önerileri doğrultusunda siyasetler benimsedikleri gözlenmiştir (3). -Bu konuya aşağıda yine değineceğim- Her durumda Kongre kararlarının bir bölümünün öneri niteliğinden çıkıp yürürlüğe konduğu bir çok konuda tüzeli düzenlemelere gidildiği söylenebilir.

Bu arada, daha önce benimsenen görüşe karşın Kongre Genel Kurulunca "Kongre mukarreratını müdafaa için hiçbir heyetin teşkil edilmemesine, Kongre mukarreratının TBMM'de Kazım Karabekir Paşa tarafından müdafaa edilmesine" karar verildiğini de belirtmek gerekir (4). İkinci kongrenin ne zaman ve nerede toplanacağına da Genel Kurul bizzat karar vereceken bu karar da hükümete bırakılmıştır. İkinci kongrenin zamanında (1924'te) toplanamaması, hükümetlerin bu konuya pek ilgi göstermemesi 1. İK'nin, yöneticilerin beklediği biçimde gelişmediğini gösterir mi? Kongre sırasındaki oluşumlar, alınan kararlar yöneticilerin hoşuna gitmemiş olabilir mi? Her durumda, kararların yaşama geçirilmesi, gerçekleştirilmesi hükümete, yasama organına bırakıldığı için kararların gerçekleştirilip-gerçekleştirilmemesi ölçüsünde hükümetlerin Kongre'den hoşnut olup-olmadıkları çıkarsanabilir. Bu açıdan da İşçi Kümesinin İktisat Esasları, bunlardan gerçekleştirilenlerin irdelenmesi anlamlı olacaktır. Bu, aynı zamanda, İK sonrasında hükümetlerin

toplumsal siyasetlerinin gelişmelerini anlamamıza da yardım edecektir.

II. "AMELE GRUBU İKTİSAT ESASLARI":

İK'in toplanması söz konusu olunca oluşturulan Heyet-i Faile'nin Türkiye'nin iktisadi durumunu inceleyen ve Kongrenin ele alacağı sorunları belirten, tüccardan Ali İhsan Bey'in hazırladığı raporda (Ö.67-84) Türkiye'de kredi meselesi, İstihsalin tanzim ve tezyidi, Gümrük meseleleri, Vergiler, Vesait-i nakliye ayrı başlıklar altında irdelenirken, işçi ile ilgili tek sözcü bile edilmemiştir.

İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB) nin hazırlayıp Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) nin 23 ocak 1923'deki "ihzari" toplantısına sunduğu raporda (Ö.161-3) ise oldukça yüzeysel kimi işçi sorunları dile getirilmiştir. Rapor, toplantıda okunduktan sonra iki kişi söz almış ve aynen şunları söylemişlerdir:

Tahsin Rıza Bey: "Bendeniz Amele Birliğinin şu raporunu esasat-ı islamiyeye tamamiyle muvafık bularak (abç) Kongrede bunu müdafaa etmemizi teklif ediyorum."

Celal Derviş Bey: "Bu ittılâ-ı umumiyeye vazedilsin. Ve iki Birlik arasında muhadenet takviye edilsin. Amelenin vaziyet-i hazırısı hakkında Heyet-i Vekilenin nazar-ı dikkati celbedilsin, amele hakkında temettu vergisi ve buna mümasil tekalif mantaksızdır (abç)

Binaenaleyh bu baptaki ahkâm-ı saireye tercihan ve takdimen tesri-i müzakeresini teklif ediyorum"

Amele Birliğine Kongrede müzaheret ve muavenet edilmesi ittifak-ı ârâ ile taht-ı karara alınmıştır" (Ö.141)

Ancak, İUAB'nin Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığına sunulan raporunda (Ö.163-7) bir çok işçi hakkına yer verilmiştir. Bu rapor, 28 Ocak 1923'te İUAB'nin girişimi ve birçok işçi derneğinin katılımı ile yapılan "istişari" kongrede saptanan ilkeler uyarınca hazırlanmıştır. 21 maddeden oluşan raporda (bunu İUABR diye gösteriyorum) "Dersa-

adet (İstanbul) tramvay şirketi amelesinin hak ve çıkarlarını korumak amacı ile belirtilmiş ve daha çok şirket yöneticilerine yönelik altı madde dışında ilginç ve önemli haklara yer verilmiştir. Bunları, "Esasları" incelerken belirteceğim.

Bu arada, 10 Şubat 1923 tarihli aydınlık dergisinde, S.Hüsnü "Amele ve işçi sınıfının resmen talep edeceği esas hakları" (AR diye göstereceğim) başlıklı bir yazıda oldukça önemli işçi haklarını 23 maddede sıralamıştır. (Ö.176-8) Böylece, işçi hakları basında da sınırlı bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. (5)

Aşağıda inceleyeceğim "Esaslar" yeni Kongre Genel Kurulunca kabul edilen ilkeler oldukça ileri niteliktedir. Ve İUAB'nin istekleri ile Aydınlık'ta ileri sürülenlerin bir karışımı, bileşimi niteliğindedir. Bu sonuç, herhalde, Amele Kümesi içindeki Anadolunun değişik yerlerinden gelme, maden işçileri vb. delegelerin etki ve katkısıyla elde edilmiştir. Bu bağlamda, benimsenen kimi ilkenin (sekiz saatlik işgünü, hafta tatili, yıllık izin, savaşta işgalcilerle işbirliği yapmış olanların işten çıkarılıp yerine Türklerin alınması vb.) 1908'den beri, özellikle de mütareke yıllarında örgütlenen grevlerde grevcilerce ısrarla istenmiş oldukları anımsanmalıdır. Ayrıca, 1908 ve sonrasında kurulan kimi siyasi partinin (fırkanın) programında işçilere yönelik ilkelere yer vermiş olmasının bıraktığı etkiden de söz edilebilir. Son olarak, İstanbul ve Ankara'nın kimi aydın çevrelerinin işçilere yol gösterici, onları yönlendirici davranış ve tutumlar takınmaları da belirleyici olmuştur. Her durumda "Esaslar", 1923'te Türkiye'de işçilerin (sanayi işçilerinin) bulunduğunu ve onların, ekonomik, toplumsal ve siyasal bilinç düzeylerinin gözardı edilemeyecek bir gelişmişlikte olduğunu göstermektedir.

34 maddeden oluşan, "Esaslar"ın incelenmesinde, esnafa, sağlık ve sosyal güvenliğe ilişkin olanları dışlayacağım (6), önemli bulduklarımı tek tek alıp, yorumlamaya ve bu konularda 1939'a dek -daha sonrasını incelemiyorum, çünkü, özellikle, ikinci dünya savaşı ve sonrasında bu konularda değişik faktörler etkili olmuştur- gerçekleştirilen tüzeli düzenlemeleri vereceğim. Kimi ilkeleri ise yalnızca belirtmekle yetineceğim (7). Bu arada, "Esasları" İUABR ve AR'da ileri sürülenlerle karşılaştırıp nelerin İUAB nelerin Aydınlık tarafından istendiğini ve nelerin elde edilip, hangilerinin benimsenmediğini de saptamaya çalışacağım.

1- "AMELE" YERİNE "İŞÇİ"
"Madde 1- Amele namıyla hitap

edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amele (ye) bundan böyle işçi denilmesi"

Bu ilke, kongreye katılanlarca oybirliği ile benimsenmiştir. Bu kuralın, temelde çok önemli bir değişikliğe yolaçmadığı gibi, günümüzde bile "Amele" sözcüğünün işçi anlamında kullanıldığını bildiğimizden "Esaslar'da yer almasının çok la önemli olmadığını söyleyebiliriz.

2- MESLEKİ TEMSİL

"Madde 3- Meb'us ve belediye intihaplarında temsil-i mesleki usulünün kabulü."

Üç küme ekseriyetle kabul ederken, tüccar kümesi bu ilkeyi reddetmiştir. Bu ilkenin o sıralarda kimi aydın ve yönetici çevrelerde tartışıldığını biliyoruz. Ayrıca, İK'de mesleki temsil yöntemiyle oluşturulmuştur. O dönemde bu ilke yaşama geçirilmemiştir. Ancak, 27 Mayıs 1960'dan sonra Kurucu Meclis'in oluşturulmasında bu ilkedен esinlendiğini söyleyebiliriz.

3- GREV VE SENDİKA:

"Madde 4- Dernekler-yani sendikalar- hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanununun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi"

Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Bu konuda, gerek İUABR'da ("Ameleye grev yapmak selahiyet-i kanuniyesini haiz sendikalar teşkil etmesini müsaade etmek" Ö.165), gerekse AR'da ("Amelenin Avrupa'da olduğu gibi tamamiyle serbest sendikalar tesis etmesi hakkının tanınması, ve amele sendika ve birliklerinin mümasil beynelmilel teşkilatlarla müasebet ve rabıta tesis etmekte tamamen hür olması" Ö.178), isteklere yer verilmişti. Görüldüğü gibi, Ar'undaki ikinci istek ilkeye konulmamıştır.

Örgütlenmek konusuna, o dönemde, herkes, İktisat Vekilinden sanayici, tüccar ve çiftçiye dek herkes önem vermektedir.

Mahmut Esat, bu konuda, "yeni iktisadiyatımızın inkişafı için bugün ittihazı lazım gelen acil tedbirler"-den ilki olarak "Meslek teşkilatı"-nı önerdikten sonra (Ö.264) şunları söylemiştir: "Meslek teşkilatı, mesela çiftçi dernekleri, amele tüccar, sendikaları ve ilah vücade getirilmedikçe ve bunlar haklarını müttahiden düşünerek istemedikçe, gerek harice ve gerekse dahile karşı zayıf kalırlar. Ben teşkilatı hayatın yarısı olmak üzere telakki ediyorum" (Ö.265). Konuşmasını şu şekilde noktalamıştır: "Hülâsa teşkilat yapınız. Bu Türkiye İktisat amillerinin haklarını harice ve dahile karşı koruyacak en kuvvetli siper, kal-kandır. Bunu yalnız Türkiyeliler için değil, bütün dünyanın mazlum iktisat amilleri içinde temenni ede-

rim" (Ö.266). Cemiyet kurma, örgütlenme hakkı esnaflara ilişkin olarak alınmış olan ve oybirliği ile kabul edilen 31 maddede de yeralmıştır. Şöyleki: "Hiçbir asri zihniyete uymayan esnaf talimatnamesinin ilgasıyla cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun mucibince bahsedilmesi". İşçiler için "cemiyet" değil "sendika" kurulmasından söz edilmektedir.

Kongrede en hararetli müzakere-ler işçilerin örgütlenmesi ve ücret konusunda olmuştur. Ancak, sanayici, tüccar ve çiftçiler de kendi örgütlerini kurmaktan yanadırlar. Tüccarlar, İstanbul'da MTTB'ni kurup, İstanbul Ticaret Odasını "millileştirmeye" uğraşırken, ülkenin her yerinde ticaret odaları kurulmasını savunmaktadırlar. Sanayiciler, "erbab-ı sanayi arasında her liva merkezinde sanayi odaları küşadını, merkezi hükümette büyük bir sanayi odasının" kurulmasını istemektedirler. Nitekim, tüccar kümesinin "iktisat esaslarında, "Ticaret odaları" sanayicilerinde "Sanayi odaları" ayrı başlıklar altında kuralları ile saptanmıştır. Örgütlenmeye çiftçilerde önem vermektedirler. Nitekim, kongre sonrasında, "Türkiye'nin bütün çiftçileri azâ-i tabiiyeden addedilmek üzere İzmir'de içtima eden Türkiye İktisat Kongresi Ziraat mümessilleri tarafından "Türkiye Çiftçiler Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir" (Ö.384-5) işçilere, "Esaslar" uyarınca, sendika ve grev hakkının tanınması gerekiyorken uygulama farklı biçimde olmuştur.

1947'de ilk sendikalar yasası çıkana dek işçi örgütleri üzerinde 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu (8) ile gittikçe artan bir baskı söz konusudur. Grev konusuna gelince, kamuya yönelik hizmet gören kuruluşlarda sendikayı yasaklayan, ancak grev serbestisi tanıyan 9 Ağustos 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanununun (9) bırakın işçilerin yararına düzenlenmesini, grev hakkı 1936 tarihli ilk İş Yasası ile kesinkes yasaklandığı gibi greve gidenlerin karşılaşacakları yaptırımlar da ayrıca belirtilmiştir (10).

4- SEKİZ SAAT İŞ VE FAZLA ÇALIŞMA:

"Madde 5- Ziraattan maada sanayi işçileri ile bil'umum işçiler için (bir saat) istirahat müddeti hariç olmak üzere çalışma müddetinin sekiz saat olarak kabulü."

Gerek İUABR gerekse AR'de yer alan bu istek, oybirliği ile benimsenmiştir. Daha 1921'de çıkarılan 151 sayılı Kanun ile Ereğli bölgesindeki madenlerde iş günü- iniş ve çıkışlarda içinde olmak üzere- sekiz saat olarak saptanmıştı. 1936'da İş Yasası ilke olarak

haftada (altı günde) 48 saat çalışma süresini getirmiştir. (11) Ancak bu hükme uygulamada pek uyulmadığı gibi 1940'da çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile madenlerde zorunlu- ücretli çalışma ile birlikte İş Yasası kapsamına giren bütün iş kollarında iş- günü onbir saate çıkarılmıştır. Fakat daha sonra haftalık çalışma süresi altı gün için 48 saat olarak benimsenmiştir.

Tarımda oldum olası işgününün gün doğuşundan gün batışına sürdüğü bilinmektedir. Tarım işçileri görüldüğü gibi kapsam dışı tutulmuştur. Bu olgu, oybirliği ile kabul edilen (sonuncu) 34. madde ile daha geniş bir şekilde pekiştirilmiştir. 34. Maddede belirtildiğine göre, "Ziraat işlerinde kullanılan işçiler yukarıki maddelerin ahkâmından müstesnadır" Bu belkide büyük ölçüde "Tarım işçisinin ve özellikle toprağa sahip olmadan çalışan ortak ve yarıcının kongrede temsil" edilmesiyle yakından ilgilidir. (12). Ayrıca, bu durum üzerinde, Ökçün'ün vurguladığı gibi, "Kongre'de sanayi işçilerini temsil edenler (in) tarım, işlerinde çalışıp Kongre'de temsil edilmeyen işçilerin çıkarlarını savunmayı düşünmediklerini göstermesibakımından durulmalıdır. Oysa, o dönemde tarım işçisinin azınsanmayacak sayıda olduğu bildirildiği gibi, 1925'de Adana'da toplanan İkinci Pamuk Kongre'sinde çiftlik sahipleri, yani çiftçiler, tarım işçisi sorununun başlarına dert olduğunu açıklayarak yakınmışlardır.

Fazla çalışma konusunda 6. madde ile kimi ilkeler getirilmiştir. Şöyleki:

"Madde 6- Sekiz saat çalışan bir işçinin gece dahi çalıştırılmasına mecburiyet hasıl olduğu takdirde yalnız dört saat çalıştırılacak ve tam gündelik alacak. Yalnız gece çalıştırılan işçiler gündüz işçisi gibi sekiz saat çalışır. Fakat iki kat gündelik alır."

Birinci fıkra oybirliği ile kabul edilirken, ikincisi işçi grubunun ısrarına karşı reddedilir.

Madde, İUABR'de ("Fazla iş saatlerinin amelenin iradesine terk ve amelenin kabulü takdirinde işbu saatlere mukabil iki misli ücret ita eylemek." Ö.167) ve AR'da ("Alel- lumum gece çalışmanın memnuniyeti. -Fakat mecburiyet halinde yevmiyenin saat hesabı ile iki misli itası ve dört saatten fazla çalıştırılmaması- Ö.176) belirtilen isteklerden İUABR'da ileri sürülen "amele- nin" önceden onayına yer vermeme- sine karşın, günlük en çok dört saat fazla çalışma ve iki kat ücret ödenmesi ilkelerini içermiştir.

Maddeye göre fazla çalışmanın günde en çok dört saat olması ve

bunun yüzde yüz fazla ödenmesi benimsenmiştir. Oysa 1936 İş Yasası bu konuyu düzenlerken fazla çalışmanın yılda 90 işgünü için günde üç saatten fazla olamayacağını kabul etmiştir -bu Kongre kuralına oranla işçiler bakımından daha olumlu- ancak fazla çalışma saat ücreti "normal çalışma ücretinin saat başına düşen tutarının % 25'ten % 50'ye kadar yükseltilmesi suretiyle" saptanır demıştır (13). Bu konuda kongre kurallarından daha geride kaldığı açıktır.

5-MADENLERDE ÇALIŞMA KOŞULLARI:

"Madde 7- Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması ve maden ocaklarında 18 yaşından -dün olanlarla kadınların çalıştırılmaması."

Oybirliğiyle kabul edilen bu kuralın ilk bölümü hiçbir zaman hayata geçirilmemiştir. Oldukça ileri nitelikli olan bu kural, istek olarak kalmıştır. 1921 Tarihli 151 sayılı Yasada Ereğli havzası için getirilmiş olan 18 yaşından küçüklerin ve kadınların çalıştırılmaması kuralı burada yinelenmektedir. Bu kural 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanununda ve 1936 tarihli İş Yasasında da yer almıştır. Ancak uygulanması ne yazık ki işverenlerin gönüllülerine bırakılmıştır.

Bu konuda, İUABR'da herhangi bir ilkeye yer verilmemişken, AR'da şöyle denilmektedir. "Maden ocaklarında yer altında çalışanların altı saatten fazla çalıştırılmaması" (Ö.176) Benimsenen ilke ile koşutluk açıktır.

6- SABİT (SÜREKLİ) İŞÇİ

"Madde 9- Sanat müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye (sabit işçi) (sürekli işçi anlamında olmalı) denilmesi."

Üç küme oybirliği ile kabul ederken ticaret reddetmiştir.

Kimi hak ve çıkarların "sabit işçi"ye tanınması nedeniyle bir tanımla yapılmak istenmiştir. Bu tür tanımda üç ay gibi fazla uzun olmayan bir sürenin alınması olumludur. Ancak, kimi durumlarda, özellikle sağlık koşullarıyla vb. ilgili olarak, bu sürenin uzun olduğu açıktır. Örneğin, kadın işçinin analık vb. haklarından yararlanabilmesi için çalıştığı işyerinde üç ayını doldurmuş olmasının aranması kimi zaman kadın işçi açısından sorunlar yaratabilir.

7- KADIN İŞÇİLERİN KORUNMASI:

"Madde 10- Bil'umum müesseselerde sabit işçi olarak istihdam edilen kadınlara doğurmadan evvel ve sonraya ait olmak üzere sekiz

hafta ve her ay üç gün izin verilmesi ve bu gündelikleriyle aylıklarının tamam verilmesi."

Oybirliği ile benimsenmiştir.

Oldukça ileri ve köklü nitelikteki bu kural, kadınlara gösterilen ilgi ve onların iş yaşamına kazanılması böylece, yetişkin erkek nüfus kıtlığının giderilmesi amaçlarıyla açıklanabilir.

İUABR'da kadınlara ilişkin bir ilke yokken AR'da bu konuda üç ayrı istek ileri sürülmüştür: "Kadın işçilerin vaaz-ı hamlden evvel ve sonra sekiz hafta mezûn addedilmesi ve yevmiyelerinin tam olarak itası. Kadınların aybaşlarında üç gün tam yevmiye ile mezun addedilmeleri ve aynı iş için erkek ücreti itaası" (abç) (Ö.177). İlk iki isteğin 10. madde ile aynen benimsendiği, üçüncü isteğe, aynı işi yapan kadın işçiye erkek işçiye verilen ücretin ödenmesine değinilmediğini görüyoruz. AR'da kadınların gece çalıştırılmalarının yasaklanması da istenmiştir.

"Esaslar"da, kadınların maden ocaklarında çalıştırılmaması ilkesinin de (7.m) yeraldığını belirttim. Ayrıca emzikhane (2.m) açılması için önlemlerde benimsenmiştir.

Kadınlara ilişkin ilkelerin tüzel düzenlenmesine gelince, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha (Genel Sağlık Koruma) Kanunu uyarınca, doğum önce ve sonrası izni üçer hafta olarak saptanmış ancak, bu sürede ücret ödenip ödenmeyeceği açık olarak belirtilmemiştir. 1936 İş Yasası, süreleri altışar haftaya çıkarmış, yarımşar ücret ödenmesini öngörmüştür. Görüldüğü gibi, tüzel düzenlemeler, Kongre kararının oldukça gerisinde kalmıştır. Ayrıca, ne yazık ki, günümüzde bile bir çok işletmede kadın işçilerin bu tür haklarından haberleri yoktur, kimi de bilmesine karşın, özellikle aybaşı halinde "ayıp" vb. nedenlerle usta-başına durumu yansıtmaktan kaçınmaktadır.

8- ENAZ ÜCRET:

"Madde 11 - Bil'umum işçi gündeliklerinin memleket maiyetiyle mütenesip olarak hacd'i asgari miktarının her üç ayda bir defa dernekler teşekkül edinceye kadar işçi mümessilleri hazır olduğu halde Belediye meclislerince tayiniyle müesseseler tarafından vacib-ül-ittibâ olmak üzere neşir ve ilânı."

Oybirliği ile kabul edilen bu kural, günümüz koşullarında iki yılda bir saptanan en az ücretler bakımından oldukça ilginçtir. Görüldüğü gibi, enaz ücretlerin her üç ayda bir saptanması benimsenmiştir. Günümüzde sürekli fiyat artışları nedeniyle, iki yılda bir saptanan enaz ücretlerin anlamsızlığı gün-

demde iken, 1923'de üç ayda bir saptanması kuralının benimsenmiş olması çok olumludur. En az ücret saptanmasında -dernekler kurulana dek- işçi temsilcilerinin söz sahibi olmalarının benimsenmesi de yerindedir. Benzer bir hükmün 1921 tarihli 151 sayılı Yasanın 11. maddesinde de yeraldığını biliyoruz.

İUABR'da, bu konudaki istek daha ileri olup, asgari ücretin ayda iki defa saptanması şu biçimde dile getirilmiştir: "İstanbul amelesinin vaziyeti pek acıklıdır. Es'ar ve hayatın terfiğ ve tenzilini takiben amelenin de sahih-i rey olarak temsil edileceği bir komisyonun hiç olmazsa umum patronlar tarafından vacib-ül ittiba olmak üzere ayda iki defa bir "hadd-i asgari gündelik" tayin ve neşretmesini temin eylemek" (Ö.165) AR'da bu konuda herhangi bir istek yer almamıştır.

9- ÜCRET ÖDENMESİ

"Madde 12- İşçi gündelik ve aylıklarının umum müesseselerde nakden ve muntazaman verilmesi"

Oybirliği ile benimsenmiştir.

Ancak, uygulamada uzun yıllar bu kurala her zaman uyulduğu söylenemez. Bu nedenle işçilerin zaman zaman greve gittikleri de olmuştur. Devletin bile o yıllarda memurlarına maaşlarını zamanında ödeyemediği olmuştur. 1936 İş Yasası 19. maddesiyle benzer bir hüküm getirmiştir.

10- ÜCRETLİ HAFTA

TATİLİ:

"Madde 13- Haftada bir gün işçilere istirahat müddetinin verilmesi ve hafta tatilinin cuma günü kabulü"

Oybirliği ile kabul edilmiştir. AR'da "Ameleler için haftada yirmi dört saatlik mütemadi istirahat müddetinin (Yevmiyesinin tam olarak verilmesi koşuluyla birlikte) kabulü" (Ö.177) istenmiştir. İUABR'da bu konuda herhangi bir ilke yoktur.

Bu kural, 1924-de çıkarılan Hafta Tatili Hakkında Kanun ile bir çok istisnaları içererek düzenlenmiştir. Ancak, dinlence gününde ücret ödenip ödenmeyeceği açık olarak belirtilmemiştir ve dinlence günleri çalışılmadığında ücret ödenmemiştir. Haftada bir gün tatil olması Ticaret Kümesi Esasları arasında da sayılmıştır. A.H Başar MTTB'nin hafta tatilinin pazar günü olmasını önerdiğini belirtiyor. (14) Başar "Kongreden dönen murahhaslar (ın) hükümetin bu hususta bir kanun layihası tanzim etmesini beklemekle beraber, mahallelerinde yaptıkları teşvikatla her yerde tatili bilihtiyar tatbika muvaffak "olduklarını," bu meyanda İstanbul'da da Ticaret Birliğinin (MTTB) ve esnaf cemiyet-

lerinden bazılarının teşebbüsü ile kanun henüz yapılmadan cuma tatili (nin) hemen umumi bir şekil" aldığı anlatıyor (15).

Tatil günlerinde ücret ödenmesi, çalışması durumunda iki kat gündelik verilmesi 15. maddede şöyle düzenlenmiştir. "Sabit (sürekli anlamında) işçilerin hafta tatilleri ile resmi günlerde ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi.

Umumi tatil günlerinde işçileri çalıştırmak mecburiyeti hasıl olduğu takdirde iki kat gündelik verilmesi."

Sürekli işçilere tek tek belirtilen dinlence günlerinde tam ücret ödenmesine ilişkin ilk fıkra üç küme tarafından reddelirken, işçilerce ısrar edilmiştir. İkinci fıkra oybirliği ile benimsenmiştir. Bu oylama ilginçtir. Çünkü, tüzel düzenlemelere uzunca bir süre dinlence günlerinde ücret ödenmesi konusunda hüküm konulmamış, dinlence günlerinde işçi çalıştırılmış -hala da çalıştırılıyor, çünkü herhangi bir yasak sözkonusu değil- ve ücretleri ya normal ya da biraz fazla olarak ödenmiştir.

Hafta tatiline ilişkin kanun 2 Ocak 1924'de çıkarılmıştır. Daha önce belirttiğim gibi, birçok istisnalar ile tatil konusu tüzel güvenceye kavuşmuştur. Bir çok bakımdan mükemmel olmayan bu yasa 1926, 1935, 1936 ve 1951 ve sonraki yıllarda değişikliklere uğramıştır. Bunlardan, 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun, hafta tatilini pazar günü olarak saptadıktan sonra, süresinin 35 saatten eksik olmamak üzere, cumartesi günü saat 13'den başlayacağını belirtmiştir. 1951'deki değişiklikte hafta tatilinin çalışmaya bile- ücretli olması kabul edilmiştir. İşçi ve diğer çalışanlar bakımından hafta tatili, ücretli ise anlamlı olabileceğinden, bu aşamaya ancak 1951'de ulaşıldığını burada saptamalıyız.

Günümüzde, memurların iki tam gün haftalık dinlencesi varken işçilerin ancak bir tam günleri dinlenceye ayrılabilmiştir. Bu farklılığın herhalde işçiler lehine giderilmesi gerekir diye düşünüyorum.

11- BİR MAYIS İŞÇİ

BAYRAMI:

"Madde 14- (Bir Mayıs) gününün Türkiye işçileri bayramı olarak kanunen kabulü"

Bu madde, sanayi ve işçi kümelerince oybirliği, çiftçi ve tüccar gruplarınca azlıkla (azınlıkla, ekaliyetle) kabul edilmiştir. 15. maddeye göre

1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak benimsenmesi oldukça ilginçtir. O yıllarda 1 Mayıs'ın iş

çi bayramı olarak kutlandığını biliyoruz. (16). Ayrıca, Başar İUAB "nizamnamesinde 1 Mayıs'ı işçi bayramı (o zaman amele-bayramı denirdi) olarak kabul ettiği için kuruluşundan (Aralık 1922) beş ay kadar sonra olmasına rağmen, bu bayramı (yani 1 Mayıs 1923'ü) parlak şekilde kutladığını (17) belirtmektedir. 1 Mayıs konusunda, İUABR ve AR'da herhangi bir istek ileri sürülmemiştir. İUAB'nin Nizamnamesinde bu konunun düzenlenmesi yanında, o yıllarda 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak zaten kutlanıyor olması raporlara bu yönde bir istemin konulmasını gereksiz kılmış olabilir.

Ancak, bu konuda, ilkeye uygun herhangi bir tüzel düzenleme yapılmadığı gibi, 1924'ten sonra 1 Mayıs'ın İşçi Bayramı olarak kutlanması, türlü engelleme ve yasaklarla karşılaşmıştır. 1935'te çıkarılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun 2. maddesinin C fıkrası uyarınca "Mayısın birinci günü", "Bahar Bayramı" olarak kabul edilmiştir.

12- YILLIK ÜCRETLİ İZİN

"Madde 18- Bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam itası."

Üç grubun reddettiği bu maddede işçiler ısrar etmişlerdir. Doğrudan patronları belli bir yükümlülük altına sokabilecek bu tür bir ilkenin diğer kümelerce benimsenmemesi daha önce oybirliğiyle kabul edilenlerin ciddiyeti üzerinde düşünmemizi gerektiriyor. Ancak, günümüzde bile ileri nitelikte sayılabilecek bu ilkenin işçilerce ısrarla savunulmuş olması anlamlıdır. Bu ilkeye AR'da yer verilmiştir. (Ö. 177).

Bu arada 17. madde uyarınca "evlenecek işçilere gündelikleri verilmek şartıyla bir hafta izin verilmesi" oybirliği ile kabul edilmiştir. İşçinin hatayında bir kez olsa da evlilik nedeniyle bir hafta ücretli izinli sayılmasına da herhalde itiraz edilemez di.

13- İŞ TEFTİŞİ

"Madde 22- Sanayi ve Mesai Müdürlüğü-i Umumiyesinde bir mesai heyet-i teftişiyesinin ihdası ve bu heyete Birlikler İttihadından müsavir kabulü."

Ekseriyetle kabul edilen bu ilke ile İş Teftiş Kurulu'nun oluşturulması ve bu Kurula ileride kurulacak "Birlikler İttihadı"ndan danışma kabulü benimsenmiştir. ("Birlikler ittihadı-Birlikler Birliği" ile, ileride değineceğim gibi, Kongre sırasında kurulması öngörülen ve Aralık 1923'te oluşturulan Türkiye Umum Amele Birliği -TUAB- yani ulusal

düzeydeki işçi örgütü anlatılmak istenmiştir). İş Teftiş Kurulu'nda ulusal düzeydeki işçi örgütünün danışma düzeyinde bile olsa katılımının öngörülmesi yerindedir.

İUABR'da bu yönde bir isteğe yer verilmiştir. (Ö.166)

İş Teftişi, 1936 İş Yasası ile ("Altıncı Fasil'da) düzenlenmişse de yeterli ve yetenekli iş müfettişlerine çok sonraki yıllarda kavuşabilmiştir. Ulusal düzeydeki işçi örgütünün "danışmanlığı"na da gerek duyulmamıştır, ayrıca zaten daha önce belirttiğim gibi, öyle bir örgüte, yaşama olanağı bile tanınmamıştır.

14- İŞLER TÜRKLERE:

"Madde 26- Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi."

Oybirliği ile benimsenen bu madde Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında ülkede her kesimde yaygın bir isteği dile getirmektedir. İUABR'da bu istek "Memleketimizde açılacak bütün işleri hakim ve emin unsur olan Türk erbab-ı say ve sanatına vermek ve mevcut müessesat-ı ecnebiyeyi memleketimizin tealisinden ziyade sukutunu teminni eden unsurlardan tathir etmek" (Ö.165) biçiminde açıklanmıştır.

MTTB'nin kuruluş amaçlarının başında ülke ticaret ve iktisadının "millileştirilmesi" ilkesinin geldiğini biliyoruz. Kongrede de aynı tema işlenmiştir. Örneğin, Gazi M.Kemal Paşa, açış konuşmasında bu konuya da değinmiş: "...evlatlarımızı o surette talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o surette ilim ve irfan vermeliyiz ki alem-i ticaret, ziraat ve san'atta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmin olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar..." (Ö.255) demiş ve işçiler bakımından şunları eklemiştir: "Bugün mevcut olan fabrikalarımızda, ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır" (18).

Ülke ekonomisinin tümüyle "Türk ve Müslüman" gerçek ve tüzel kişilerce ele alınması istenmektedir. Bu istek, o sırada emperyalistlere, yabancı sermayeye (Lozan'da eski devri hortlatmak istedikleri, yerli işçileri sömürge halkı gibi sömürdükleri için) ve gayrimüslim, Rum, Ermeni ve Yahudilere (işgalicilerle işbirliği yaptıkları, yerli işçileri hakir gördükleri vb. nedenlerle) karşı duyulan kızgınlıkla yakından ilgilidir. Ayrıca, tüccar ve sanayicilerimiz yabancı sermaye ve gayri-müslimlerden boşalacak yerleri doldurmak istiyordu (19). Bunu, Başar, şöyle anlatıyor: "Eğer Oda (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası) millileşir ve örgütleri kuvetlenirse

iktisadi konularda yeni hükümetin müşavirliğini (abç) (20) üzerine alabilirdi. Nihayet Türkiye'de bir milli burjuva sınıfının teşekkül etmesi, iktisada el koması, bağımsız bir millet halinde yaşayabilmesinin başlıca şartı idi." (abç) (21)

"Milli Burjuva Sınıfı" yaratmak ve ona dayanarak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek bir iktisat siyaseti olarak 1. İzmir İK'de benimsenmiş, bu amaçla 1927'de 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu-u Muvakkatı yerine -yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmış, 1929'dan başlayarak koruyucu gümrük önlemleri vb. yöntemler benimsenmiştir.

Yine, bu amaçla, işçilerin yabancı sermayeye ya da gayri-müslimlere ait işletmelerde örgütlenmeleri, grev yapmaları da 1930'lu yıllara dek hoşgörü ile karşılanmış ve desteklenmiştir (22). 1930'da devletçiliğin benimsenmesi, devletin ekonomide en büyük işveren durumuna geçmesi ve yabancı ya da gayri-müslim işletmelerin ya kalmaması ya da durumu idare etmeleri üzerine grev suç sayılmış, yasaklanmış, işçi örgütlenmesi engellenmiştir.

Ülkedeki yeni işlerin "Türk erbab-ı say ve ameline tahsis" konusuna dönecek olursak, bu alanda 16 nisan 1932 tarihli ve 2007 Sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetlere Dair Kanun ile tüzel düzenlemeye gidildiğini görüyoruz.

Bu Yasa ile kongre ilkelerinden biri daha düzenlenirken, bir yandan 1929 bunalımının yolaçtığı işsizliği önlemek, öte yandan "göçmenler" in gelmesi ile daha da artan işgücü arzını karşılamak amacı ile o zamana dek Türkiye'deki yabancı uyruklulara da açık olan kimi işler sadece T.C. vatandaşlarına ayrılmıştır. "Ancak, 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 2007 sayılı Kanunun yabancı işgücü rekabeti karşısında yerli işçilerin işsiz kalmalarını önlemeyi gözetken hükümleri kısmen kaldırılmış"tır. (Talas: 193)

15- TİCARET SERBESTİSİ:

Konu 27. madde ile şöyle düzenlenmiştir: "Memleket dahilinde ticaretin tamamen serbest bulunması ve inhisar şeklinde imtiyaz verilmemesi."

Oy birliği ile benimsenen bu ilke, hemen hemen benzer biçimde diğer kümelerin "Esasları" arasında da yer almıştır. İUABR'da bu konuda bir ilke yoktur. AR'da ise "Memleket dahilinde ticaret tamamı ile serbest olmalı" denilirken ithalat ve

ihracatın Hükümet tekeline alınması önerilmiştir. (Ö.174). Bu ilkenin işçi kümesince tüccarın hoşuna gitsin, ona güvence verilsin diye kabul edildiğini sanıyorum.

16- REJİMİN

KALDIRILMASI

"Madde 28- İnhisar suretiyle memleketimizde icra-i ticaret etmekte olan Tütün Rejisi inhisarının hemen ilgası. (Ve imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi)"

Reji'den o dönemde hemen herkes yaka silkmektedir. (23) Benzer bir ilke diğer kümelerin "Esasları"nda da vardır. Bu bakımdan birinci fıkra oybirliğiyle kabul edilmiştir. Ancak, oldukça köklü ve önemli olan ikinci fıkra yalnızca işçilerce kabul edilmiş, diğer hükümlerce red edilmiştir. İşçilerin diğer kümelerin yadsınmasına karşın -çünkü, onlar yabancı işletmeleri kendileri almak, işletmek istemektedir- imtiyazlı yabancı işletmelerin devletleştirilmesinde ısrarları, kümeler arasındaki çıkar çatışmasını açık olarak göstermektedir. Nitekim, özellikle tüccarlar, Reji'nin ilgası yanında "inhisar" yönteminin de kaldırılmasını, tütün ve sigarada serbestiyi savunmaktadırlar -bir kaç ay öncesine dek özel sektörün Türkiye'de yabancı sigara üretme konusundaki çabalarını anımsayalım- oysa, işçiler Reji'nin hemen ilgasını ve işin devletçe üstlenilmesini istemektedirler.

17- İHRACATTA

SINIRLAMA-İŞSİZLİK:

"Madde 29-Ham eşya ve memleketimizde mebzulen yetişen ve birinci derecede ihracat mevadı meyanında bulunan tütün, pamuk, palamut, üzüm, incir ve ikinci derecedeki yün, tiftik, deri gibi mevadın işlenmedikçe ihracatın katiyyen men'i. İhracı halinde de ağır ihracat resmine tabi tutulması."

Bu ilgniç ve oldukça önemli ilke, sanayi ve işçi kümelerince oybirliği ile kabul edilirken, tüccar ve çiftçi grupları "buna müteallik mukarrerati nakzetmemek üzere tab'ını müttefikan talep etmiştir."

Ulusal (yerli) sanayinin gelişmesi, ülkede yeni iş alanları açılması için yukarıda sözü edilen ürünlerin ülkede işlenmesi kaçınılmazdır. Bu ilkenin belirtilmesi işçi kümesinin ekonomik bilinç sahibi olduğunu göstermesi bakımından da ilginçtir. İUABR'da işsizliğin önlenmesi ayrı bir maddede istenmiştir (Ö.165).

Bu maddenin oylanması, bir yandan işçiler ve "yerli sanayiciler" öte yandan tüccar ve çiftçiler arasındaki çıkar çatışmasını göstermektedir. Bu konuda tutarlı tüzel düzenlemeye gidilmemiştir.

Bu arada, 1950'li yıllarda dış

piyasa fiyatlarının elverişli olması üzerine pamuğun işlenmeden ihraç edilmesi nedeniyle dokuma sanayinde işsizliğin başladığını demeyerek komuoyuna duyuran sendikaların "siyasetle" uğraştıkları ileri sürülerek kapatıldıklarını anımsamak anlamlı olacaktır. (24)

SONUÇ:

1. İzmir İK'nin bir önemi de ilk kez ulusal düzeyde işçilerin durumunun ele alınmasında, onların seslerini duyurmasına olanak tanınması da yatmaktadır. İncelediğim ilkeleri gözönüne alırsak, işçilerin bu olanağı başarılı bir şekilde değerlendirdiklerini ve ulusal düzeyde işçi haklarını oldukça ilerici ve köklü bir biçimde dile getirdiklerini görürüz. İlkeler, iyi bir toplumsal siyasetin hemen hemen tüm öğelerini içeriyor. Bu, işçiler için herhalde bir başarı olarak değerlendirilmelidir. İşçiler, İK'in kendilerine tanıdığı olanağı yararlı bir biçimde kullanmışlardır. (25). İşçi ilkelerinin yaşama geçirilmesi, tüzel olarak, düzenlenmesi ayrı bir konudur buna ayrıca değineceğim.

1. İK. işçiler için şu açıdan da yararlı olmuştur. İlk kez biraraya gelen değişik yöre işçileri, birbirlerini tanımış, söyleşmiş, deneyimlerini birbirlerine aktarmışlardır (26). Bu olgunun, ülke işçileri arasında birlik ve dayanışmayı arttırdığını söyleyebiliriz (27). Nitekim, bu Kongrede işçiler ulusal düzeyde bir işçi örgütü kurulmasını kararlaştırmış, Kongre sonrasında, bu karar uyarınca yapılan çalışmalar Aralık 1923'de Türkiye Umum Amele Birliğinin kurulmasına yolaçmıştır. Ancak, Türkiye'nin ulusal düzeydeki ilk işçi örgütü, TUAB'ın ömrü uzun olmamış, kısa bir süre sonra çalışması hükümetçe durdurulmuştur. (28).

"Esaslar"ın, sık sık oybirliğiyle kabul edilmesine karşın kimi kez işçilerin tek başlarına bırakıldığını da gördük. Bu kongreye katılan kümeler arasındaki ekonomik-toplumsal çıkar çatışmasını gösterir. Çıkar çatışması yalnızca işçilerle diğerleri arasında değil, zaman zaman tüccarlarla çiftçiler arasında Örneğin a'şarın kaldırılması konusunda- maden sahipleri ile sanayiciler arasında -yerli kömürün gümrük güvencesine alınmasına ilişkin olarak- da ortaya çıkmıştır. (29)

"Esaslar"ın tüzel olarak düzenlenmesine gelince, yukarıda yer geldikçe belirttiğim gibi, ilkelerin, kimi hiç gerçekleştirilmemiş, kimi oldukça geç gerçekleştirilmiştir. Örneğin, grev hakkı ancak 1961 anayasası ile tanınmıştır (30). Tüzel düzenlemeler konusunda, belirleyici unsur siyasal koşullar ile hükümet-

lerin izlediği ekonomi siyaseti olmuştur. 1925'de Takrir-i Sükun Kanunu ile tüm muhalefet sessizliğe mahkum edilip, "Ulusal nitelikli burjuvazi" yaratmak için Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılırken, koruyucu gümrük önlemleri alınırken, çiftçilerin zenginleşmesi amacıyla aşar kaldırılırken ve özel girişimcilere kredi sağlamak amacıyla İş Bankası Sanayi ve Maadin Bankası gibi bankalar kurulurken, izlenen ekonomi siyaseti devlet koruyuculuğunda özel girişimin geliştirilmesine yöneliktir. Bu ekonomi siyasetine koşut olarak, 1930'da devletçiliğin benimsenmesine kadar işçiler gözetilerek onların yararına da sınırlı kimi tüzel düzenlemelere gidilmiş, hatta oldukça liberal İş Yasası (Mesai Kanunu) tasarıları bile hazırlanmıştır. Ancak, ne zaman ki devletçilik benimsenmiş o zaman gelişmelerin rengi değişmiştir. İşçilere ilişkin tüzel düzenlemeler artık, daha çok yasaklayıcı bir niteliğe bürünmüştür. (31).

Ayrıca, tüzel olarak düzenlenen bir çok ilkenin uygulamayı denetleyecek mekanizmaların ya hiç olmaması ya da çok geç kurulması sonucu yeterince, gereğince dikkate alınmadığı da bir gerçektir. 1950'li yıllarda bile işçilerin 1936 İş Yasası'nca kabul edilen sekiz saatlik işgününün uygulanmasını sağlamak amacıyla son umar olarak yasaklanmış olmasına karşın greve başvurmalarını burada anımsamamız anlamlı olacaktır. (32)

Son söz olarak, İK'de İşçi Kümesi İktisat Esaslarının oldukça ilerici ve köklü ilkeleri içerdiğini, bunların günümüzde de aydınlatıcı, yol gösterici olduğunu söyleyebilirim.

Gerçekten, 1923'ün İktisadi siyasal ve toplumsal çevre koşulları içinde, "Esasların" tutarlı bir toplumsal siyaset için gerekli hemen hemen tüm öğeleri içerdiği söylenebilir. Bu oluşumda, herhalde Kongre'nin konuşma, öneri, tartışma karar alma mekanizmalarındaki tüm denetim, güdüm istek ve girişimlerine karşın özgürlük ve coşkunun -Kurtuluş Savaşları sonrasında daha yoğun ve sık duyulan, "kurulacak binada benimde harcım bulunsun" dileği -yeri de gözardı edilmemelidir. 1. İK'in sonrasında olduğu gibi iktisat siyaseti olarak liberalizm (ya da "serbest rekabet" çilik) benimsendiğinde bunun dengeli olabilmesi için, toplumse' siyasetin de birincil derecede işçiyi koruyucu nitelikte olması, özellikle işçilerin yaşamsal haklarından olan sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev haklarının tanınması, bu hakların özel yasalarla düzenlenmesinde öz-

lerine dokunulmaması, uygulanmalarının engellenmemesi gerektiğine inanıyorum..

NOTLAR:

1. M.Ş. Güzel: "İktisat Kongreleri ve Toplumsal Siyaset" Bilim ve Sanat, Sayı: 11 Kasım 1981, 29-36

2. 1. İK'ne ilişkin kaynak olarak şunlar önerilebilir: A.G. Ökçün: Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, İkinci Bası, AÜSBF., Ankara, 1971 (Ö. diye gösteriyorum), aynı yazarın: "1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde kabul edilen esasları", SBFD, C III, No:1, Mart 1968, 53-100 (Ö.1968) diye gösteriyorum), D. Avcioglu: Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, C.1, Beşinci Bası, Bilgi Yay., Ankara 1971, A.H. Başar: "Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e: İzmir İktisat Kongresi, Barış Dünyası (BD) C.5, Sayı: 55, Aralık 1966-759-69 (Başar, BD'da anılarını 1. sayıdan başlayarak yayınlamıştır. Konumuzu ilgilendiren anıları 54 ve 55. sayılarda bulunmaktadır). S.Erdoğan: "İzmir İktisat Kongresi-1923", Aydınlık S.D. Sayı: 4 Şubat 1969, 287-308, C.Talas: Sosyal Politika 3. Bası: AÜSBF Yay., Ankara. 1967.

3. Ahmet Cevdet, "İktisat Kongresi-Beklenen neticeler" yazısında (İkdam, 22 Şubat 1923, Ö.348), bu konuda şöyle diyor: "Hükümetler ve kuvve-i teşriye her memlekette bu kararlardan pek ziyade tenevvür etmekte ve faaliyet-i resmiye ve teşriyesinde o kararlardan pek ziyade istifade etmektedir.. Bu kongrenin kararlarından Hükümetin kendi siyaset-i iktisadiyesinde pek ziyade istifade etmek isteyeceğine asla şüphe yoktur". Bu arada, Mehmet Asım (Us), bu konularda tüzel düzenlemelere gidilmeden önce, kararların sıkı bir denetimden geçirilmesini, aralarında çelişki olanların gerektiğinin araştırılmasını vb. önermektedir. ("İktisat Kongresinden sonra" Vakıf, 7 Mart 1923, Ö.349).

4. İkdam, 15 Mart 1923, Ö. 318.

5. Bu konuda bir başka örnek Vaki gazetesindeki 18 Şubat 1923 tarihli "Kongre'de ele alınacak sorunlar" başlıklı yazıdır. (Ö.232-4." Amelinin vaziyeti" 233'de)

6. Bu seçimi, sözkonusu ilkeleri önemsemediğimden değil, bunların, ayrı bir incelemeyi gerektirmesinden yapıyorum.

7. "Esaslar" Ö.430-4 ve Ö. (1968): 95-100'de verilmiştir. Maddeleri, bu kaynaklardan aynen aktarıyorum. Dolayısıyla her madde için ayrıca kaynak göstermiyorum.

8. İki maddelik bu Yasanın

metni için bk: K.Fişek: Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi Ve İşçi Sınıfı, Doğan Yay., Ankara, 1969 59 dn: 9.Oysa, 1924 Anayasası, 70. maddesi ile toplantı ve örgütlenme hakkını tanıyordu.

9. Bu konuda bk: M.Ş. Güzel: Grev, Bilimsel Yay., Ankara. 1980 64 vd.

10. Grev yasağı için İş Kanunun 72,73 ve 75. yaptırımları için 127-132. maddelerine bakınız. Bu konuda daha 1926'da Ceza Kanununun 201. maddesiyle ağır cezalar getirilmişti. Bk.Y.Ersoy: Çalışma Hürriyetine Karşı suçlar AÜSBF Yay., Ankara, 1973, 69-70. Bilindiği gibi grev hakkı ancak, 1961 Anayasasıyla tanınmıştır. 24 Temmuz 1963'de çıkarılan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lovakt Yasası, bir çok yasak ve sınırlamalarla grev hakkını düzenlemiştir. Yine aynı tarihte çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Yasası ile de işçi örgütlenmesi önündeki kimi engeller kaldırılmış, uygulamada kimi gelişmeler sonucu sendikacılıkta yeni boyutlara ulaşmaya çalışılmıştır.

11. Bk. 1936 İş Yasası, M.35

12. Ö (1968): 55. Ökçün, Niyazi Berkes'in de (200 Yıldır Neden Bocalıyoruz, 2. Baskı, İstanbul, 1965, 102) Kongrede köylünün temsil edilmediğini belirttiğini aktarıyor.

13. Bk: 1936 İş Yasası, m.37

14. BD, Sayı: 55, 768.

15. A.Hamdi: "1923 Senesi Hadisat-ı iktisadiyesine umumi bir nazar- İktisat Kongresi ve bunun netayici", İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sene: 40, Kanun-i sani (Ocak) 1340 (1924), No: 3 158-162, Ö.376-81

16. Bk: A.Seren: "Türkiye İşçi sınıfı ve 1 Mayıslar (1906-1926)" yurt ve dünya Sayı: 3, Mart 1977, 393-412

17. Başar: BD. Sayı: 54.700. Başar 1 Mayıs 1923'ün kutlanışını şöyle anlatıyor: "O gün tramvay dahil olmak üzere bir çok fabrikalar çalışmadı. Yirmi bin kadar işçi (abç) ve aileleri ellerinde bayraklar olduğu halde şehirde sükun ve vekar içinde yürüyüş yaptılar ve Çırpıcı Çayırına giderek eğlendiler" (Aynı konu için bk: Seren: 401-7).

18. Ö.256. Bu konuda, ticaret grubunun bankalar hakkındaki "Esasları"ndan 3. maddesinde yer alan şu ilke de oldukça ilginçtir: "Çıkarılacak hisse senedatının Türkiye tebaasına ve Türk anonim ve sair şirketlere tahsis" (oybirliği ile benimsenmiştir. Ö.406). Yine bu konuda "Türkiye İktisat Kongresi'nin yabancı sermaye hakkında hükümete sunduğu esaslar"a da bakılabilir. (Ö.435-7)

19. Bu konuda, bizimkiler, eylemlerini öncelikle gayri müslimlere karşı yöneltmişlerdir. Yabancı sermaye ile hükümetin ve tüccarlarımızın iyi ilişkileri bir takım olaylara karşın pek aksamamıştır. "... bir gerilla harbi açmışız, Türk tüccarının hürriyet ve kurtuluş savaşını yapıyoruz" diyen MTTB'nin genel sekreteri Başar, örgütün "Tahsillerini Avrupa'da yapmış, yurda dönmüş ve şimdi işe girişmek isteyen bir çok genci.... röprezantanları Türk olmadıkları (Rum, Ermeni vb. oldukları) ya da, ecnebi oldukları için değiştirmek isteyen fabrikalara tavsiye "etmekte olduğunu söylemektedir. (BD. Sayı: 54, 699). Avcıoğlu da (228) "Yabancı firmalar hükümetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla mümessilliklerini Rum ve Ermenilerden Türklere doğru kaydırmaktadır. İstanbul'da kalan Rum, Ermeni, ve Yahudi kompradorlar da, Türk ortaklar ve hatta paravana Türkler bularak durumlarını korumayı denemektedir" diyor.

20. A.H. Başar'ın sözünü ettiği "müşavirliğe" MTTB ya da İTİSO örgüt olarak ulaşamamış olsa da kendisinin, bizzat, bu görevi 1924'lerde ve daha sonra Kasım 1930'dan başlayarak kısa bir süre Gazi'nin "iktisat müşaviri" olarak yerine getirdiğini biliyoruz. (Bu konuda Başar'ın "Hatıralar"ı yanında bk: A.H. Başar: Atatürk'le Üç ay ve 1930'dan Sonra Türkiye 2. Baskı, AİTİA Yay., Ankara 1981)

21. Başar: BD, Sayı: 57, 120.

22. Örnek olarak, 14 Temmuz 1923'te İUAB'ce Bomonti Bira Fabrikasında örgütlenen ve MTTB'ce desteklenen grev gösterilebilir (Bk: Başar: BD, Sayı: 54,701). Hükümet ve yerel polis yetkililerince desteklenen bir başka grev örneği olarak, 19-28 Kasım 1339 (1923) tarihleri arasında Şark Şimendiferleri Kumpanyasında yapılanı gösterebiliriz. (Bk: S.Toydemir: "Türkiye'de iş ihtilaflarının tarihçesi ve bugünkü durumu" içtimai Siyaset Konferansları, 4. Kitap, İÜİF, İstanbul, 1951, 50-3)

23. Bu konuda, Başar'ın "Hatıralar"ında geniş bilgi vardır. Reji 1925'te kaldırılmış, büyük tartışmalar sonucunda ve serbesti yanlılarına karşın Devlet Tekel İdaresi işi üstlenmiştir. İstanbul ve diğer kent tüccarları Reji'nin kaldırılmasını, bu arada "inhisar" (tekel) sisteminin de bırakılmasını istemekteydi. Oysa, görüldüğü gibi, işçiler de Reji'nin kaldırılmasını ancak yerine devlet kuruluşu getirilmesini istemektedir. Açık çıkar çekişmesi Kongredeki kararı da etkilemiştir.

24. İlk "Hacı Ağa" tipinin de bu

yıllarda pamuk ihracıyla zenginleşenler arasından çıktığı bilinmektedir.

25. Ş.Hüsnü, "İktisat Kongresinden sonra (Umumi İntihap arifesinde)" yazısında (Aydınlık, Nisan, 1923, Sayı: 14, 354-535, Ö.381-4) bu ilkeleri "Kabul ve tasdik ettiğini efkar-ı umumiye önünde alenen beyan etmeyen (mebus) namzetler (in)e bir tek amele reyini vermemelidir" diyerek, o dönem koşulları içinde benimsenen ilkelerin ileri nitelikte olduklarını, savunulmaları gerektiğini vurgulamıştır.

İşçi Kümesi Başkanı Aka Gündüz, Kongre sonrasında, "Kongrenin hulus-u niyeti, ciddi mesai ve hissiyatı sayesinde Türkiye işçileri bir çok memleket işçilerinden fazla müsaadata nail olmuşlardır" (Ö. 339) diyerek hoşnutluğunu dile getirmiştir.

İUABR ile AR'da yer alan ilkelere "Esaslar"ı karşılaştırırken bir çok ilkenin hemen hemen aynen benimsendiğini gördük AR'da yer alan "closed-shop" diyebileceğimiz "Fabrikalar, imalathaneler ve müessesat ve maden ocaklarına giren ve çıkan amelelerin sendikalar tarafından alınıp çıkarılması vebilhassa patronlar tarafından amelelerin ihracının men olunması" (Ö.178) ilkesi ile "Sendikalarla patronlar arasında müşterek mukavele yapılması usulünün kabulü" ilkesi, yani toplu iş sözleşmesi yolunun benimsenmesi dışında kalan işçi istekleri hemen hemen tümüyle "Esaslar" da yer almıştır.

26. A.Emin (Yalman)'ın yazdığı gibi "Bizde cemaat hayatı pek mahdut olduğu için birkaç bin kişinin biraraya gelmesi ve aralarında memleket menfaatlerine dair sözler olması başlı başına bir kıymeti haizdir" Vakit, 15, Şubat 1923, Ö.43.

27. A.Cevdet, bu teşhisi o sırada koymuş ve şöyle demiştir: "Zira, bu umumi kongrelerde memleketin her tarafından gelmiş muhtelif sunuf-u iktisadiye erbabından her biri kendi hem-meslekleriyle dahi tanışarak her meslek erbabı arasında iştirak ve tesanüt fikri ve meslek teşkilatı arzusu tebellür eder. Bu suretle memleketin her köşesine şamil muhtelif teşkilat şebekelerinin vücuda gelmesine imkan hasıl olur" (abç) İkdam, 14 Şubat 1923, Ö.59

28. Bk: Hüsnü: a.g.y.Ö.382, G.Lefranc-K.Sülker: Dünyada ve Bizde Sendikacılık, Varlık Yay., İstanbul, 1966, 149-50

29. Bu konuda bk: Avcıoğlu: 230 vd., Erdoğan: 303 vd. Ö.374-5, Ö. (1968) 56-7 A'sar konusunda tüccar ile çiftçiler çatışırken, sanayici ve işçilerin çiftçileri tutması,

işçilerin tüccardan bağımsız tavır alabildiğini göstermesi bakımından vurgulanmalıdır. İUABR'da fiyatların ucuzlamasına yol açacağı nedeniyle A'sar'ın kaldırılmasının istendiğini biliyoruz. (Ö.166), dolayısıyla işçiler gerektiğinde bağımsız davranabilmişler tüccarla her an dayanışma içinde bulunmamışlardır.

Benzer tutum ve davranışa diğer kümelerin, özellikle Tüccar ve Çiftçilerin iktisat esasları genel kurulda görüşülürken, işçilerin onlardan farklı kararlar almalarında da rastlıyoruz. Örneğin işçiler, çiftçilere gümrük bağımsızlığı tanınması ilkesini yadsımışlardır vb) A'sar'ın kaldırılması konusundaki karar Kongre Esaslarından tüzel düzenlemeye öncelikle konu olması bakımından da ilginçtir. A'sar 17 Şubat 1925'de kabul edilen bir kanunla kaldırılmıştır. Bu, yönetimin bu konudaki duyarlılığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bütün köylüler için bir felaket olan bu verginin kaldırılması, çiftçilerin çok işine yaramış, daha da zenginleşmelerine yol açmıştır.

30. "Esaslar"ın yaşama geçirilmesinin oldukça güç olduğu, bu konuda fazla ümitli olunmaması gerektiği dönemin yazarlarınca belirtilmiştir. Örneğin, A. Cevdet, bu konuda şunları yazmıştır: "Bir oşurasını tekrar hatıra getirelim ki, Kongrenin gerek Encümenlerinde gerek Heyet-i Umimiyesinde muayyen mesail hakkında verilmiş olan kararlar hemen mevki-i fiil ve tatbiki derhal tecelli edivercek ümit ve kanaatında bulunmamalıdır" İkdam, 26 Şubat 1923, Ö.345

31. 1923'te CHF'nin ilk programı demek olan "9 Umde" de işçilere ilişkin somut öneriler olmadı, İK'den esinlenerek hazırlanan bu programda, Tüccar ve Çiftçi Esaslarına yer verilirken, İşçi Esaslarına değinilmediğini biliyoruz. Daha sonra, CHP'nin, 1935'deki Programında 14. maddede şu ilkelere yer verilmiştir: "... İş Kanunu ile işçiler ve işverenler arasındaki karşılıklı ilgiler düzenlenecektir.

İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkan olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır

Grev ve lokavt yasaktır. (abç)

Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz. Çıkarılacak iş kanunlarımız, bu esaslara uygun olacaktır." (CHP Programı, 1935, Ankara).

32. Bu konuda bk. örneğin: O.Kemal: Grev (öyküler) Bilgi Yay., Ankara 1975, M.Ş. Güzel: "Öykü ve Romanda Grev", Süreç, Yıl: 1981/1 C.2, Sayı: 5,51-5

Kitaplar

"DEVLET VE DEMOKRASİ"

Mehmet KÖK

DEVLET VE DEMOKRASİ
ANAYASA HUKUKUNA GİRİŞ
SERVER TANILLI

İstanbul Üniversitesi Yayınlarından
No:2858 Hukuk Fakültesi No: 648
648 Syf. 420 TL. 1981

Server Tanilli'nin Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş kitabını on günde, ders çalışır gibi notlar çıkararak okudum.

Kapsamlı ve ders kitaplarının alışılmış içeriklerinden çok farklı. Fark, Server Hoca'nın resmi ideolojiye nesnelliğin bilimselliğiyle karşı koyan yaklaşımında gözüktüyor.

648 sayfayı el yazısıyla otuz sayfada özetleyebildim. Bu değerli ve günü gününe yetişmiş çalışmayı, "Okuyun çok iyi kitap", kısalığında tanıtmaya gönlüm elvermedi.

Kitap eleştiri ve tanıtma yazıları çoğu kez kısa oluyor. Önemli bulunan olumlu ve olumsuz yanlara kısa değinmelerle kitabı okutmak hedefleniyor bu yazılarda. Bilim ve Sanat'da sürekli bir sayfa ayırabiliyor kitap tanıtımına. Bu darlık geniş özet ve eleştirilere olanak tanımıyor. Ayrıca kitap eleştiri ve tanıtımı genel olarak geniş özetlemeler yapmayı gerektirmiyor da.

Server Hoca'nın Devlet ve Demokrasi yapısını bitirince tanıtımını bir sayfaya sığdıramayacağını anladım. Bu kez her bölümden özetler vererek çok güncel olan ana konuyu, Anayasa Hukukunu, Tanilli'nin nasıl ele aldığını daha geniş duyurmak gereksinimini duydum. Yalnız okumaya özendirmek için değil aynı zamanda ana konuya Hoca'nın getirdiği açıklıkları kitabı okuyamayacak olanlara da duyurabilmek isteğiyle. Konu ile ilgilenenleri de bu kitabı yalnız okumaya değil çalışmaya ve tartışmaya çağırarak için. Ve Bilim ve Sanat bu sayı kitap tanıtma bölümüne bu

isteğimi karşılayabilmek için iki sayfa yer ayırdı. İki dergi sayfası beş daktilo sayfası yazı alıyor. Bin sözcük kadar tutuyor yani. Baktım özetlerken elimdeki özetleri iki sayfada özetlemek de Server Hoca'nın eleştiri ve önerilerini duyurmayaya yetmeyecek. İçindekilerin başlıklarını verip birşey yazmayacak bile olsam onüç sayfa ediyor. Üstelik Hoca da sanırım konuyu yazılabilecek en kısa ve öz anlatımıyla yazdığı için 648 sayfayla bağlayabilmiş kitabını. Bu kez düşündüm iki sayfa yazsam hem amacıma ulaşamayacağım yani iyi bir özet veremeyeceğim hem de belki bir sayfanın okunabilir kolaylığını da yitirerek kitabı tanıtımda etkili olamayacağım. Onun için kitabı bir sayfayı dolduracak yazıyla tanıtmaya yine mecbur kaldım. Fena da olmadı kitabı çalışır gibi okumam, hiç olmazsa ben birşeyler öğrendim.

Server Hoca'nın kitabının amacı kendine özgü kurumlar çerçevesinde ve bütün boyutlarıyla Anayasa Hukukunu anlatmak. Konu işlenirken siyaset biliminin verileriyle anayasa hukukunun kurumları arasındaki ilişki gözetiliyor. Devletin, demokrasinin ve hukukun sınıfsallığı vurgulanıyor ve her kısım, her kısma bağlı bölüm ve alt bölümlerdeki ara konularda da sınıf gözlüğü hiç çıkarılmıyor.

Köşe yazarlığını küçümsemeyin. Hele yılların deneyimi ve bir köşeye 400 sözcüğü hergün okutarak yerleştirebilmenin ustalığını. 19 Ekim'de İlhan Selçuk Pencere'nin başlığına Bu Kitabı Okuyunuz! başlığını

atmış. Ben de çok yeni çıkan hatta kitapçılara o gün gelmiş olan Devlet ve Demokrasi'nin çıktığını bu yazıdan öğrenip aramıştım kitabı. Yine galiba en doğrusu Devlet ve Demokrasi'yi İlhan Selçuk'un yaptığı gibi tanıtmak. Öyle de yapınca onun sözcüklerinden iyisini bulmaya neden kalkışmalı? İlhan Selçuk Kitabın İçindekiler kısmından özet başlıklar verdikten sonra şunları söylüyor: Aydınlık bir dil, pırıl pırıl bir bilinç, çağdaş bir mantık, somut bir yaklaşımla dünyanın ve ülkemizin gerçeklerini dile getiren bu 650 sayfalık yapıt her Türk yurttaşının evinde bulunmalıdır. Server Tanilli Anayasa Hukuku Doçentidir. Ülkemizde bilim adamı olmak kolay değil. Server Tanilli'nin hayatı çağdaş bilim adamlığının ne demek olduğunu vurgulayan bir örnektir ve hepimize bir derstir. 1978 yılında bir akşamüstü evine gelirken arkadan kurşunlandı Tanilli ve bir tekerlekli sandalyeye çakılmak zorunda kaldı. Ama bir tekerlekli sandalyede oturup tüm dünyayı kucaklayıp kapsamak, insanlığı sevip özümsemek, bilim adamlığını benimseyip yürütmek de olasıdır. Bunun için yürek ister, tanrısal bir güç ister. Ve Server Tanilli olabildi mi öldürdü; hiç kimsenin aşamayacağı engelleri aştı. Ortaya çıkan yapıt, kavram kargaşasında kıvranan toplum katmanlarında politika ortamında ve üniversite çevrelerinde gerçek klavuzluk görevini üstlenecek kadar güçlüdür. "Devlet ve Demokrasi" çağdaş insanın bilmesi gereken kavramlar ve bilgilerle donatılmıştır; ancak daha çok topluma yön vermek "iddiası" ile meydana atılanların bu kitabı okuyup anlamaya çalışmaları gerekir. Bu kitapta derin araştırmalar, gerçekliği kuşkuyla tezler anlaşılabilirliğe sığınma çabaları yok. Çağdaş toplumbilimin yalın ve kanıtlanmış gerçeklerinin açık kavramlarla sergilenmesi var. Ne mutluluk... Server Tanilli ile bir ülkede, bir kentte, bir çağda yaşamak ne mutluluk... Tanilli'ye bakınca, insanın insanlığına bilmin bilimselliğine güven artıyor. İki ayağıyla koşanların sünepeleşip iki kat olduğu bir dönemde tekerlekli sandalyesinden kanatlanmasını bilen bir bilim adamının varlığı Türkiye'nin yarınlarına iyimserlikle bakmamız için yeterlidir. Eğer umutsuzluk benliğini sararsa, Tanilli'ye bakın, kitabını alın, okuyun. Umut çiçeği açar yüreğinizde.

Uluslararası Satranç Federasyonunun (FIDE) 11. Bölge Turnuvasında Türkiye Birincisi Suat Soylu büyük bir başarı elde ederek 7. oldu. Ün yapmış oyuncular arasında otoritelerin ilgisini çeken Soylu, satranç dünyasında emin adımlarla ilerliyor.

Uluslararası spor karşılaşmalarının büyük çoğunluğunda kötü sonuçlar alınırken, bir düşme sporu olan satrançta elde edilen bu başarı iyi değerlendirilmelidir.

Sıralama ve puan durumu şöyle:

Derece	Puan		Puan
1) Velimiroviç (Yugoslavya)	14	8) Asım (Mısır)	10.5
2) Çebalo (Yugoslavya)	13.5	12) Raykoviç (Yugoslavya)	8.5
2) Haluk (Yugoslavya)	13.5	12) Skembiris (Yunanistan)	9.5
4) İvanoviç (Yugoslavya)	12	14) Makropulos (Yunanistan)	9.5
5) İvkov (Yugoslavya)	11.5	15) Tot (İtalya)	8.5
5) Mariotti (İtalya)	11.5	16) Trikalotyis (Yunanistan)	8
7) Soylu (Türkiye)	11	17) Fernandez (Portekiz)	7
8) Rukavina (Yugoslavya)	10.5	17) Guimares (Portekiz)	7
8) Tatai (İtalya)	10.5	19) Atord (Malta)	2
8) Santos (Portekiz)	10.5	20) Avgusti (Kıbrıs)	1.5

Merano'da oynanmakta olan dünya birinciliği maçında ilk 13 oyuna göre durum şöyle: Karpov: 4, Korçnoy: 2. 7 oyun ise beraberlikle sonuçlandı. Korçnoy'un 13. oyunu kazanması maça ilginin yeniden artmasını sağladı. Uluslararası usta Lev Alburt maçın uzaması durumunda Korçnoy'un şansının artacağını öne sürdü.

Geçen sayının çözümleri

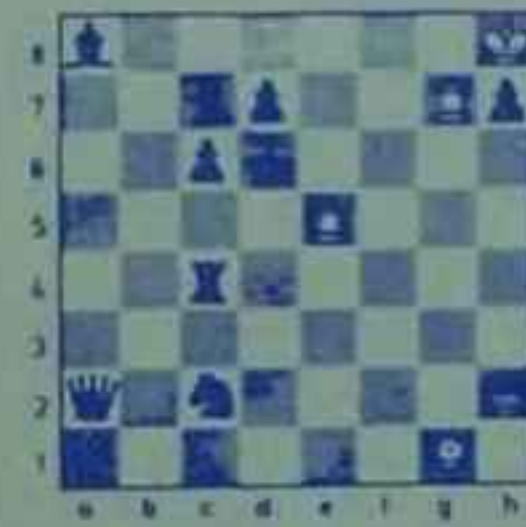
No: 18 Beraberlik
(T. Gorgiev, 1928)

- 1) g2-g4+, Şh5-g5!;
 - 2) Şh7-g7!, c7-c5; 3) h2-h4!, Şg5xg4; 4) Şg7-g6!, beraberlik
- Eğer,
- 4) ... Şg4xh4
 - 5) Şg6-f5
- Eğer,
- 4) ... Şg4-f4
 - 5) h4-h5

No: 19 Kazanç
(Greco, 1612)

- 1) Şe5-f4, f2-f1 (V) +; 2) Şf4-g3, beyaz kazanır

No: 20 İki hamlede mat
(I. Gamage, 1914)

- 1) Kg7-g5 (tehdit: Vh2-h6)
- A. 1) ... Kc4-c3; 2) Ke5-e3+
- B. 1) ... Kc4-d4; 2) Ke5-e4+
- C. 1) ... Kc4-başka; 2) Fg1-c5+
- D. 1) ... Ac2-d4; 2) Ke5-e2+
- E. 1) ... h7-h5; 2) Kg5-g6+

No: 21 Üç hamlede mat
(G. Dobbs, 1914)

- 1) Şe2-f2
- A. 1) ... g6xf5; 2) Ae7-c6+, Şd8-c8; 3) Kb7-c7+
- B. 1) ... Ke8xe7; 2) d6xe7+, herhangi 3) Af5-d6+
- C. 1) ... Ke8-f8; 2) Ae7-c6+, Şd8-e8; 3) Kb7-e7+
- D. 1) ... kale başka bir yere; 2) d6-d7, g6xf5; 3) Ae7-c6+

MAÇ

Beyaz: Gluckberg
Siyah: M. Najdorf
Hollanda Savunması, 1935

1. d2-d4, f7-f5 2. c2-c4, Ag8-f6, 3. Ab1-c3, e7-e6, 4. Ag1-f3, d7-d5, 5. e2-e3, c7-c6, 6. Ff1-d3, Ff8-d6, 7. 0-0, 0-0 8. Ac3-e2, Ab8-d7 9. Af3-g5?, Fd6xh2 + 10. Şg1-h1, Af6-g4, 11. f2-f4, Vd8-e8, 12. g2-g3, Ve8-h5 13. Şh1-g2, Fh2-g1! 14. Ae2xg1, Vh5-h2+ 15. Şg2-f3, e6-e5! 16. d4xe5, Ad7xe5+ 17. f4xe5, Ag4xe5+ 18. Şf3-f4, Ae5-g6+ 19. Şf4-f3, f5-f4! 20. e3xf4, Fc8-g4+! 21. Şf3xg4, Ag6-e5+! 22. f4xe5, h7-h5+ mat

HABER

* 25 EYLÜL-4 EKİM tarihleri arasında yapılan Antalya Sanat Şenliği'nde bu yıl ilk defa bir satranç turnuvasına yer verildi. Beğeniyle karşılanan turnuvayı Yavuz Kemaloğlu kazandı ve altın portakal ödülünü aldı.

EĞLENCELİK

* Satranç tahtası üzerinde atın hareketleri ile ilgili yüzlerce değişik soru üretilmiştir. Bunlardan bir tanesi de şöyle: a1 karesine bir at yerleştirin - Bu ata alışılmış hareketlerini yaptırarak (her kareye mutlaka ve yalnız bir kere koymak koşuluyla) h8 karesine varabilirsiniz?

PROBLEM-ETÜD

Aksi belirtilmedikçe bütün sorular beyazların çözmesi için sorulmuştur. Beyazlar aşağıdan yukarıya doğru oynar ve ilk hamleyi yapar

No: 22 Beraberlik
(H. Rubesamen)

No: 23 Kazanç
(Janovski, 1917)

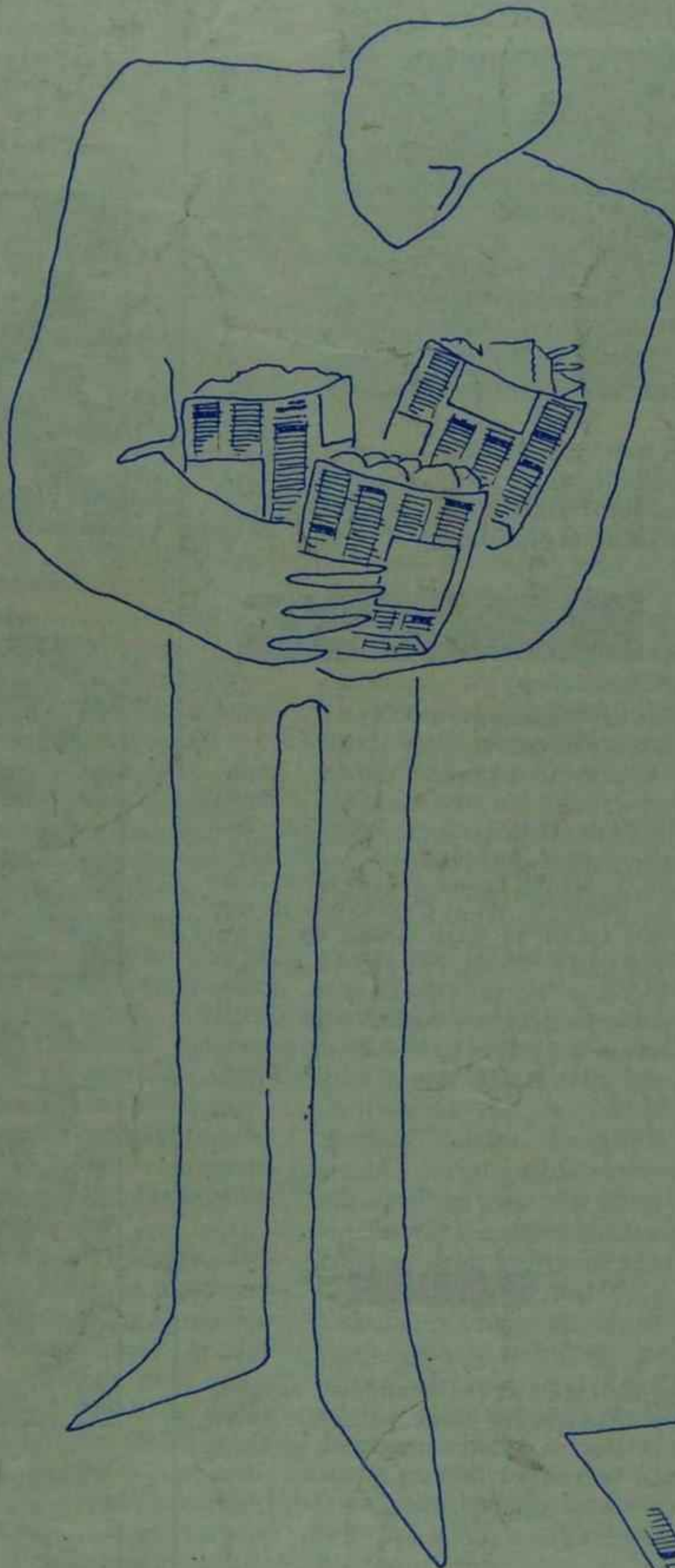
No: 24 İki Hamlede Mat
(A. White, 1918)

No: 25 Üç Hamlede Mat
(L. Jokish, 1888)

Hatay Dumlupınar

HATAY